

მ მ ა მ ბ ე

საქართველოს
საბჭოთაო
საზოგადოებრივი
მეცნიერებათა
აკადემია

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი გეცხრე

№ VIII

ა ზ ვ ი ს ტ რ, 1902

თბილისი, 1902 წლის

ც ზ ი ლ ს ი

საქართველოს საბჭოთაო საზოგადოებრივი მეცნიერებათა აკადემია

1902

6 8 6 6 7 6

საქართველოს ბიბლიოთეკა

საქართველოს ბიბლიოთეკა

საქართველოს ბიბლიოთეკა

საქართველოს ბიბლიოთეკა

Доволено цензурою, Тифлисъ, 7 Сентября 1902 г.

შინაარსი

გვ.

- I—**კურცხალია და ხატი.**—გაგონილი ამბავი (თელის)
შ. ანაგვისხიერელისა 1
- II—**სასიკვდილოდ განიკრულნი. თეია.**—(ისტორიული
დრამა) გერმან ზუდერმანისა. თარგმანი ინ-ანისა . 22
- III—**ტარას ბულბა.**—(მოთხრობა) ნ. გ. გოგოლისა, თარ-
გმანი ინ-ანისა (გავრძელება) 54
- IV—**ხენთი.**—რუს-ოსმალის (1877—1878 წ.) უკაკასკელ
ომის დროის ისტორიული რომანი. რაფფისა (თარგმანი
სომხურიდან) ბ. ევანგულულისა 79
- V—**სამნი.**—მ. გორკისა, თარგმანი ზოდუმოვდგინო-
ვისა. 115
- VI—**მაკბეტი.**—გერგინიუსისა 1
- VII—**უცხოეთის მიმოხილვა.**—გერმანია. —სამთა კავ-
შირის განახლება. —ვილჰელმ II პოზნანში. —გერმანელების
აღტაცება. —როგორ ჰქმნიან „აღტაცებას“. —პოლონელების
სიჩუმე. —ლანდმარშალის სიტყვა. —იმპერატორის პასუხი. —
რუსის აფიცრები პოზნანში.
საფრანგეთი. —დე-სენ-რემის საქმე. —ორგვარი დის-
ციპლინა. —ვიქტორ-ჰიუგოს ძეგლი ბეზანსონში. 13
- დამატება.**—საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყი-
სიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე. —ფრან-
გულიდან ნათარგმნი ვ. ჯ—სა . . . . . 193—208

კურცხალია და ხატი

გაგონილი ამბავი

(თელს)

I

თორმეტი საათი არ იქნებოდა, როდესაც ჩაგუნავამ სოხუმში გათქვირებული ცხენი ზღვის პირას ერთი ღუქნის წინ შეეცრივ შეაყენა და ამაყად გადასძახა მეღუქნეს:

— აბესალომ, ერთი ჩარეკა ღვინო გამომიტა!

აბესალომი ამ დროს დახლზე თავ-დადებული გულიანად ხვრინავდა; მისი მოსვლა ვერ გაიგო. მთელ ღამეს არ სძინებია აბესალომს. ვინცლა-ვიღეებმა მთელ ღამეს აქ დაჰყვეს. აი, იქ ღუქნის პატარა განყოფილებაში, სადაც თითონ იძინებს ხოლმე. ეტყობოდათ, ვინცლა დიდ-კაცები იყვნენ... სულ „გორკას“ იძახდნენ და ტყლაშა-ტყლოში გამოისმოდა ტუჩებისა... ქაღები ჰყვანდათ. მხოლოდ დილის ექვს საათზე წავიდნენ გემისკენ.

აბესალომი დიდი ხანია შეჩვეულია ამ გვარ მოვლენას. მისი ფიქრი მხოლოდ ანგარიშისკენ იყო მიმართული...

არც მოტყუვდა აბესალომი. ექვს საათზე რომ ანგარიში წარუდგინა, ერთმა სტუმართაგანმა გადუგდო ქაღალდის ფული ხმის ამოუღებლივ... აბესალომი შეკრთა და მოწიწებით მოახსენა, რომ ხურდას ვერ მიართმევს, რადგანაც არა აქვს იმდენი...

როდესაც ანგარიში მიჰქონდა, ფიქრობდა: „რამდენსავე მანეთს ჩამომიქრიან, მაგრამ, ვეცდები, არა მოვიქრა-რა იმის გარდა, რაც წავეუმატეო“...

მის განცვიფრებას საზღვარი არ ჰქონდა, როდესაც მოგსმა:

— ხურდა შენთვის შეინახეო!..

მთლად მარგალიტად გადაეშალა მოქეიფეთ და ერთი რა-ღაც სასმელი შესთავაზა, მაგრამ მოქეიფეებმა უარი უთხრეს, რადგანაც დაგვიანებული იყო და გემის გასვლა მოახლოვებულიყო.

— თან წაიღეთ, თან... არ ინანებთ!.. ჩემი მომზადებულია... როცა მიირთმევთ, მაშინ დამაფასებთ!..—ემულარებოდა აბესალომი...

ამით უნდოდა აბესალომს თავისი თავი თავის სინილისის წინ გაემართლებინა, რადგანაც დამნაშავედ სთვლიდა ამათთან თავის თავს... ანგარიშის ჯამს რამდენიმე მანეთი წაუმატა და დამნაშავედ სთვლიდა თავის თავს. შეჩვეული იყო აბესალომი, რომ სწორე ანგარიშიც რომ მიეტანა მოქეიფეებისთვის, ისინი მაინც დაუწყებდნენ ხოლმე ბღვერას და საყვედურს, რომ მეტს ანგარიშობს და იშვიათ შემთხვევაში სრულად აძლევდნენ... ამ გვარ შემთხვევების შემდეგ გამჭირახმა აბესალომმა ჩვეულებად გაიხადა ანგარიშის გასწორებისას ხუთმანეთის დანახარჯისთვის ერთი მანეთი წაემატებინა იმ განზრახვით, რომ ბოლოს მობუზღუნე მოქეიფეებისთვის ალერსით ეთქვა: „ერთი მანეთი თქვენი ჭირის სანაცვლო იყოს, ხუთი მანეთი მიბოძეთო...“

ეს სიტყვები ყოველთვის სასურველ შედეგს გამოიკიდებდნენ ხოლმე... მოქეიფენი სიამოვნებით აძლევდნენ ექვსი მანეთის მაგივრად ხუთ მანეთს და აბესალომის მადლობელნი მიდიოდნენ... აბესალომიც კმაყოფილი რჩებოდა, რადგანაც სრულ სასყიდელს ღებულობდა, და სტუმრებიც მადლობით და მშვიდათ მიდიოდნენ...

დღეს კი დამარცხდა... დანახარჯი ხუთმეტი მანეთი იყო... სამი მანეთი წაუმატა თავის ჩვეულების მიხედვით და თვრამეტი მანეთის ანგარიში მიუტანა. მოქეიფემ კი ოცდა-ხუთიანი გადუგდო და ხურდის მიღებაც არ მოისურვა. ხუთმეტი მანეთი დანახარჯეს და ოც-და-ხუთი კი მიჰსცეს?! აბესალომისთვის ეს სულ გაუგებარი იყო, და ამისთვის ასე მოულობა გული, და ერთ უძვირფასეს ბოთლს ამისთვის ატანდა თან...

ერთმა მოქეიფე ქალმა ღიმილით გამოართვა მომუდარე აბესალომს ბოთლი და დაამშვიდა იგი...

თავის პატარა ეზოში რამდენიმე ძირი ვაზისა ჩარგა ამას წინად და აგერ ამ სამი წლის წინად პირველად მოირთვლა, თავის ხელით დაწურა და გადაღებ-გადმოღების შემდეგ ათი ბოთლი ღვინო დაუდგა. წლის განმავლობაში ორი ბოთლი ღვინო ახალ-წელიწადს და აღდგომას დალია, წლის თავზე—ახალი რთვლის დროს—როცა ყურძენი დაკრიფა კიდევ, ორი ბოთლი გამოცალა, და მის სიხარულის საზღვარი არა ჰქონდა...

„შესანიშნავი ღვინოა, შესანიშნავი!“—აღტაცებით იძახდა, როდესაც ამ ღვინოს მიირთმევდა და ყოველ გამოცლილ ჭიქის შემდეგ ტუჩებს იტკბანურებდა და თან ულვაშებს იწუწნიდა, რომ ულვაშებზე შერჩენილი ღვინის წვეთი ტყუილად არ დაკარგულიყო...

„ამისთანა ღვინო მთელ ხმელეთზე არ მოიპოვება!..“ უმატებდა პირველ სიტყვებს ტუჩების ტკბანურით, და უეცრივ ოცნება მალლა იტაცებდა და ვინ იცის, რა მალალ ფარდებში არ დაარბევინებდა აბესალომს თავის ღვინით... „აბესალომ ხოშტარია...“ სახელიც მოუგონა თავის ღვინოს, ამ სახელით დაუწყებდა თავის ღვინოს გაყიდვას და მისი სახელი და გვარი მთელ ქვეყნიერობას მოეფინებოდა... თუმანს, თუმანს დაადებს თითო ბოთლს!...

ძირს მხოლოდ იმისთვის ჩამოდიოდა, რომ იქ დარჩენილი ჭიქა შეევსო და კიდევ ჩაეტკბანურებინა... ჩაელია...

ამ ოცნებით გამოცალა ორი ბოთლი და სიხარულით შეუდგა დაწურვას. კიდევ ათი ბოთლი გამოუვიდა. წინა წლისა ექვსი ბოთლი-ლა დაჰრჩა... გადაჰწყვიტა, ათი წლის განმავლობაში ხელი არ ეხლო ამ ექვსი ბოთლისთვის... მაშინ ფასის დადება გაუძნელდებოდათ ღვინის მცნობთ... ისიც გადაჰწყვიტა, რომ ახალი ღვინისა ყოველ-წლივ ოთხი ბოთლის მეტი არ დაეღია და ექვსი ბოთლი კი ათი წლის განმავლობაში ხელ-უხლებლად შეენახა...

კიდევაც ასრულებდა აბესალომი თავის გარდაწყვეტილებას და მხოლოდ დღეს დამარცხდა... მეტის-მეტი გრძნობით ამ სამის წლის წინად შენახულ ექვსი ბოთლიდან ერთს წამოავლო ხელი და გულ-უხვ სტუმრებს ასე გულით შესთავაზა...

კარგია კიდევ აქავე არ გახსნეს ბოთლი, თორემ მწარე ოფლი დაასხავდა სირცხვილისაგან აბესალომს. ან იმ გემზე რომ ყოფილიყო, როდესაც სადილობისას მისგან მიცემული ბოთლიდან ჭიქები შეივსეს და პირველ ყოვზედვე რანაირად დაიმაჩნენ, მაშინ დარწმუნდებოდა თავის სიტყვების: „მაშინ ფასის დადება ღვინის მცნობთ გაუძნელდებოდათ“ მნიშვნელობას მიჰხედებოდა. დარწმუნდებოდა, რომ ღვინის არა ამომცნობიც ისე მოიქცეოდა, როგორც მისი შემთხვევითი სტუმრები, რომელთაც ასე გულ-უხვად მიუძღვნა ეს ფას-დაუდებელი ბოთლი... უეჭველად ფასს ვერ დაადებდნენ და პირ-და-პირ გადაჰღვრიდნენ ისე, როგორც მისმა სტუმრებმა სავსე ჭიქები და ბოთლი მოსამსახურეს გადასაღვრელად გაატანიეს...

ქართლში გლეხები ამბობენ: „კარგი ღვინო თუ გაფუჭდა, უეჭველად დამმარდებაო, უხვირო კი—გაწყალდებაო...“ კახეთში ამისთანა არა გამიგია-რა. როცა კახელი იტყვის: „ღვინო გამიფუჭდაო“, იქაური გამგონი ყოველთვის სთხოვს გაფუჭებული-ღვინის პატრონს: „გეთაყვა, ერთი ხელადა მე არ დამიჭირო, თორე ჩიხირთმა ვერაფრით გაუმჟავებია ჩემ ცოლსაო“.

როგორცა ჰჩანს, კახელისთვის ღვინის გაფუჭება დამნა-
რებას ჰნიშნავს... იმერეთში კი ამის შესახებ არა გამიგონია—რა
იმის გარდა, რომ ერთი ვენახი რომ ორ მეკომურს ეკუთვნო-
დეს, ერთი მეზვრე ჰყვანდეს, ერთმა და იმავემ დააყენოს ღვი-
ნო და თითქმის ერთი და იმავე ქვევრიდან იმავე ღლეს წაღე-
ბული იყოს ორივე მეკომურისას, სადილად რომ ერთ მეკო-
მურთან იყვე და ვახშმად მეორე მეკომურთან, უეჭველად სა-
დილად ვისთანაც ხარ და, თუ იცის ვახშმად მეორე მეკო-
მურთან იქნები, გეტყვის: „აი, ამაღამ დაჭრწმუნდები, რომ ამ
ღვინოს იმისი ღვინო არ შეედრება, ისე ჩამოჭრჩება, როგორც
ცა ღედამიწას!..“—ამას გეუბნება, თუმცა ორივე მეკომურის
ღვინო ერთი ქვევრიდან არის ამოღებული...

ვახშმად კიდეც მეორე მეკომური გეუბნება: „ეს ის ღვინო
კი არ გეგონოს, რომელიც ჩემი მეზობლისას სადილად მიირთ-
ვი... სოლომონ მეფე ხომ გაგიგონია?! აი, უკანასკნელი...
ჰოდა!... ძვირფასი სტუმრები რომ ეწვეოდნენ, უეჭველად ამ
ღვინისას მიართმევდა... ჩვენ ხარკად გვეღვა...“

არ ვიცი, იქნება იმისთვის აქებდნენ, რომ უფრო მეტი
დაეღია და ესამოგნა მათ სტუმარს, მაგრამ რატომ ის კი არ
ახსოვდათ, რომ იმ სტუმარსაც თავისი შეხედულობა და გე-
მოვნება ექმნებოდა, როგორც აბესალომის შემთხვევითი სტუმ-
რებს, რომელთაც: „ეს ხომ წყალია, მერე დამპალი!.. შეჰსცდა,
საწყალს, თორემ ასე გულ-მოღვინედ არ შემოგვაძლევდა...
უთუოდ შეეცვალა?!...“

თუ ქართლელ გლეხს დავუჯერებთ, მაშინ პირველშიაც
უფარგისი ყოფილა აბესალომის ღვინო... მაგრამ აბესალომის
გულწრფელი სიტყვები წინააღმდეგია...

არ დავკვირვებივარ და არ გამომიცდია ქართლელი
გლეხის სიტყვების სინამდვილე, და ამისთვის არას ვამზობ...

ეს კი ვიცი, რომ აბესალომი ძალიან კმაყოფილი დარჩა,
და თავიდან არ ეშვებოდა ის აზრი, რომ სტუმრები, როდე-
საც მის ბოთლს გაჰხსნიან და იგემებენ, ინანებენ, რომ მეორე,
მესამე, მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე—უჰ, არ მისცემდა სულ,

თუნდაც მილიონი მიეცათ—ბოთლი არ გამოართვეს აბესალომს...

თუმცა ღამე ნატეხი იყო, მაგრამ მაინც არ ეძინებოდა. მისი გონება შეპყრობილი იყო თავის ბოთლებით და სტუმრების გულ-უხვობით...

როდესაც სტუმრები წავიდნენ, ქალაქი გაღვიძებული იყო... სოფლებიდან სხვა და სხვა სანოვაგე: კვერცხი, ფრინველი, მწვანილეულობა, სითეთრე, ხილეულობა მოჰქონდათ, აბესალომი სულ უგონოდ ევაჭრობდა, ყიდულობდა, ზოგს ისევ ისე აბრუნებდა, ზოგი კიდევ მისგან ყიდულობდა, და, თუმცა სრულებით უგონოდ ვაჭრობდა და ჰყიდდა, მაინც ერთი იოტის ოდენაც შეცდომა არ მოჰსვლია...

როდესაც რვა-ცხრა საათზე ფეხის ხმა მისწყდა, მსყიდველი და გამყიდველი დამშვიდდა და თავ-თავიანთ გზას გაუდგნენ, აბესალომმა ღუქნის კარი მიხურა, დახლზე თავი ხელებ ქვეშ ამოდებული დასდო და მაშინვე ჩაიძინა.

დილის ცხრა საათიდან თორმეტამდის, იცოდა არავინ მოვიდოდა სავაჭროდ, და ამისთვის გულიანად ჩაიძინა...

— აბესალომ, არ გეყურებაა?!—უფრო ხმა-მალლივ შესძახა ჩაგუნავამ, რაკი პირველ დაძახებაზე ღუქნიდან ხმა არავინ გასცა, და თავი დაბლა დახარა, რომ დერეფანს დაჰსცდენოდა და შეეხედნა ღუქანში.

ცხენი კი მოუთმენლად ტოკავდა, ფრუტუნებდა და ერთ წამს არ ისვენებდა; ადგილიდან მოსხლეტა უნდოდა...

ფალავა და კურცხალიას ცხენის აჩქარებული თქარა-თქური, მერე უეცრივი შედგომა ზღვის პირას ხეების ქვეშ მსხდომთ შეესმათ, რამაც ტკბილი საუბარი შეაწყვეტინა.

— იმე, ჩაგუნავა!.. გაკვირვებით წამოიძახა ორივემ, როდისაც ფეხზე წამოდგა...

ფალავამ კრიალოსანიც კი ჯიბეში ჩაიდო, რასაც მხოლოდ განსაკუთრებულ წუთების დროს ჩაიდენდა ხოლმე...

— ესეთი ცხენი?! ვინ მისცა?..—ორივემ კიდევ ერთად წამოიძახა და ფეხ აკრეფით იმისკენ გზა დაიჭირა.

— ჰა, რაო?!—დუქნიდან გამოისმა უგონო ხმაურობა...

— რა მოგივიდა, შეკაცო, გარედ გამოიხედე!.

მოისმა დუქნიდან ხველა, ცხვირის მოხოცვა, ფრუტუნი, რასაც კარის კრიალიც მოჰყვა, და კარებში აბესალომი გამოჩნდა. თვალეები შეწითლებული, ქუთუთოები და სახე შეშუპებული ჰქონდა, ცალი უღვაში და წვერის ცალი მხარე ტუჩების ცალი კუთხიდან ნიკაპის ბოლომდის შესველებული ჰქონდა; წვერის ბოლოზე წვეთიც მოჩანდა; ფეხზე ძლივას იდგა. ყველა ეს ცხადი მოწამე იყო, რომ „თათარ-იახნად“ *) სძინებია აბესალომს.

— რაო?.. ვინა ხარ?... რა გინდა?..—ნაწყვეტ-ნაწყვეტ მოქნარებით შეეკითხა აბესალომი, როცა დერეფანში მარჯვენა ფეხი დაბუჩების გამო იმან ძლივას გამოათრია და თვალის მოქუქვით, რადგანაც მხედარი მზის ბრწყინვალე სხივებში ლავლავენდა, შეჰხედა...

— ველარ მიცან, თუ?!.

— ოჰ, გიორგი, შენა ხარ?.. გამარჯვება, გამარჯვება!—უფრო ხმით იცნო აბესალომმა, ვიდრე სახით...

იმან დაბუჩებული ფეხის წინ წამოთრევით ხელი გაუწოდა სალომის მისაცემად და ცხენს თითები ცხვირში წაატაკა. ცხენმა წაიფრუტუნა და წინა ფეხები მაღლა ასწია.

ამ ხმაურობაზე უნებურად უკან გადახტა აბესალომი, ჩაგუნავამ კი გადიხარხარა.

— ცხენითა ხარ, გიორგი?—შეეკითხა ცოტა დარცხვენით აბესალომი.

— დაჰბრმავდი, კაცო?!—ხარხართვე შეეკითხა ჩაგუნავა.

— გიორგის გაუმარჯოს!

— გიორგის გაუმარჯოს!—თითქმის ერთად მიესალმენ კურცხალია და ფაღავა.

— ოოჰ, გამარჯვებათ, გამარჯვებათ!..—სიხარულით გაუწოდა ხელი ჯერ ფაღავას და მერე კურცხალიას ჩაგუნავამ...

*) თათარ-იახნად—სახელ-და-ხელოდ, სასწრაფოდ.

— კაცო, ერა რაში გიშოვია? მე კი გული გამიხეთქა!—
ლიმილით ჰკითხა აბესალომმა, როცა სულ გამოერკვა, თვალ-
მაც გაუქრა და დაბუჟებულ ფეხშიაც სისხლი წესიერად ამო-
ძრავდა:

— რატომ არ გაანთავისუფლებ ე შენ რაშს?— მაშინვე
დაუმატა თავის სიტყვებს.

— მივეჩქარები, საქმე მაქვს!— მოკლედ უპასუხა ჩაგუნა-
ვამ:— ერთი ჩარეკა ღვინისთვის შემოგტრიალდი შენკენ, წყა-
ლი ძალიან მწყურიან...

— გწყურიან და ჩამოხტი ცხენიდან და, აი, ჩეროში შენცა
და შენი ცხენიც შეეფარებით.— უპასუხა აბესალომმა და დე-
რეფანზე უჩვენა.

— ცოდვაა, ცოდვა ამისთანა ცხენის წვალემა ამ სიცხე-
ში!..— გულის ტკენით წარმოსთქვეს კურცხალიამ და ფაღა-
ვამ...

— მართალს ამბობთ, მე და ჩემმა ღმერთმა!..— დაეთანხმა
ჩაგუნავა:— ისე, ჟინმა მომიარა ჩამეჭროლა სოხუმის ქუჩებზე
ჩემი ცხენით, რომ მტრისთვის თვალეებში მტვერი მიმეყარა,
და ცხენზე კი არ ვიფიქრე...

— ეხლა ვინ იქნება ქუჩებში? როცა აგრილდება, მაშინ
ყველა გამოიშლება და...

— კი, კი!— უპასუხა აბესალომს ჩაგუნავამ და ცხენი მარ-
დად გაანთავისუფლა...

II

მზე შუბის ორ ტარზე-და იყო, რომ ჩაგუნავა, აბესალო-
მი, კურცხალია და ფაღავა დუქნის დერეფანში ისხდნენ და
ჯერ კიდევ ისევ ღვინოს შეექცეოდნენ. ერთი ჩარეკის მაგიფ-
რად აბესალომის გარდა არავინ იცოდა, რამდენი დალიეს. ცხე-
ნიც იქავე ახლოს თივაზე ება, რის ჰამაც დიდიხანია შესწყვიტა,
რადგანაც პირი გაუშრა წყურვილისგან, და მოუსვენრად ტო-
კავდა...

— ბეჩა, ე ცხენი რას გვეტანება, ღვინო ხომ არ უნდა?...
 წამოიძახა კურცხალიამ, როდესაც უეცრივ თვალი მოჰკრა
 ღვინის დასხმის დროს ცხენმა თივა იმათკენ ძლიერად გაიწო-
 წიალა, და სავსე ჭიქა ტუჩებთან მიუტანა.

ცხენმა ძლიერად დაიფრუტუნა. ჭიქიდან ღვინო სრულე-
 ბით წინწკლებად იქცა და კურცხალია და ცხენის ცხვირ-პირი
 შეიწუნწკლა. შემდეგ ცხენმა ჭიქაში ტუჩები ჩააწოწიალია,
 რომ დაელია, ხარბად აქნევდა ზეგითა ტუჩს, მაგრამ არა ჰხვდე-
 ბოდა-რა მის პირს, რადგანაც ჭიქის ძირას ფირფიტად-ლა იდგა
 ღვინო...

კურცხალია იღიმებოდა. ფაღავა წამოდგა და:

— საცოდავი ცხენი უწყლოდ მოვკალით!... ეხლავე
 წყალს დავალევენებ!..—წამოიძახა...

— არა, არა!.. მე თითონ დავალევინებ!.. აბესალომ ჩემ-
 ზე იანგარიშე!..—წამოიძახა ჩაგუნავამ და მაშინვე ცხენის გვერ-
 დით გაჩნდა.

— ხვალ-ზეგ ისევ გეწვევი და მაშინ გაგისწორდები!—გა-
 ნაგრძო ჩაგუნავამ, როდესაც ცხენი აუშვა.

— კარგი, კარგი!...—უპასუხა აბესალომმა.

ფაღავა და კურცხალია კი ცხენს მოსართავებს უჭერდნენ,
 ჩაგუნავა ამ დროს ლაგამს ცხენს პირში უკეთებდა...

სოხუმიც ამ დროს ამოძრავებულისყო და ზღვის პირას
 პატარა ბალისკენ მიეშურებოდა, რომ სარკეს მაგვარ ზღვაში
 თუ როგორ ჩაიკეუბალებდა მზე, ენახა...

— შინ წადი, თორე...—თითქმის ერთად უთხრეს ფაღა-
 ვამ და კურცხალიამ:—თორემ, ხომ იცი, ნასვამი ხარ... წყალი
 კი დაალევინე...

— კი, სწყურიან ჩემ ცხენს!.. შინ უნდა წავიდე, თო-
 რემ... რო ჩამებინდეს, ხამი ცხენია, იქვე წამიყვანს, საიდგა-
 ნაც... უნდა ფხიზლად ვიყვე, რომ ჩემ სახლამდის მივიღე...
 მშვიდობით!.. და მოსწყდა ადგილიდან.

— იწყენს რასმე!.. სთქვა აბესალომმა, როდესაც ცხენი
 პირველადვე დაოთხდა, და ჩაგუნავა კი ცხენის კისერს გაეკრა.

— არა, მკვდარიც რომ იყვეს ჩაგუნავა, მაშინაც არ გადმოვარდება!—უპასუხა კურცხალიამ.

— მეც აგრე მგონია!..—დაუმატა ფალავამ...

— მშვიდობით!

— მშვიდობით! ერთად გამომემშვიდობნენ კურცხალია და ფალავა აბესალომს.

— მშვიდობით!..—აბესალომმაც სამაგიერო უთხრა, თუმცა ცალ-ყბივ, რადგანაც მოლოდინი არ გაუმართლდა: არც ერთმა დანახარჯი არ მიჰსცა...

— სად ჩაუგდია მაგეთი ცხენი?!—კითხვით წამოიძახა კურცხალიამ, როდესაც ორივე აბესალომის დუქანს დაჰშორდნენ და გაჩუმებულები თითქმის ბაზრის თავს ავიდნენ...

— იყიდიდა!..—მაშინვე არ უპასუხა ფალავამ.. საჯერ მაინც ჩათვალა ჩხაკუნით თავის კრიალოსანი.

კურცხალია კი ისევ ორივე ჯიბეში ხელებ ჩაყოფილი მიაბიჯებდა...

— შენგან არ მიკვირს?!.

ფალავასაც უნდოდა ეთქვა: „მოიპარავდა, მარაო“, მაგრამ საწყენი კილოთი სულ სხვა წარმოსთქვა:

— რას მეუბნები, შე კაცო, ქურდობა რავა შეიძლება?!.

— მართალს ამბობ!..—მოკლედ უპასუხა კურცხალიამ.

— მშვიდობით!..—მაშინვე დაუმატა კურცხალიამ:—ცოტაოდენი საქმე მაქვს აქეთ...

— მშვიდობით!...—უპასუხა ფალავამ...

— როგორ გგონია, ჩაგუნავა ამაღამ შინ მივა?!.—შეეკითხა კურცხალია ცოტაოდენივ განშორების წინ სიჩუმის შემდეგ...

ორივეს ერთი გზა ჰქონდათ. ორივეს კი უნდოდათ, ერთმანეთს დაჰშორებოდნენ... ამ კითხვაზე გამოწრთვით შეჰხედეს ერთმანეთს, და ორივეს ეტყობოდათ, გულწრფელნი არ იყვნენ. რას უმაღლავდნენ ერთმანეთს? თავიანთ თავსაც არ ეტყოდნენ ამას და, აბა, სხვა ვინ რას გაიგონებდა...

— არა მგონია!..—უდარდელად უბასუხა ფაღავამ:—ისე დაითრო, რო გზაში სადმე დარჩება...

— მშვიდობით!..

— მშვიდობით!..

III

შუალამე მოტანებული იყო... თითქმის ერთ მამალს კიდევაც შეჰსცდა და სოფლის განაპირას ფრთების ფარფარით ძლიერად გაჰყვოდა. მაგრამ ამ სოფლის სხვა მამლებმა ხმა არ მიჰსცეს, რადგანაც იმეტიჩარავა... გაწვდილი კისრით ყურს ადევნებდა თავის ხმას, რომელიც მთელ სოფელს გადაევლო და სადღაც მისწყდა.. მეტიჩარას შეჰრცხვა, რომ უდრო უდროვოდ წამოიყვოდა... სულ განაბულმა მუხლები ჩაიკეცა და კისერი თავიანად ბუმბულში ჩაფლა...

სოფელი არ შენძრეულა. ღრმა ძილში იყო და მეტიჩარა მამლის ყვილი მხოლოდ სიჩუმის და წყვდიადის მსხვერპლი შეიქმნა...

— ღმერთო, ღმერთო!.. ილორის წმიდა გიორგი!..— მხოლოდ ერთი არსება შეკრთა მეტიჩარა მამლის ახლოს, რომელიც ფეხ-აკრებით მიეჩქარებოდა, და რომელსაც ყვილმა გული აუფანცქალა და პირჯვარი გადააწვრინა.

შესდგა ეს არსება. მამალზე არა ნაკლების ყურადღებით გაჰყვა მისი გონება ამ ხმას... თუ მეტიჩარა მამალი შეარცხვინა მოულოდნელმა ხმის დაკარგვამ, ეს არსება გაახარა და ისევ გზას გაუყენა...

— აი, მეცალოს, თავს მოგიგრებდი, მაგრამ, ბედი შენი, ყვინჩილავ, რომ შენთვის არა მცხელა!—როცა დარწმუნდა, რომ ეს ყვილი მეტიჩარას ყვილი იყო...

მთვარისა ეშინოდა ამ არსებას და ამას კი სრულებით აღარ მოელოდა... კარგად იცოდა, თუ მამლის ყვილი რას ჰნიშნავდა. ეს—სოფლის გამოღვიძება იყო, და გამოღვიძებისას კი თავის წადილს ველარ შეასრულებდა. განა ამისთვის

მოეჩქარებოდაა?! კარგად იცოდა, მთვარე გვიანობამდის არ ამოვიდოდა და მის ამოსვლამდის უნდა შეესრულებინა თავის საქმე, და ის კი არა, „მამლის ყივილიც გამხდარა“. ასე იფიქრა, როდესაც ხიდან მამალმა თავზე დაჰყივლა. ამისთვის იყო, რომ გული ასე გადმოუტრიალდა, და უეცრივ იმედი გადუწყვიტა...

„ერთ ხეზედ... მოგვითხრობს ერთი ქართული ზღაპარი... ორი კაჭკაჭი იჯდა. ვინმე კაცი აცოცდა ხეზე; ორივეს თითო ფრთა გამოაძრო და შემდეგ შეცვლით ისევ გაუკეთაო“... ამის მნახველი ზღაპრის გმირი გაკვირდა და შესანიშნავ ქურდს დაუმეგობრდა...

ზღაპრის გმირს რომ ჩვენი გმირიც ენახა, როცა იმან ძაღლებით სავსე სოფელი ისე გაიარა და ერთი გოშიაც არ ააწავწყავა; როცა ის ჩაგუნავას ცხენთან მივიდა, რომელიც სამ რიგად იყო დაბმული: ერთი თოკის წვერი თითონ ჩაგუნავას ფეხზე ჰქონდა მობმული, მეორე პალოს, სადაც ნოყიერი ახლად გათიბული ბალახი ეყარა, რასაც გულიანად ახრამუნებდა ჩვენი ნაცნობი ცხენი და მესამე კიდევ მეცხვარულ ძაღლის კისერს, და ცხენთან ისე მივიდა, რომ სამთავემ ვერა გაიგეს-რა: ვერც ჩაგუნავამ, ვერც ძაღლმა და ვერც ცხენმა... ცხენი ორმოც ნაბიჯს ისე გამოჰყვა, რომ ხრამუნი არ შეუწყვეტია და მხოლოდ მაშინ იგრძნო, რომ ნოყიერ ბალახზე აღარ იყო დაბმული, როდესაც მის კბილებს ლაგამი მოხვდა ბალახის მაგივრად და ზურგზე კიდევ მხედარი. მაგრამ გვიან იყო. უნდა მხედარის ლაგმის ტოტების ბრძანებას დაჰმორჩილებოდა და დაჰმორჩილდა კიდევაც: ადგილიდან მოსწყდა, იქით განქრა, საითაც მხედარმა ანიშნა... ზღაპრის გმირს ყველა ეს რომ ენახა, უეჭველია, ამასაც დაუმეგობრდებოდა... მაგრამ ზღაპრული გმირები ზღაპრებშია მხოლოდ და, რასაკვირველია, ამას ვერ ჰნახავდა. სამაგიეროდ ჩვენი დროის ადამიანმა ცხადად დაინახა, რომელიც ჩაგუნავას ცხენის მომპარავს თავიდანვე ფეხ-და-ფეხ მოჰსდევდა, და როცა მომპარავი ცხენს ზურგზე კისერ-

თან ახლოს მოექცა, და თითონ კიდევ თითქმის გავაზე, უსიტყვოდ წამოიძახა:

„კაცრიც მაგეთი უნდა, აი, ჩემო კურცხალიაე!...“

ცხენი თავს არ ჰზოგავდა. მისთვის ყოველივე ეს მოულოდნელი იყო; ასეთ გარემოებაში არას დროს არ ყოფილა... მართალია, ამ ორი დღის წინად ღამით მოგზაურობა შეემთხვა, მაგრამ კარგად დაინახა, როგორ აუშვეს და „ფშვიო, ფშვიო“ ნახის ხმით როგორ ეუბნებოდნენ; როგორ ზურგზედ ხელის სმით მოახტნენ; ეხლა კი რაღაც უცნაური დაემართა: თივის მაგივრად ლაგამი მოჰხვდა მის კბილებს; ენით გამოვდებოდა უნდოდა, რომ ამ დროს ზურგზე რაღაც სიმძიმეები იგრძნო და ამასთან ერთად ბრძანებაც... ის შეფრთხვა, დაოთხდა, მაგრამ გზა კი იქით დაიჭირა, საითაც ანიშნეს უჩინრებმა...

ცხენი ცხვირპირის მტვრევით გარბოდა და გონს ვერ მოდიოდა, თუ რა დაემართა. უეცრივ, როდესაც სული ყელში მოეხვინა, ლაგამმა კინალამ ყბები არ შეახია, და შემოესმა ნაღვლიანი ხმა: „ილორის წმინდა გიორგის ნიშო, ნუ მიწყენ, რადგანაც რამდენიმე ნაბიჯი წამოვდგი!“

— ნამდვილი მეგრელია, ნამდვილი ეს კურცხალია!—უსიტყვოდვე წარმოსთქვა ამისმა გამგონმა მოწმემ...

ცხენს უნდოდა შემდგარიყო, მაგრამ ამ დროს უცნაური რამ დაემართა: ტვირთი გაუნახევრდა, შემსუბუქება იგრძნო, და ამით გაკვირვებული გაფრთხვა...

— ააა!—უეცრივ დასწყვიტა კურცხალიამ გაჯავრებით და ისე ძლიერად მოსწია ლაგამი, რომ პირის ნაპობის კუთხეებზე სისხლის წვეთი ამოჯდა. ემწვავა. ეხლა კი მიჰხვდა ცხენი, რომ აღამიანი იყო მის ზურგზე მჯდომი, და შესდგა...

მაშინვე ძირს გადმოხტა კურცხალია.., პირჯვრის წერით ცხენი უკანვე გამოატრიალა და მწუხარებით წამოიძახა:

— მაპატიე, მაპატიე, შენი სახელის ქირიმე, უნებურად მომივიდა!.. სულ ამ ცხენის ბრალია, თორემ შენ სამფლობელოს საზღვარზედვე ფეხით შემოვდგებოდი...

ბევრჯერ გაუფლ-გამოუფლია ამ გზით კურცხალიას და, თუ ცხენით იყო ხოლმე, ერთხელაც არ დაჰვიწყებია ცხენიდან ჩამოსვლა და ორმოციოდე ნაბიჯის ფეხით გავლა. რა კურცხალიას, სხვასაც! ყველა მეგრელმა იცის ეს ნიში ამ მუხნარ ტყეში, გზიდან სამოც ნაბიჯამდის ამამრთული ქვითკირის პატარა სვეტი, რომელსაც პატარა თახჩა ატანია და შიგ ხატი ასვენია. გამვლელ-გამომვლელი ყველანი ჰხედავენ, რადგანაც მის წინ გზიდან მხოლოდ მის წინ პატარა ველია. მის უკან კი ისევ ხშირი ტყეა, როგორც დანარჩენი ხუთმეტი-ოცი ვერსი, რომელსაც შუაგულს გზა უღრღნის. ეს ადგილი თითქოს განგებ ერთი ყბის მოსმით შეუკმენჩია ვისმეო, რომ ნიში გამოეჩინა. მართლადაც რომ ავაყუდოთ ეს ველი, სამ-კუთხედს წარმოადგენს, რომლის თავში ნიში დგას და იქავე ტყე იწყობა, გზა სწორ პირ-და-პირ ხაზს წარმოადგენს, გვერდისეები კიდეც მრუდედ ჩამომწყვრივებული ხეები...

საშინლად გაჰკიცხა თავისი თავი კურცხალიამ, რომ შეკმენჩილს ცხენით გადმოჰსცდა. უკანვე დაბრუნდა, რომ საზღვრიდან ფეხით გაეფლო. მივიდა თუ არა შეკმენჩილის პირამდის, გამოტრიალება დააპირა, მაგრამ შეეცოჰმანდა... ჩაფიქრდა...

მისი უჩინარი თანამგზავრი კი მეორე ნაპირას პირქვე წამხობილი გაფაციცებით თვალ-ყურს ადევნებდა კურცხალიას. ჯერ ისევ ბნელოდა, მაგრამ მისი გამჰრიახი თვალები მიწის პირას ორმოც ნაბიჯზე გავლებულ ხაზზე რაც ხდებოდა, ჰხედავდნენ...

— ეეჰ, ჩემო კურცხალიავ, შენგნით მაგას არ მოველოდი!.. — მართლა და მწუხარებით წამოიძახა უჩინარმა, როდესაც კურცხალიამ ცხენი ტყეში შეიყვანა, ხის ტოტზე გამოაბა და თითონ კი ფეხთ-საცმელის ხდა დაიწყო...

უჩინარი თანამგზავრი მაშინვე მიხვდა, რომ კურცხალია ნიშთან მისვლას აპირობდა, რადგანაც მეგრელს, თუ ნიშთან ახლო მისვლა უნდოდა, უეჭველად ფეხთ უნდა გაეხადნა და

მუხლის თავებით უნდა მისულიყო, რომ მეტი წყალობა გამო-
ელო ილორის წმიდა გიორგის ნიშს...

— მაშ თუ მაგრეა...—ჩაილაპარაკა თავისთვის უჩინარმა,
როდესაც კურცხალიამ ნიშისკენ ბობღვა დაიწყო...—საცა შენ-
ზე ილაპარაკო, იქ ფაღავაც ახსენე!.. და სწრაფად ცხენთან
გაჩნდა.

უჩუმრად აუშვა ცხენი. კურცხალიას ფეხ-საცმელიც აიღო,
უნდოდა ისაც წაეღო, მაგრამ „ეჰ!“ წამოიძახა და იქვე და-
ყარა...

— ცოდვაა, ფეხშიშველამ რომ ირბინოს!..—სთქვა, რო-
დესაც ფეხსაცმელები დაყარა და სარტყლად შემოკრული აღვი-
რი შემოიხსნა...

— აღვირსაც დაუტოვებ, თორემ, საცოდავი, ძალიან
იჯავრებს, რომ ამისთანა შრომის შემდეგ სარგებლობის მაგივ-
რად მისიც ზედ გაჰყვება!..—და კურცხალიას აღვირის წამოყ-
რის შემდეგ თავისი გაუკეთა...

ჩუმად გაატარა ცხენი ილორის წმიდა გიორგის ნიშის
წინ. უკანასკნელად კიდევ მიჰხედა მბლუნავ კურცხალიას, რო-
დესაც შეკმენჩილის მეორე ნაპირას, საიდანაც ცხენზე შეჯდომა
აღარ ეკრძალებოდათ, მივიდა და სწრაფად მოახტა ცხენს...

IV

სოხუმშივე შეატყო ფაღავამ კურცხალიას, რომ იმან,
როგორც თითონაც, ჩაგუნავს ცხენის მოპარვა განიზრახა.
ამისთვის იყო, რომ კრიალოსანის ჩხაკუნით, უდარდელად
გამოეშვიდობა კურცხალიას და კრიალოსანის ჩხაკუნითვე აღმა-
დაღმა აიარ-ჩამოიარა. თუმცა პირზე ასეთი უდარდელობის ბა-
დე წაიფარა, თუმცა ყველა მისი დამნახველი იტყოდა: „ფა-
ღავა თავისთვის დასეირნობს და უდარდელად გამეღელ-გამომ-
ვლეღის ნახვით თვალს წყალს ასმევსო“; მაგრამ მასში მო-
თავსებული მეორე ფაღავა საშინელის მოუთმენლობით მომ-
ლოდა მზის ჩასვლას; არც კი ვინმე შეუმჩნევია ქუჩებში, თუმ-

ცა ყველა გამოიშალა სალამოს და ზღვის კიდისკენ მიემშურებოდა... არა უტრიალებდა-რა თავში, გარდა ჩაგუნავას ცხენისა და კურცხალიასი... საშინლად აეწოდა ხოლმე სხეული იმ გაფიქრებაზე, რომ კურცხალია დაასწრობდა მოპარვას... მაგრამ იმედს არ იტებდა და ევედრებოდა ღმერთს დროით შებინდებას..

თუმცა ფაღავამ ორკეცად წაიფარა პირს ბადე, როდესაც კურცხალიას ემშვიდობებოდა, მაგრამ გამჭირახმა კურცხალიას თვალებმა მაინც დაინახეს მეორე ფაღავა და თავის პატრონი სადარდელს მიჰსცეს.

„დროით გავეშურო, თვარა ის დამასწრობს“?... მალი-მალ გაიძახდა კურცხალია ისევე მოუთმენლად, როგორადაც ფაღავა...

კურცხალიას ეს ფიქრი არ მოჰშორებია, ვიდრემდის იმან ცხენი არ დაინახა, რომ ჯერ ფაღავას არ წაეყვანა. მაშინ კი სრულებით გადაავიწყდა ფაღავა...

ფაღავა კი ჩქარა დარწმუნდა, რომ მისი საქმე წაგებული იყო. ძალინ ჩქარა დაინახა თავის წინ, როდესაც ჩაგუნავასკენ გამოემგზავრა, რომ კურცხალია კურცხლად მიდიოდა იქით-კენვე. ყოვლად შეუძლებელი იყო, როგორმე გაესწრო და კურცხალიაზე ადრე მისულიყო მის შემუმჩნევლად. შემჩნევა კი ორივესთვის იმას ჰნიშნავდა, რომ ცხენი ისევ ჩაგუნავას ეხოში უნდა ბმულიყო. ორივე თუ ერთმანეთს შეამჩნევდნენ, მიესალმებოდნენ და ძალა-უნებურად ორივეს განზრახვა ჩაფუშებოდა... ფაღავას კი ეს არ უნდოდა... ცოტა მოფიქრების შემდეგ გადასწყვიტა აჰდევნებოდა უკან და როდესაც კი შესაძლებელი იქნებოდა, ვითომ-და შემთხვევით, წილი ჩაედო ნაქურდალში...

სიტყვა და საქმე ერთი იყო იმისთვის. სიტყვა და კიდევაც აასრულა. კურცხალიას არც ერთი ნაბიჯი არ გამოჰპარვია ფაღავას... დაინახა ისიც, როგორ ხელოვნურად გაანთავისუფლა კურცხალიამ სამკეცად დაბმული ცხენი და აღტაცებაში

მოვიდა. კიდევაც უნდოდა შეეყვირა: „ვაშა კურცხალიავო!“. მაგრამ თავის გადაწყვეტილებას არ უღალატა...

ამას კი უეჭველად დაუმეგობრდებოდა ზღაპრის გმირი, რომ ენახა. ისე უჩინრად როგორ შემოუჯდა კურცხალიას უკან; ეგ მხოლოდ ზღაპრებში მოხდება ხოლმე. მაგრამ ეს ცხადად, წარბ-შეუხრელად ათას რვაას ოთხმოცდა ცხრამეტ წელს, მაისის ოცს მოხდა...

ფაღავამ რომ ცხენი გაიტაცა, კურცხალია ამ დროს მიბობლავდა ნიშისკენ და სულ ერთს გაიძახდა: „ღმერთო მაპატიე, რომ ცხენით შევლახე შენი მიჯნა და ფეხით არ გავიარეო!“ ერთხელაც არ უხსენებია ქურდობა. ის მხოლოდ ცხენით მიჯნის შელახვას ჩიოდა, ჩვეულების დარღვევას... ამის მოსანანიებლად იღვა თავს ეს სასჯელი, რომ მივიდეს ჩოქით და ნიშის ქვებს თავი ახალოს... მართალია, მოსანანიებლად მიბობლავდა, მაგრამ სულ უნებურად სხვა აზრი გაურბენდა ხოლმე, თუმცა მის პირს: „ილორის წმიდა გიორგის ნიშო, შემინდე, შენი სახელის ჭირიმე!“-ეს სიტყვები არ ჰშორდებოდნენ. მაგალითად: რამდენჯერმე გაეფიქრა: „ჩემ მაგივრად რომ ჩემი ცხენი (ახლად მოპარულ ცხენს უკვე თავისად სთვლიდა) მიდიოდეს, რა მადიანად გაუსვამდა ამ მშვენიერ და ნოყიერ ბაღებს!...“ ან კიდევ: „ქუთაისის ბულვრის გვერდით რომ ავაქროლო-ჩავაქროლებ ჩემ ცხენს... არა! იქმნება იქიდანა ჰყავს ჩაგუნავას მოპარული.... ქართლში გადავიყვან...“

ჩქარა ჩაიჭერდა ხოლმე თავის თავს სასოებას მოკლებულ აზრებში და ნიშნად თავის თავის განკიცხვისა ხავერდისებურ ბაღებს გაუსვამდა თავის მშობრავ ტუჩებს, რომლებიც განუწყვეტლივ გაიძახდნენ: „ილორის წმიდა გიორგის ნიშო...“ და სხვას.

დიდის მოწიწებით დაადო ნიშის ძირის ქვებს თავი და მიწას ემთხვია. წუთს ასე იყო გაშტერებული...

რაც თავი ახსოვს, ამ გზით ხშირად უვლია ცხენით, თუ ფეხით, მაგრამ აი ჯერაც არ მისულა აქნობამდის ახლოს, არ იცის, თუ რა ხატი ასვენია თახჩაში.

კურცხალიას საშინლად მოუწონდა შეეხედნა თახჩისთვის და თანაც კიდევ ეშინოდა. „იქმნება დამაბრმავო ან...“ ფიქრობდა კურცხალია. მაგრამ კარგად ახსოვს, რომ ბევრი მისულა სასოებით და სიკეთის მეტი არა გამოუტანებია-რა. მართალია, ბევრიც დაუსჯია, მაგრამ ისინი უსასოვოდ მისულან... ეს ხომ სასოებით მივიდა?... დაჩოქილმა გაიარა ამოდენა მანძილი და სულ: „ილორის წმიდა გიორგის ნიშო...“ იმეორებდნენ მისი ტუჩები. სხვაგვარი სასოება-ღაა?... კურცხალიამ არ იცოდა და...

გულის ფანცქალით და თვალების ჩახუჭვით შეაყოლა ტუჩები ნიშის ძირის ქვიდან და ხაზად აკოცნა თახჩის პირამდის. ყოველ წამს მოელოდა თავში ჩაკვრას, ან კიდევ სხვა რამე მოულოდნელს, მაგრამ არა მოხდა-რა. მაშ არ უწყურება ილორის წმიდა გიორგის ნიში... ქვევითა ტუჩი თახჩის პირზე ჰქონდა მიყრდობილი, ზევითა კი ოდნავ გადაცდენილი...

თვალეზ მაგრა ჩახუჭული ასე იყო... ჰგრძნობდა ხატის სიახლოვეს. მოელოდა ხატის მხრივ რაიმე მოძრაობას, თავში ჩაკვრას, და ამისთვის უფრო მაგრად ჰხუჭავდა თვალეზს, მისი მოძრაობა არ დაენახა და ამით ტანჯვა არ გაეორკეცებინა, ჩარტყმის წინად მაინც არ დატანჯულიყო... მაგრამ მშვიდობით გადაჰრჩა. თუ რასმე უზამდა, აქნობამდისაც მოასწრობდა წმიდა გიორგი... მით უფრო გაბედა ჯერ ოდნავ თვალეზის აბეჭუტება, რომ რაკი ქვედა ტუჩი ეტკინა, რადგანაც ტუჩზე იყო მიწოლილი, და ნიშს ხელები მიაბჯინა, რომ სიმძიმე ხელებზე გადაეტანა... ხელის შეხებასაც მოულოდნელი არა გამოიწვია-რა...

აბეჭუტა კურცხალიამ თვალეზი. ხშირად წამწამების რხევის დროს რაღაც გამოურკვეველი თეთრად თუ შავად მოჩანს... რაკი პირველ სხივებზე სულ არ დაბრმავდა, გაბედულად გაახილა და დააშტერდა...

ახალგაზდა მხედარი, რომელიც თეთრ ცხენზეა გადამჯდარი, შუბლ შექმუხვნი, მრისხანედ გველაშაპს შუბს აქერს...

ლმობიერებით აევსო გული, აევსო და ისევ თვალის მოხუჭვით სამთხვევად ტუჩი გააწოწოლავა. ეშინოდა, მთხვევის დროს ცხენმა ფეხებით ცხვირ-პირი არ ჩაამტვრიოს, ან წმიდა გიორგიმ შუბი თავში არ ჩაჰკრას... ასე სიფრთხილით ფაღავეს ცხენიც არ აუშვია, როგორითაც ტუჩები ხატს შეახო...

მაგრამ რა დაემართა კურცხალიას, რომ ასე გველ ნაკბენსავით უეცრივ ფეხზე წამოიჭრა და მრისხანედ ხატს მხერა დაუწყო?..

კურცხალია სულ სხვა შთაბეჭდილებას მოელოდა. ის კი არა და, ტუჩები რომ შეახო, ეხმელა, თითქო ფიცარს აკოცაო...

უცქირა, უცქირა დიდხანს... შიში და მოკრძალება თითქმის გაუმეოთხდა... თამამად წაატანა ხელები ხატს, თახჩიდგან გადმოიღო... ესუმბუქა... თითქოს ფიცარი აიღოვო, ისე ეჩვენა...

თვალეებთან უფრო ახლოს მიიტანა კურცხალიამ ხატი... ისევ ის სურათი... უმოძრაო სურათი... ცალი ხელიც აუსვამოუსვა... გადმოაბრუნა კიდევაც და:

— იჰ, ფიცარი ყოფილა!..—ზიზლით წამოიძახა და ბალახებში გადაახეთქა ხატი...

წმიდა გიორგიზე არა ნაკლების მრისხანებით მედგრად მოაბიჯებდა კურცხალია და ჰკიცხავდა თავის თავს, რომ ფიცრის გულისთვის მუხლის თავები გადიცვითა!.. ტუჩები კი აღარ ახსოვდა, რომ ნიშის კედელზე ააცურა, თორემ უფრო ძალიან განრისხდებოდა...

შენს მტერს ეცეს პირკატა, როგორც კურცხალიას ეცა!.. აღვირი, ფეხსაცმელი იქ იყო... ცხენი?!...

ტყის შაშვივით აქ დასტყვილა, იქ მეორე ნაპირას შეჰტყივლა, ნიშის თავს დაიკივლა, სწრაფ ნიშის წინ გზაზე გაირბინა გამოირბინა და:—ვაი, მე ცოდვილს!...—გულწრფელად პირუტყვსავით შეჰბლავლა და ნიშის პირდაპირ გზის პირას დაეშხო...

ეხლა კი ნამდვილის სასოებით, ცრემლის ღვრით მინო-
 ხავდა ნიშისკენ... მიზოხავდა, თავს ბალახებში მიაცურავდა
 და ხშირადც დედამიწას უბრაგუნებდა თავით, რომ დაესაჯნა
 ის თავი, რომელმაც ასე გააკადნიერა და ხატი გადაადგდებინა...
 „სწორედ იმ დროს დაიკარგა, გაფრინდა ჩემი ცხენი... განა
 არა, ფრუტუნიც შემომესმა“... ფიქრობდა კურცხალია და თავის
 თავს საშინლად ჰკიცხავდა...

როდესაც ცა გაიცრია, ბუნება შეიჩმუნა, გაიზმორა და
 ხმა, ხმა საამო, მედიდური ამოიღო, სწორედ მაშინ რის ვაისა
 და ვაგლახით მორჩა კურცხალია ხატის თავის ადგილას დასვე-
 ნებას... კურთ-უკუღმა ბობლით ძლივას მოვიდა გზის პირას
 და ღრმად, ისე რომ კუქს დააწვა ჰაერი, ჩაისუნთქა... აქეთ-
 იქით მიიხედ-მოიხედა, თავი გააქნივ-გამოაქნია, რაკი ცხენი
 ვერ დაინახა (ეხლა უკვე შორიდან დანახვა შეიძლებოდა) და
 შინისკენ გაემგზავრა... ფეხ-საცმელს და ალვირს არც კი მი-
 ჰხედა...

— კურცხალია, კურცხალია!

— ტრუ ტრუუ ტრუუუ!

— ჩხა, ჩხა, ჩხა!

— გუგუუ, გუგუუ!...

— ქახ, ქახ, ქახ, ტია, ტია!

— ხახა ხა, ხახა ხაა!...

— ბიჭო გოგია, ბიჭო გოგია!..

ბელურა, ხის ბალაღი, ტყის შაშვი, გვრიტი, ბულბული,
 ჩხიკვი, ბიჭო გოგია, ქედანი, ტყის ქათამი და სხვა მრავალი
 თავისებურად ეგებებოდა განთიადს... ხოლო კურცხალიას თა-
 ვისებურად მოესმოდა: ზოგი სახელს უძახდა დაცინვით, ზოგი
 გვარს, ზოგი იკვირებდა მის მოქმედებას და ზოგი კიდევ დას-
 ცინოდა, დაჰხარხარებდა უცნაურად... აგერ მსხვილი ბუზიც
 როგორ ყურის ახლოს მისდევს, არ შორდება და ჩაჰბზმუის
 გაკვირვებით! „ზუუუ-ოოოჰოიი!.. ზუუუოოჰოიი!.. ...როგორ
 ჩაიდინე მაგი?!..“—ჰკიცხავს კურცხალიას გონება „ჰოოი... ზუუუ-
 ოოოჰოიი?!..—ბზუის ბზუი, რომელიც მის ყურს მისდევს..

კურცხალია კი, როგორც ცხელ კეცზე ცერცვი, ან სინდის მარცვალი, ხტის... იწვის... იტანჯება... გადახტა გზიდან და ტყეში ერთი ხის ძირას წაფირქვავდა. . ყურებში თითო დაიცო... მზემ პირველი ისარი ჰკრა ცას... თუ რამ მკრთალი იყო ცაზე, გაალაყვარდა, გააფერადა და სულდგმულთაც შესწყევითეს ხმაურობა... ახლა ყველაფერი ჩნდოდა... კუქმაც შეაწუხა და საზრდოს ძებნას შეუდგნენ...

„...ზუუუოოჰოო... ჰაჰაჰააა... კურცხა...კუ...გუუ... ჩხიატრუგუუსოობისოო... სუსუუუ!...სსს...“

მისწყდა ყველაფერი... „სსსს...“-ს კურცხალიას ხვრინვა მოჰყვა...

დაღალულს, ნასვამს წინადღით, უძილოს კისერი ჩქარა მოჰსწყდა, და გულიანი ხვრინვა ამოუშვა... ეხლა არავითარი ხმაურობა, აღარავითარი შეხება აღარ აწუხებდა, თუმცა დროგამოშვებით ფრინველნი უდარდელად ხმაურობდნენ და ბუზები და ჭიანჭველები ხომ ბოჭაულებსავით თავისუფლად დასეირნობდნენ მის სხეულზე და, სადაც კი მოახერხებდნენ, მის სისხლს ჰსრუტავდნენ...

მ. ჯავახიშვილი

სასიკვდილოდ განწირულნი

თ ე ი ა

(ისტორიული დრამა)

გერმან ზუდერმანისა

სტენას წარმოდგენს კარაფი: უკან ფარდები აწეულია და გეზუების ზირად მოფენილი გოტების პანაკი მოსჩანს, იქით ზღვას. ცეცხლით მსუნთქავს მთასა და ზღვას ჩამავალი მზის შუქი ანათებს; მარცხნივ, შემადლებულს ადგილას, საშეფო ტახტი სდგას, რაღაც ცუდის ხელფენებით ნაკეთები. შუაში მაგიდა სდგას, გარს საჯდომები აქვს შემომწკრივებული; მარჯვნივ მეფის საწოლია, ერთს ადგილას შეგროვებულ ტყაუებისაგან გაკეთებული; საწოლის თავზედ სხვა-და-სხვა გვარი იარაღი ჰქონია, მარჯვნივ და მარცხნივ მასხალებისათვის რკინის სამაჯურებია.

გამოსვლა პირველი.

კარაფს ორი დანაჯი იცნავს.

ზირგელი დანაჯი. ეი, არ გესმის, გძინავს თუ რა არი!!

მეორე დანაჯი. რათა გგონია, რომ მძინავს?

ზირგელი დანაჯი. რა ვიცი, ე შუბის ტარზედ-კი გუნების კრკალივით გადაზნექილხარ და.

მეორე დანაჯი. რას იზამ, ვიფიქრე, იქნება ე ცარიელი მუ-

ცელი როგორმე დავამწვიდო-მეთქი და გადავეყუდე.
რომ იცოდე, რა საშინლადა მშიან.

ზირგელი დანჯა. არას გიშველის! ქამრის მოჭერაც-კი ვერ-
რასა ჰშველის თურმე; ისევ პირდაპირ დგომა სჯო-
ბიან, თითქოს შეღავათსა ჰგრძნობსო ადამიანი.

მეორე დანჯა. არ იცი მერე, კიდეც ღიღხანს გასტანს ეს
წვალემა?

ზირგელი დანჯა. გემების მოსვლამდე არა იქნება-რა.

მეორე დანჯა. ეგ ხომ აგრეა, მაგრამ გემები როდის-ღა მო-
ვლენ?

ზირგელი დანჯა. აბა რა ვიცი? შეჰხედე აგერ რძიანა მთასა,
ღარაჯი რომ სდგას. ხუთი მილის სიშორეზედ ზღვას
თვალითა ჰხედავს, იქნება იმან იცოდეს რამე. აიქი-
დგან, მიზენის ქიმიდგან, უნდა მოვიდნენო.

მეორე დანჯა. ჰო, მაგრამ ბიზანტიელი გაუშვებს, განა!

ზირგელი დანჯა. რას ამბობ, ბიზანტიელს გემები სრულიად
არა ჰყავს.

მეორე დანჯა. ბიზანტიელს არა ჰყავს? ჰმ! რომ მოინდომოს,
მთელს იტალიას ღობესავეთ გარს შემოარტყავს ისე-
ვე, როგორც ამ ბიზანტიის საჭურისმა შემოგვარტყა
ალყა, აგერ შვიდი კვირაა.

ზირგელი დანჯა. დიახ, შვიდი კვირა.

მეორე დანჯა. იცი შენა? დღეს სადილად ისევ ის ნაჭერი
მერგო, რომელზედაც ამ ერთის კვირის წინად კბი-
ლები კინალამ დავიმტვრიევი; მახსოვს, ზედ დანით
სამი ჯვარი ამოვჭერი. და დღეს ისევ ის ნაჭერი
შემხვდა! დღეს-კი, ვგონებ, ბოლოს როგორმე მო-
ვუღებ. თუ შენც იტყვი, მეფის ჯვრისწერის დღეს
ძან ხილია ეს, არა?!

ზირგელი დანჯა. მერე, გგონია მეფეს-კი შენზედ მეტი აქვს?

მეორე დანჯა. მერე, როგორა ფიქრობ? განა, მეფის გუ-
ლისათვის ამდენს მოვაკვლევინებდით, ვაწამებინებ-
დით, დავახვრეტინებდით და გავაუპატიურებინებდით,

რომ ვიცოდეთ მეფეს ჩვენზედ მეტი აქვსო. როგორა გგონია ძაღლებივით აქ ვეყრებოდით და ვუღარაჯებდით, რომ სადარაჯო მართლა გვეგულებოდეს რამე?

შირგეღი დაწაჯი. ოქრო ხომ მაინც ყველგან ბევრია აქა.

მეორე დაწაჯი. ოქრო... რა თავში ვიხლი, როცა საკუთარიც საკმაოდ ბლომად მაქვს კანუზიაში ჩაფლული. ეხ, აიქ, ქარაფანთან დედაკაცები არიან, ხორცი უნდათ, ღვინო!..

შირგეღი დაწაჯი. ჰო, მაგრამ შენ ხომ ცოლი არა გყავს?

მეორე დაწაჯი. ცოლი ერთმა ბერძენმა გამიუპატიურა. მეც ავდექი და ღორივით ყელი გამოვჭერ (სიჩუმეა). კარგია, დედაკაცები ხორცსა და ღვინოს მიიღებენ... მაგრამ როდემდის, ნეტა, (ხმაურება და იარაღის ჟღერუნი თან და-თან ახლად ისმის). ოჰო, ეტყობა ჯვრის წერა გათავებულია.

შირგეღი დაწაჯი. წყნარად. მოხუცი ილდიბადი მოდის—მეფის ფარი მოაქვს (მრევნი განუშლებიან და გასწორდებიან).

გამოსვლა მეორე.

ივინიფე და შეფის შეშუბე ილდიბადი.

ილდიბადი (ფარს დაჭკიდებს და აქა იქა გახეუფს იარაღს მიაღებებს). რა იცით, ელჩები გაგზავნეს, ნეტა?

შირგეღი დაწაჯი. არა.

ილდიბადი. გშიანთ?

მეორე დაწაჯი. ძალიან...

ილდიბადი. შიმშილი დედაკაცების საქმეა; გაიგეთ და დაიხსოვეთ, რომ ახალგაზდა დედოფალთანაც აგრე არ ჩამოგტიროდედ თავ-პირი; ჯვრის წერის ღღეს აგრე არ ივარგებს!..

გამოსვლა მისავე.

(გოტების მეფე თეია და ახლად ჯვარდაწერილი დედოფალი ბაღდგილდა გამოჩნდებიან კარავ წინ; კარს ხალხი ახვევიათ. მეფე-დედოფალი ეპისკოპოსს აცილას მოჭეავს, წინ ორი მგალობელი ბავშვი მოუძღვით და უკმევენ. უკან მოსდევს ამაღაბერგა—დედოფლის დედა—ეგრიხი, ათანარიხი, თეოდემირისი და სხ. წარჩინებულნი და სარდალნი. კარვის კალთებს ჩამოუშვებენ. ღარაჯნი წაფლენ.)

ეპისკოპოსი (ახლად ჯვარ-დაწერილთ ხელს გაუშვებს და ამაღაბერგას მიჭხედავს უკან). თეია (ჩუმად სდგას დადურემილი, დაფიქრებული). ბაღდგილდა (მოკრძალებით შეჭეურებს ეგელას, თითქოს შეეფას ემუდარებაო. სიჩუმეა).

ილდიბადი—(ჩუმად მეფეს). უნდა უთხრა რამე, მეფევე, დედოფალს მიესალმო.

თეია (ესაც ჩუმად). ჰო? (ერთს მგალობელთაგანს კისერში ჩაეფლეს ხელს და სმა მადლა ეუბნება). არც ეგრე ძლიერ უნდა, ბიჭო! პირდაპირ ცხვირში გვიბოლებ. როცა საცეცხლოურს არ აქნევ, რას შერები მაშინ?

ბიჭი. ხმაღს ვიქნევ, მეფევე.

თეია. ეგ კარგი არის, ეშურე მაშ, თორემ ვაი-თუ გვიანლა იყოს (ჩუმად). ილდიბად, გემები არ მოჩანან?

ილდიბადი. არა მოჩანს-რა, მეფევე, მაგრამ ნუ გავიწყდება, რომ შენს ახალგაზრდა ცოლს უნდა უთხრა რამ!

თეია. ჰო... მართლა, ახლა მე ხომ ცოლი მყავს, ეპისკოპოსო?

ეპისკოპოსი. აი, აქა სდგას და შენს სიტყვას უცდის.

თეია. მაპატიე, დედოფალო, რომ სიტყვის თქმას ვერ ვახერხებ; იმ თავიდგანვე ბრძოლაში ვარ გაზრდილი, სხვა ბინა არა მქონია... არა მგონია შენ იგი ისურო.

ბაღდგილდა. მეფევე, დედამ მასწავლა, რომ... (შედგება).

თეია — (სტდიჯობის რბილად ეჭაპარაკოს). რა გასწავლა დედამა?
 ამაღაბერკა (ქაღის მაგიფრად უზასუხებს). ვასწავლე, მეფევე, რომ
 ცოლი ყოველისფერში ქმარს ეკუთვნის, განსაკუთ-
 რებით-კი გაქირვების დროს.

თეია. ჰო, თქვენთვის ეს, დედაკაცებო, წმიდა სიმართ-
 ლეა... მაგრამ ერთი კიდევ უნდა გითხრა, ამაღა-
 ბერგა! როგორც მითხრეს იქ, სადაც დედაკაცებსა
 გაქვთ ბინა, დილ-დილაობით მამლები თურმე ყი-
 ვიან: ეს რამდენიმე კვირაა მეომართ ხორცი არ უჭა-
 მიათ. გირჩევთ, ის მამლები მეომართ მისცეთ (ამა-
 ჯაბერკა თავს მოუხრის).

ენისკაზოსი. მეფევე...

თეია. რას იტყვი, ეხლა არ იყო სამგზავრო საკურთხევის
 წინ მქვერ-მეტყველობდი; ნუ-თუ კიდევ ქადაგებას
 გვიპირებ?..

ენისკაზოსი. მინდა კვლავ გითხრა რამე, თორემ ლამის არის
 ნაღველმა სული შემხუთოს.

თეია. ჰო... აგრე გგონია? სთქვი, მაშ, ყურს გიგდებ.

ენისკაზოსი. აბა დაუკვირდი! ღვთიურ რისხვასავით შუა ჩა-
 გვიდგ სრულიად ქაბუკი... ხალხი, რომელსაც შენ
 ეკუთვნი, შენს წლებს-კი არა, საქმესა შენს ითვლი-
 და სათითაოდა... მოხუცთ სიამოვნებით ქედი მოი-
 ხარეს შენის სიქაბუკის წინაშე და, თუ სხვას, შე-
 ნებრ მცირეს, ვინ იცის, რამდენი შრომა და მეცა-
 დინეობა დასქირდებოდა, შენ უცებ შეიქმენ ჩვენი
 მბრძანებელი. თეოდერიხის ოქროს ტახტ წინ, სად
 სამართლიანობისა ადგილას სიწყნარე იყო დამკვი-
 დრებული, იქ, სად ტოტილა დამნაშავეთ თვისთ
 ბოროტ საქმეთ ღიმილითა აპატიებდა, გაისმა უცებ
 შენი მრისხანე სასისხლო სიტყვა... მაგრამ უბედუ-
 რება მოშხამულ იარასავით გაგვიძნელდა, აღარ გვცი-
 ლდება... ცეცხლის მფრქვევ მგზნებარე ვეზუვის
 კალთებ ქვეშ ცოლ-შვილით გადმოხვეწილთ ბიზა-

ნტია თვისის დაქირავებულ მონებით გარს ალყად შემოგვრტყმია და ამოწყვეტას გვიპირებს.

თეია. ექვი არ არის, სულ იმისი საქმეა. ხა, ხა, ხა, თა- გვიც-კი ვერსაიდგან გაეპარება!

ეზისკოზოსი. გავცქერით საცოდავად ზღვასა, საიდგანაც პუ- რი აღგვითქვა უფალმა.

თეია (ჩუმად). ხომალდებისა არა ისმის-რა?

ილდიბადი. (ჩუმადვე). არასფერი...

ეზისკოზოსი. მაგრამ ვიდრე ამ ახალს სამძიმო ბრძოლას შე- ვუდგებოდით, ჩვენ, თავისუფალ შვილთ ჩვენის ქვეყნისათ, გარდაწყვეტეთ, თანახმად ძველთა ძვე- ლის კანონებისა, შენთვის საცოლე აგვეჩიო, — რომ მეფეს თვითონაც განეცადა სიკვდილი ასრე რად უყვართ გოტებსა!

თეია. მერე გგონიათ, რომ თქვენს მეფეს ძალიან უყვარს სიცოცხლე?

ეზისკოზოსი. მეფევ...

თეია. მაგრამ არა, ამის ფიქრს თქვენ ვერ გაჰხედავდით, რადგანაც თვითეული წამი ჩემის ცხოვრებისა გამ- ხილებდათ, თქვენვე გაგასასაცილოებდათ... მაინც ყოველს შემთხვევაში, თუ რომ ძველი კანონი გი- ბრძანებთ ამას, რად დაგჭირდათ, ნეტა, და რად შემთხვევით ამ ნორჩისა სისხლი, რომელიც ჩემდამი შიშისაგან მთლადა თრთის და დედის კაბას თავს აფარებს, მემალება? მერე ისაც ამ დროს, როცა ყველას შიმშილით ამოწყვეტა მოგველის... შემომ- ხედე, დედოფლო, იძულებული ვარ ხარისხის შე- საფერისად მოგმართო; ხომ მხოლოდ ნახევარ საა- თია სულ, რაც დედოფლობ, გეფიცები ღმერთს, სხვა სახელს ვერც-კი ვიტყოდი, რადგანაც არ ვიცი რა გქვია! გთხოვ, შემომხედე, მიცნობ, განა?

ბაღდადი. შენ ხარ, მეფევ, ჩემი მბრძანებელი.

თეია. კარგი, მაგრამ მე ხომ შენთვის ის არ ვიქნები, რაც სხვისთვისა ვარ: სხვისა მეფე შენთვის აღამიანი უნდა ვიყო... და მერე იცი, განა, რა აღამიანი ვარ?... შემომხედე, აბა! დღემდის ეს ხელები სისხლით იბანებოდა, მაგრამ ვაჟკაცთა სისხლით-კი არა, იგი კაცს პატივსა სდებს, არა, სისხლით საბრალო, უმწეო ბავშვებისა... (თვათვე შეკრთება). ნუ-თუ სასიამოვნო იქმნება ამ ხელებით გულში ჩაგიკრა, ყელს შემოგექდო... ხომ გესმის, რას გეუბნები?... ნაზი, მშვენიერი ხმა მაქვს არა? მხოლოდ ცოტა გახრინწიანებული. ეს სულ ბრძოლისა ველზედ კაცთა საჟლეტად მებრძოლთა ხმობის, ყიჟინის ბრალია... გიამება, განა, როცა ამ ხრინწიანის ხმით საალერსოდ ნათქვამს ნაზს სიტყვებს მოისმენ?! მართლა-და, ვგონებ, ვგე-ვარ სწორედ შეყვარებულსა, არა? და აკი კიდევ მიმიხვდნენ ეს ბრძენნი ვაჟკაცი სულთა სწრაფვასა, საქორწინოდ გამამზადეს... ან იქნება ჰგონებდით გაგერთოთ თქვენი მეფე და ბანაკობის მოწყენილობა გულიდგან როგორმე გადაგეყარათ, როგორც ამას დიდი იუსტინიანე სჩადის ხოლმე ოქროს ბიზანტიაში და ამავე დროს თავისს საქურისთ გოტთა ვაჟკაცების საჟლეტად ჰგზავნის? ხა, ხა, ხა, ხა, ხა!

ეპისკოპოსი. მეფევ, ფრთხილად, ნუ განრისხდები.

თეია. გმადლობ, მეგობარო! მაგრამ არაფერია... ესაც ჩემი საქორწინო ქეიფია... აჲლა-კი დალაგებით გეტყვი... (ტახტზედ აჯ). თეოდერიხის ოქროს ტახტზედ ჯდომა, საიდგანაც სიწყნარე მართლმსაჯულებდა, სამწუხაროდ აღარ შემიძლიან, რადგანაც ბიზანტიაში იგი შეშად დაჩხეს... და არც თუ ტოტილასავით ღიმილით პატიება შემიძლიან, რადგანაც საპატიებელი არავინა გყავს... გოტთა განთქმულ ერისაგან დღეს ერთი მუჟა შიმშილისაგან სასიკვდილოდ განწირული, გამგელეებული ხალხი-ღაა დარჩენილი. ამიტომაც ამ

ხალხს სწორედ მგელი უნდა უძღვოდეს წინ. შენ, ეპისკოპოსო, ღვთის რისხვისა მიწოდეს სული, მაგრამ არა, ამ სულად ჩემი ყოფნა ტყუილია,—მე მხოლოდ თქვენის სასოწარკვეთილების სული და სარკე ვარ. როგორც კაცს, არასოდეს ჩემთვის არასფრის იმედი და სურვილი არა მქონია; როგორც დღემდისა გყოფილვარ თქვენ შორის, ისევ თქვენ შორის დავლევ სულს ბრძოლაში. ეს თქვენ კარგად იცით და სცდებით ამიტომ, რომ ჩემ წინააღმდეგ საიდუმლოდ საყვედური დაგბადებიათ. წინააღმდეგს ტყუილად ნუღარას მეტყვიან!.. თქვენი დაღვრემილი სახე და ჩამოშლილი წარბები ამ საყვედურს ველარ ჰმაღავენ... მხოლოდ იმიტომ, რომ ცუდს დღეში ვართ, ყველაფერში ჯოხს მე ნუ მომაყუდებთ... გირჩევთ.

თეოდემირასი. მეფევ, ნუ შეურაცხვეყოფ!.. უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე მთლად შენები ვართ, ამ მოხუცებთან ნუ შეგვრევთ!

ეკრახი. ჩვენ, მოხუცნიც, ისრევე კარგად ვიბრძვით, როგორც სხვანი, ნაკლებ არც ჩვენ გვიყვარხართ.

თეია. მაშ კარგი! თქვენი დედოფალი მალე ჰნახავს უთუოდ მეგობრები უბედურების დროს ერთმანეთში როგორ ჩხუბობენ. ახლა, როცა ბანაკზედ გაივლით, უთხარით ყველა მეომართ, რომ ასეთს სასიხარულოდღეს, ხომ ასე არის? მეფის ერთად-ერთ საფიქრებელსა და სამწუხარო გარემოებას ის შეადგენს, რომ ქორწინების შესაფერად ვერ უმსპინძლდება... მაგრამ, ვინ იცის, იქნება... ილღიბად...

ილღიბადი (რამეფიც მარჯვნივ ჩუმად ახლად შემოსულს დარჯის ელახარაკება, შემკრთადი) დიად, ბატონო...

თეია. გვაქვს-ლა რამე საკუქნაოში, მოხუცო?

ილღიბადი (სცდილობს მდეფარებასიკან თავი შეიმაკრას). არ იყო, მეფევ, რაც-კი რამ გვქონდა, ყველა დამარცგებინე.

თეია. გეკითხები, თუ დაგვრჩა რამე-მეთქი?

ილდიბადა. არასფერი! ერთი ჯამი დამჟავებული რძე და ორი ხმელი პურის ყუა-ლა.

თეია. ხა, ხა, ხა, ხა! ჰხედავ, დედოფალო, რა გლახაზედ გათხოვილხარ! მაგრამ უთხარით, როგორც-კი ხომალდები მოვლენ, მაშინვე უხვად, მეფურად გაგიმასპინძლდებით ყველასა-თქო, ხომ მაინც ხალხისაა ყოველივე. მაგრამ, ნუ, წინაღვე ნუ ეტყვით, ისე აღარ გაეხარდებათ!.. მაგრამ როგორც-კი საყვირთა ხმა შემოგესმათ, მაშინვე აუწყეთ ხალხსა და გაუშალეთ სუფრა, რომ ღვინითა და ხორცი თვალი გაუძღეთ... (ილდიბადა ამ დრას მღეფვარე სახით შეფეს მიუხაფოვდება). რა მოხდა?

ილდიბადა (ჩუმად). ეს არის დარაჯი იყო, გემები დაილუპაო.

თეია (თავს იმაგრებს, რომ სახეზედ ცუდილება არ შეჰნიშნონ). დაილუპაო? როგორ და რანაირად?

ილდიბადა. გვიღალატეს!

თეია. მაშ აგრე! ღვინო და პური, ვისაც რამდენი უნდა, იმდენი ექმნება თეთრ სუფრაზედ მირთმეული; ვუბრძანებ ქალებს კიდევ სიცილიისა და მასილიის ხილი მიართვან... (წაბარბაცებს, სამეფო ტახტში ჩაჯდება და შეშლილივით სადღაც შორს იტყობება).

კაცების ხმა. მიჰხედეთ, მეფეს რა მოუვიდა?

ბაღდგილდა. ჰშიან უთუოდ, დედი (მიუხაფოვდება, კაცები გზას მისცემენ, უკან დაიწევენ). მეფეო ჩემო!

თეია. ვინ ხარ, დედაკაცო? რა გინდა?

ბაღდგილდა. იქნება გიშველო რითმე, ბატონო ჩემო?

თეია. ოჰ, შენა ხარ, დედოფალო! მაპატიე! თქვენც, ვაჟ-კაცნო! (ადგება).

ეზისკოპოსი. მეფევ, ძალა უნდა შემოიკრიბოთ!

თეოდემირასი. დიად, მეფევ, დიად, ჩვენის გულისთვის!

კაცების ხმა. ჩვენ ყველასათვის!..

თეია. მართალს ამბობთ, მართალია, რასაც მასმენტ. თქვენ, დედანო, თქვენს ბანაკშივე დაბრუნდით.. ჩვენ-კი აქ ბჭობა გვექნება. ეპისკოპოსო, ქალებს კაცები აახელი.

ამაღაბერგა (ჩუმად). შეილო, თავი დაუკარ!
ბაღდგილდა (ჩუმადვე). დედი, მეტს აღარას მეტყვის?
ამაღაბერგა. გამოეთხოვე! (ბაღდგილდა თავს დაუკრავს).

თეია. მშვიდობით! (ბაღდგილდა, ამაღაბერგა და ეპისკოპოსი მიდიან. გარედან მიგებების ძახილი ისმის).

გამოსვლა მეოთხე

თეია, თეოდემიროსი, ეკრისი, იფდიბადი, დარაჯი, დიდებულნი.

თეია. ქალები და ბერი გავისტუმრე იმიტომ, რომ რასაც ამას შემდეგ მოისმენტ აქ, ეს მხოლოდ ჩვენ, მეომართ, შეგვეხება. დარაჯი სად არის? წინ წამოდგეს.

კატცების ხმა. დარაჯი, მთის დარაჯი სად არის!..

თეია. იცოდეთ, მაშ, რომ გემები დაღუპულან! (საშინელი ხმაურობა და ჩიჩქილი ატუდება).

თეია. სუთ, მეგობარნო, სუთ!.. (დარაჯს) შენ, ვგონებ, გარიბაღლი გქვიათ არა?

დარაჯი. დიად, ბატონო.

თეია. რამდენი ხანია, რაც სადარაჯოზედა ხარ?

დარაჯი. გუშინ დილას აქეთ, ბატონო.

თეია. შენი ორი ამხანაგი სადღაა?

დარაჯი. ზემოდ დარჩნენ, ბატონო, როგორც ნაბრძანები ჰქონდათ.

თეია. კარგი. მერე, რა ნახეთ, გვიამბე.

დარაჯი. ვეზუვიდან ამომავალი კვამლი მიზენის ქიმიდან ზღვაში ჩამოწვა, ამიტომაც დღეს საღამოს 6 საათამდე

ვერა დავინახეთ-რა! უცბად გამოჩნდნენ ხომალდები, რიცხვით ხუთი, თითქმის ზღვის პირად, იქ, სად თურმე რომაელთა ქალაქია ნაცარ-ტუტის ქვეშ დამარხული... ერთი ჩვენგანი უკვე აქეთ გამოქცევას აპირებდა, რომ ამ დროს უცებ...

თეია. მოიცა! მითხარ ხომალდებს რა ნიშანი ჰქონდათ?

დაჩაჯი. წინა იალქანი ჯვარედინად იყო შეკრული და...

თეია. მერე?

დაჩაჯი. საჭეზედ (руль) ბზის ტოტი.

თეია. მაშ ბზის ტოტიც დაინახეთ?

დაჩაჯი. როგორც შენ გხედავთ, ბატონო.

თეია. კარგი, მერე?

დაჩაჯი. შევნიშნეთ, რომ ბიზანტიელ მეთევზურთა ნაგები მისცურდნენ და...

თეია. ჰო, მერე, რა მოხდა?

დაჩაჯი. ვითომ-და არაფერი, მტრის ბანაკისაკენა ჰქმნეს პირი ხომალდებმა და საგზალიც იქვე დაცალეს. (კაცები თავებს შემოიბურჯენ; დუმილია).

თეია (რომელიც დანახვით შეჭურჭებს ხან ერთს, ხან მეორეს). კარგია... მაგრამ ჩუმად, ხმა, კრინტი არსად არ დასძრა... ყველამ ჩემგან უნდა შეიტყოს ეს ამბავი (დაჩაჯი მიდის).

გამოსვლა მესამე

თეია, თეოდემიროსი, ეგრასი, ათანასისი და სხ.
დიდებულნი.

თეია. რას გვირჩევთ, ვაჟკაცნო?

თეოდემიროსი. რა ვიცი, ბატონო, რა გირჩიოთ?

თეია. შენ, ევრიხ, შენ რაღას გეტყვის შენი სიბრძნე?

ეგრასი. მე, ბატონო, როგორც მოგვხსენებათ, დიდს თეო-

დერბოსსაც ვემსახურებოდი, მაგრამ რომ გეკითხნა, ისიც ვერას გირჩევდათ ამ გვარს გაჭირვებაში.

თეაზ.

მაშ, თუ აგრეა, მე გირჩევთ ისევ... მაგრამ მოკლე და ყველასათვის გასაგებია ეს ჩემი რჩევა: სიკვდილი!.. აგრე რად მიბღვრიანობთ თვალებსა?.. ნუ-თუ არ გესმით, რას გირჩევთ? ან იქნება გგონიათ გირჩევთ მშიშარა და მხდალ ბერძნებივით თავს საწვიმრები მოიხვიოთ და მეზობელსავე სთხოვოთ, რომ ერთის დაკვრით სული გაგათრთხობინოთ? ნუ გეშინიანთ, სირცხვილისაგან მაინც დაგიუარავთ, თუ იმას ვერ მოვახერხებ, რომ პატივი მოგიპოვოთ. მტერი ჩვენს ადგილს ვერ აიღებს იმ დრომდე, ვიდრე ჩვენგანი ოც და ათი მაინც არის შესძლებს ხელში შუბის აღებასა. მაგრამ დადგება ჟამიც—და უთუოდ დიდხანს აღარ გვაცდევინებს იგი,—როდესაც ველარც ერთი ჩვენგანი, შიმშილისაგან დაუძლურებული, ველარ შესძლებს შემოსეულს მკვლელს შესანახებლად, საპატიებლად ხელი გაუწოდოს.

თეოდემიაროსი. პატიებას, მეფევ, არც ერთი გოტი არ ითხოვს.

თეაზ.

რაც ახლა შენა ხარ, ამისი თავდებობა შეგიძლიან, მაგრამ რა იქმნები შემდეგ, ამისი თავდებობა კი არ შეგიძლიან. ამისათვის გირჩევ შენც და ვუბრძანებ სხვებსაც დღეს საღამოსთვის უკანასკნელად საბრძოლად მოემზადნეთ! ინათებს თუ არა, გამოვალთ კლდის საფარებიდანა და ბიზანტიელებს მივესვით.

ეგელანი. ბატონო, ეს შეუძლებელია!

თეოდემიაროსი. მეფევ, ნუ დავიწყებთ, რომ ესზედ ერთი მეომარი გაგვყავს!

თეაზ.

შენ რაღას იტყვი, ევრიხ?

ევრიხი.

იმას, რომ დავილუპებით უთუოდ!

თეაზ.

მერე, და!.. განა, მე კიდევ ახალი რამა ვიქვი? ან იქნება გგონიათ იქამდის გამოუცდელი ვარ ბრძოლის საქმეში, რომ ეს აღარ ვიცი? მაშ, რაღას აყო-

ნებთ? ტოტილა რომ გვიძღვოდა წინ, ასი ათასამდე სული ვიყავით; ახლა კი მხოლოდ ხუთი ათასნი-ღა ვართ. ყველა იმათ იცოდნენ, როგორ უნდოდა თავის გაწირვა, და ჩვენ კი, საცოდავმა იმათმა მონარქებმა, ეს აღარ ვიცით?

ყველანი. არა, მეფევ, არა!

ეგრაბი. მცირე რამ დრო მაინც მოგვეცი, ბატონო, რომ ამ საზარელს აზრს შევეჩვიოთ.

თეიას. საზარელსაო? რა გესაზარლებათ, განა? მე ხომ რომაელებთან არა მაქვს საქმე, რომლებიც წირვიდან სალაღობოდ, სართეველად სამხიარულო სახლში მიეშურებოდნენ ხოლმე და აქედან კი მერე ისევ წირვის მოსასმენადა. ჩვენ შორის არ მოიპოვება არც ერთი ისეთი, რომლისა გულსაც ძველი ქვის ხავსივით ჭრილობანი არ ჰქონდეს მრავლად მოკიდებული. — ოცის წლის განმავლობაში სიკვდილს ებრძოდით, თითქოს ეთამაშებიანო, და ახლა კი, როცა მართლა სიკვდილი კარზედ მოგვადგა, გოტი ვაჟკაცი რაღაც საზარლობაზედ ლაპარაკობს?.. მაშ რა გინდათ? ნუ-თუ ის, რომ იწვეთ და შიმშილით სული ამოგხდეთ?.. ან ის, რომ ვირთაგვებივით ერთმანეთი დასჯამოთ? კარგია... მაგრამ მე მაგას ვერ ვიზამ, ხვალ დილითვე ავიღებ შუბს და მარტოდ-მარტო გავალ სიკვდილის იმ ერთის ცვარის დასაძლევად, რომელიც ასე გულითა მწყურია და რომელსაც ქურდივით კვალ-და-კვალა ვსდევ მას შემდეგ, რაც თქვენის დაღუპილ და წაგებულ საქმის მოთავედ ამომირჩიეთ. მაგრამ შენ მაინც ხომ (ილდიბადს) უთუოდ წამოხვალ, არა, ჩემო მოხუცო ერთგულო?

ილდიბადი (თეიას წინ მუხდის თავზედ დაემხობა). გმადლობ, ბატონო! მე-ღა არ წამოვიდე შენთან?!..

ყველანი. ყველანი წამოვალთ, მეფევ, ყველანი!..

თეოდემიროსი. იყავ კუთხეულ, მეფევ, რომ ხსნის გზას გვიჩვენებ! მაგრამ ნუ გაგვირისხდები, თუ ყველა უცებ არ მოგყევით უკან. შენი დიდებული აზრი ახლა შევიგენ ნათლად. მწუხარებისა, განხეთქილებისა და სასოწარკვეთილების გრძნობამ სიკვდილამდე აღვამაღლა და არა ჩამოგვიყვანა მის ქვენა უძღურებამდე. დეე, თვითოეულმა ჩვენგანმა სიცილით გადალახოს მეორის გვამი, რომ მისებრ სიცილითვე შეეგებოს სიკვდილსა; ჩვენი ნათელი მაშინ შორის ქვეყანას მოეფინება. ნეტარება დაგვათრობს მაშინ ამ მეჯლისხედ... გმადლობ, მეფეო! ხშირად შემშურებია ეგ შენი გვირგვინი, მაგრამ ახლა მაგას ვეღარ გავებდავ!...

თეა. ნურც აგრე გაამშვენიერებ საქმეს, თორემ ნამდვილად სულ სხვა დამტკიცდება, თეოდემიროს; მაინც მოხარული ვარ, რომ გოტთა ვაჟკაცებს შორის ასეთი მხნეობა კიდევ მოიძებნება.

ეგნაზი. ეც მათქმევინე, მეფევ, სიტყვა! კარგად მოგეხსენებათ, ჩვენის ოქროს დროის მომსწრე ვარ... არამც თუ ყველაზედ გამბედავი, ყველაზედ უბრძენესიცა ხარ, მეფევ, იმათგან, ვინც-კი ძველთაგან მამაგონდება. ჩვენ რომ ახლა ცდა დაგვეწყო, ექვი არ არის, ყველანი მტრის მახვილის მსხვერპლნი შევიქმნებოდით, როგორც ჩვენ, ისე ჩვენი ავადმყოფები, ბავშვები და ქალები.

თეა. დიად... ქალებიც! იმათზედ-კი აღარა ვიზრუნეთ-რა.
ეგნაზი. ხვალ საბრძოლად გავალთ; ბრძოლა არ შესწყდება არც ზეგ, არც მაზეგ და ისე დიდხანს გასტანს, რომ ბიზანტიელებსა და იმათგან მოთრეულ გუნებსა და სვევებს ეს გაუოცდებათ, ესაზარლებათ. მართალია, ამოწყვეტით ვერ ამოვწყვეტავთ, მაგრამ ჩვენის სისხლით-კი დავდლით, მოვქანცავთ. თუ მოვესწარიტ იმ დროს, რომ შუბისა და ისრის ხელთ ქერა აღა-

რავის შეეძლება, საჭურისი მაშინ უბრძანებს: „წარ-
 ვედით მშვიდობითაო!“! რამდენი-ღა დავრჩებით
 მაშინ ცოცხლები, არ ვიცი, მაგრამ მგონია, რომ
 ძან ცოტანი!

თეა. (ხმა-მადლა გადიხარხარებს). ჩვენგანი, რასაკვირველია,
 არც ერთი!

გუგულისა. (აგრეთისავე ხარხარით). რასაკვირველია, ჩვენ არა!

გვრისა. მაშინ დარჩენილები შუაში დედაკაცებსა და ბავშ-
 ვებს ჩაიყენებენ და ხელში იარაღით თამამადა და-
 უშიშრად განვლიან ბიზანტიელთა ბანაკს, რომ ნე-
 აპოლში პური იყიდონ; და ჰა, გეუბნებით, რომ
 შიშით ველარც ერთი გუნთა ძალლი ვერ დაჰყვეს-
 მათ. ამრიგად ჩვენი მსხვერპლი ცოლ-შვილს მაინც
 იხსნის.

თეა. ცოლ-შვილსაო, ცოლ-შვილს! ეგ რა ჩვენი სა-
 ქმეა?

ათანაზისა. მეფევ, მაგითი ჩვენს უძვირფასესს გრძნობას შეუ-
 რაცხყოფ!

თეა. იქნება აგრეც იყოს;—მაგრამ ვიცი, რომ დილას,
 ულუფის დარიგების დროს, მუქთა მჭამელი მეტად
 ბევრი იყო! ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, იქნება
 უფრო მეტ ხანსაც გვებრძოლა. მაგრამ ამას მხო-
 ლოდ თქვენ გეუბნებით. გადავცით გარეთ მდგომთ,
 რომ მეომართა მოვალეობა არ დაივიწყონ და, რაც
 აქ მოვისაზრეთ, ან ითქვა, დედაკაცებს არ გააგები-
 ნონ. არა მსურს ვინმე თქვენგანი ქალის ცრემლმა
 და ქვითინმა მცირეოდნადაც არის შეაწუხოს!

ათანაზისა. მაშ, ნურც გამოვეთხოვებით, ბატონო? ეს ხომ
 საზარელი უადამიანობა იქნება!

თეა. კარგი, თუნდ გამოვეთხოვეთ კიდევ, მაგრამ თქმი-
 თი ნურას ეტყვით: ვისაც ცოლ-შვილი ჰყავს, დეე-
 ინახულოს, უკანასკნელად ლუკმა შესჭამოს იმათთან

- და მონარჩენი მარტო-ხელთ, უცოლ-შვილოთ გაუ-
ნაწილოს. თან იმხიარულონ, ვისაც შეეძლება.
- ევრასი. მერე, რა უთხრან ცოლებს, თუ კი თქმა რისამე
აგრე სასტიკად აუკრძალევი?
- თეა. უთხრან, დეე, რომ ჩემის ქორწინებისა გამო არიან
მხიარულად, რომ ხომალდები მოგვივიდა, რასაკვრე-
ლია, თუ რომ ეს დასაჯერებელი იქნება. ვისთვისმე;
რაც უნდოდეთ, ის უთხრან, მხოლოდ ნამდვილს კი
ნუ გაუმელავნებენ.
- თეოდომიროსი. შენ, მეფევე, შენ კი არა გსურს ახალი პატარ-
ძალი ინახულო?
- თეა. რაო? სრულიად არა. არავითარი სურვილი არა მაქვს.
მაშ, აგრე. ახლა ხალხს უნდა ველაპარაკო. ნეტავი, ეგ
შენი ენა ჩემი მაინცა ქნა, თეოდე! მეძნელება: უნდა
ვუთხრა ის, რასაც თვითონ არა ვგრძნობ. წავიდეთ!
(ვეველანი გადაიან, იღდიბადი ნელის ნაბიჯით გაქეუება უკან).

გამოსვლა მეფისა.

(პატარა ხანს სცენა ცალაურია, აზვანა სჩანს; ისმის მე-
ფის ხმა; ხალხი აღტაცებით ეკებება, შემდეგ უნდა თა-
დაჭერილი ჭვითინი მოისმის ხალხში. იღდიბადი შემო-
ბრუნდება, მცირე ხანს ხის წინ მუხლთ ჩაიკეტავს, შერე
ანთებს ორს მამხალას, საშანდლების სამაჯურებში ჩაარ-
ჭობს და მეფეს იარაღს უმზადებს. გარეთ აღტაცებული
ძახილი გაისმის. შემდეგ ისევ დუმილი ჩამოვარდება).

გამოსვლა მეფიდი.

იღდიბადი, ეპისკოპოსი აგილა (მოშეებული და
ადეკვებული შემოდის).

იღდიბადი. დაბრძანდით, პატროსანო მამაო, თუ ინებებთ.
ეპისკოპოსი. შენ, შენ კი არ წახვალ ყურის დასაგდებად,
მეფე რას ამბობს?

იღდიბადა. იქნებ წავსულიყავი, მაგრამ მე არ შემეხება. მეფე და მე დიდი ხანია ერთის აზრისანი ვართ.

ეპისკოპოსი (თავისთვის). მართლა-და, სიკვდილის ანგელოზსა ჰგავს, ისე სდგას ხალხის წინ.

იღდიბადა (ეურს მჭკრავს). ანგელოზსა ჰგავს, თუ ეშმაკს, ჩემთვის ორივე ერთია. (აღტაცებული ძახილი კვლად მოისმის, ხმა ქაღს თან და თან უახლოვდება).

გამოსვლა მერვე.

იგინივე და მეფე (თვალები უბრწეინავს, გაფითრებულია, მაგრამ დამშვიდებული).

თეია. რაო, იარალი მზად არის? ოჰ, შენა, ეპისკოპოსო! ეპისკოპოსი (არსავე სხელს თავ-პირში წაიშენს). მეფევე, მეფეო!

თეია. დიად, ეხლა უთუოდ სხვა სამწყსოს მოძებნა მოგიხდება, ეპისკოპოსო; თუ გსურს ლოცვა-კურთხევა მოიღო, გთხოვ, ნულა დააყოვნებ. უთხარით მოვიდეს თეოდემიროს (იღდიბადა გადის).

ეპისკოპოსი. და შენ-კი, ჩემო შვილო, არ მოგკარებია, განა, შიში და თრთოლა ცოცხალ არსებისა?

თეია. ეპისკოპოსო, მართლ-მორწმუნე მსახური ვიყავ შენის ეკლესიისა; ტაძრებს მართალია ვერ ვუშენებდი, როგორც ტოტილა იქცეოდა,—ეს არ შემეძლო, მაგრამ სიკვდილით-კი, მის-და სადიდებელად, ვკლავდი ყველაფერს, რის მოკვლაც კიდევ შეიძლებოდა... იქნებ საჭირო იყოს წმ. არიას ილაპი გადაუხადო?

ეპისკოპოსი. შვილო, შენი მე ვერა გავიგე-რა.

თეია. მაგას-კი ვწუხვარ, მამაო.

ეპისკოპოსი. გამოვთხოვე, შვილო?

თეია. გამოვთხოვე? ვის? უმაღლესად ვარ დამეძახა: გამარჯვებათ-მეთქი... მაგრამ არსადა სჩანან ჯერ.

ეპისკოპოსი (გაცხადება). მე, ბატონო, შენს ცოლზედ მოგან-
სენებდი!..

თეია. ახლა მე მხოლოდ ვაჟკაცი მაგონდებიან, მამაო,
სხვებისა არა ვიცი-რა, მშვიდობით. (თოდემირასი
და ილდიზაღი შემოდიან).

ეპისკოპოსი. მშვიდობით, ღმერთი იყოს, დეე, მფარველი და
მოწყალე შენი.

თეია. გმადლობ, ეპისკოპოსო! ოჰო, შენა ხარ თეოდე?
(ეპისკოპოსი აგიჟა გადის).

გამოსვლა მესამე.

თეია, თოდემირასი და ილდიზაღი (შეფერს იარაღს უმზადებს,
ხან შედის, ხან გადის, მაგრამ ფრთხილად, ფენ-აკრეფით).

თეია. მეომარნი რასა შერებიან?

თოდემირასი. ვისაც ცოლ-შვილი ჰყავს, ქალების ბანაკისა-
კენ წავიდნენ. უთუოდ შესჭამენ რასმე და პატარა
ხანს შვილებს მიუაღერებენ.

თეია. შენი ცოლიც აქ არის?

თოდემირასი. დიად, ბატონო.

თეია. შვილები აქა გყავს?

თოდემირასი. ორი ბიჭი, ბატონო.

თეია. მერე, შენ-კი არ წახვედი?

თოდემირასი. ველოდი, რომ კიდევ მიბრძანებდი რასმე.

თეია. რომელი საათია, ნეტა?

თოდემირასი. მეცხრე, ბატონო.

თეია. ისინი რაღას შერებიან. ნეტა, ვისაც ცოლ-შვილი
არა ჰყავს, ან ჰყავს და თან არ წამოუყვანია?

თოდემირასი. წვანან ცეცხლის პირადა და სდუმან. (ილდი-
ზაღი გარედ მიდის).

თეია. ეცადე იმათაც მისცენ რამე. მე უკვე ნაბრძანები
მაქვს. დაიძინებენ, ნეტავი?

თეოდემიანოსი. ძილით არავინ არ დაიძინებს.

თეია. შუალამისას უთუოდ შემომივლით.

თეოდემიანოსი. ბატონი ბრძანდებით (ქსუფს წავიდეს).

თეია (თან-და-თან მეტის მღელვარებით). თეოდე, დარჩი!..

შენ ხომ მუდამ ჩემი წინააღმდეგი იყავი...

თეოდემიანოსი. მართალია, ბატონო, მაგრამ ეგ წინად.

თეია (გადაეხვევა). მომიახლოვდი!.. (ერთმანერთს გადაეხვე-
ვიან, მერე ხელებს უჭერენ და დიდ-ხანს ასე ღვანან)...
მინდა ჩემთან დარჩე, მაგრამ ცოლი რომ უნდა ინა-
ხულო? (იღდიბადი კვლავ შეშფოთდა). არ დაივიწყო, რომ
ცეცხლზედ თვალებ-დაბრეცილებსაც უნდა აქამოთ
რამე: საჭიროა გაერთენენ როგორმე, ასეთს დროს
ფიქრი ცუდია.

თეოდემიანოსი. მართალსა ბრძანებ, ბატონო! (მიდის).

გამოსვლა მათი.

თეია და იღდიბადი.

თეია. აბა, ბებერო, ჯერი ჩვენზედ მოდგა! საქმე ხომ აღარა
გვაქვს-რა, მოდი ვიყუებოთ!

იღდიბადი. თუ შეიძლება, ბატონო, ერთს მოწყალებას ვით-
ხოვ!

თეია. ოჰო, მოწყალებასო? იქნება გინდა მაგითი მასია-
მოვნო?

იღდიბადი. ბატონო, მოვხუცდი, მაჯა ძველებურად ველარ
მუშაობს, შუბის ტარება უცბად დამლოის ხოლმე;
ეს-კი შენთვისვე არ ვარგა: არა მსურს ჩემის მიზე-
ზით იძლიო. თუნდაც სულ არავინ დაიძინოს, მე
მაინც ნება დამრთე და ერთი ორი საათით დამაძინე!

თეია (კვლავ შეშფოთდება). მაგრამ შორს კი არ წახვიდე.

იღდიბადი. ბატონო, უიმისოდაც მუდამ შენს კარავ წინ არა
მძინავს, როგორც ერთგულს ძაღლსა, და ნუ-თუ

ახლა-ლა მოვიქცეოდი სხვანაირად. იქნება კიდევ მიბრძანებ რასმე?

თეია. ღამე მშვიდობის მეტს აღარასფერს!.. (იღვბადი მი-
დის).

გამოსვლა მათეათმთბი.

თეია, შემდეგ შემოვა ბაღდგილდა.

(მარტოდ დარჩენილი თეია ღოგინზე წამოწეება და მწა-
რე ღიმილით გაიციქრება წინ. ბაღდგილდა უოუმანით შე-
მოდის, ცალ ხელში კალათით ზური, ხორცი და ხილი
უჭირავს, მეორეში ღვინით სავსე ოქროს ფიალა. შემოვა
და რამდენსამე ნაბიჯს წასდგამს მაგიდისაკენ).

თეია (გასწორდება). რომელი ხარ?

ბაღდგილდა (მოკრძალებით, დაბალის ხმით). ნუ-თუ ვერა მცნობ,
მეფევე?

თეია (საწოლიდან მთლად წამოდგება). მაშხალები სუსტად
ანათებენ... შენი ხმა ერთხელ უკვე გამიგონია. რა
გინდა, მერე?

ბაღდგილდა. მე ხომ, მეფევე, მეუღლე ვარ შენი?!

თეია (მცირე ღუმალის შემდეგ). მერე, რა გინდა ჩემგან?

ბაღდგილდა. დედამ გამომგზავნა. მითხრა, საჰმელი და ღვინო
უნდა წაუღოვო. სხვებიც ყველანი სჰამენ და ჰსმენ,
მითხრა, რომ... (შედგება).

თეია. როგორ შემოხვედი? დარაჯმა როგორ შემოგიშვა?

ბაღდგილდა (გასწორდება). მე, ბატონო, ვგონებ, დედოფალი
ვარ.

თეია. მართალია, მართალი... ილდიბადმა, იმან რალა
გითხრა?

ბაღდგილდა. შენს მოხუცს მეშუბეს სძინავს. ზედ გადმოვიარე.

თეია. გმადლობ, ბაღდგილდა, გმადლობ, არა მშინ (ღუ-
მალი. ბაღდგილდა დგას და მუდართით შეჰყურებს).

თეია. ვხედავ, კიდევ რამ გინდა ჩემგან? მითხარ რა გინდა?
 ბაღდგილდა. მეფევე, ისევე ასრე სავსე კალათით რომ დაგბრუნ-
 დე, ქალების სასაცილო გავხდები და ვაჟკაცი კიდევ
 იტყვიან, რომ...

თეია (გაიღიმებს). რას იტყვიან, რაო?

ბაღდგილდა. ისე უღირსადა სცნობს, რომ საქმელსაც კი არ
 იკარებს იმისაგანაო.

თეია (სიცილით). გარწმუნებ, ბაღდგილდა, ვაჟკაცთ სხვა
 სალაპარაკოცა აქვთ. მაინც სულ ერთია. ჩემ გამო
 სირცხვილი არ უნდა სჭამო! კალათა ემანდ დადგი.
 კიდევ ბევრი გაქვთ იქ ასეთი საქმელები?

ბაღდგილდა. ბატონო ჩემო, დედა, მე და ყველა ქალები,
 ვინც კი გვახლავან, ორი კვირაა, რაც კი რამ კარგი
 გაგვაჩნდა, ფქვილი, ხილი, თუ სხვა რამ, ყველაფერს
 ვინახავდით, ქათმები კი ღლემდის არ დაგვიხოცია.

თეია. მაშ, უთუოდ ძალიან დაიმშეოდით?

ბაღდგილდა. მერე, რა უშავს, ბატონო! ამას სულ მომავალ
 დღესასწაულისათვის ვამზადებდით.

თეია. მაშ, გეგონათ, რომ დღეს დიდი დღესასწაულობა
 გვექნებოდა?

ბაღდგილდა. მერე, განა, დღესასწაული არ არის?

თეია (სდუმს, ქვეითა ტუჩის ჰკბენს და ცოლს გვერდზე გასტ-
 ქერს). დაჯე, თუ გსურს, ბაღდგილდა, შენი უკან
 გაბრუნება აღარ ივარგებს. ეს შენთვის დიდი სირც-
 ხვილი იქნებოდა, არა?

ბაღდგილდა (სდუმს და ძიქს დაიუურებს).

თეია. მითხარ, რომ მეტხოვნა დარჩი-მეთქი, სიამოვნებით
 დარჩებოდი?

ბაღდგილდა. და მერე, განა, ცოლმა შეიძლება არ იგრძნოს
 ეს სიამოვნება ქმართან?

თეია. მითხარ, გიგრძნობს, განა, გული, რომ მე ქმარი
 ვარ შენი?

ბაღდგილდა. მაშ როგორ შეიძლება, ბატონო? არ იყო ეპის-
 კოპოსმა შემოგვატარა.

თეია. მერე, გიხაროდა?

ბაღდგილდა, დიად... მაგრამ არა, არ მიხაროდა.

თეია. რატომ არა?

ბაღდგილდა (თვალებ-გაბრწყინებული). იქნება იმიტომაც, იმიტომ... რომ... როგორღაც შემეშინდა თითქოს და ელოცულობდი.

თეია. რას ელოცულობდი?

ბაღდგილდა. ელოცულობდი, რომ ღმერთს შეეძლებინებინა და მე საწყალს მომენიჭებინა შენთვის ის ბედნიერება, რომელიც ასრე გიჭირს შენ და რომელსაც ჩემგან მოელი?

თეია. მე შენგან? ამასა სთხოვდი?

ბაღდგილდა. ხომ არ მიბრძანებ საკმელი და ღვინო მოგართვა?

თეია. არა, არა! ბაღდგილდა, იცი რა არის? იქ, ცეცხლის პირად მემომარნი წვანან, მშვივრები არიან, მე-კი არა მინდა-რა, არა მშინა!..

ბაღდგილდა. უბოძე, ბატონო, რამდენიც-კი გენებოთ, თუნდა სულაც!

თეია. გმადლობ, ბაღდგილდა! (ფარდას ასწევს). შენ, ეი, დარაჯო, შემოდი, მაგრამ ფრთხილად, მოხუცი არ გამომიღვიძო! (ღარაჯი შემოვა). წაიღე ეს კალათა და ღვინო და პატიოსნურად, ძმურად გაიყავით ერთმანერთში. უთხარ, დედოფალმა გამოგიგზავნათ-თქო!

ღარაჯი. ნება მიბოძეთ, მეფეო, დედოფალს მადლობა მოვახსენო!

თეია (თავით თანხმობას ანიშნებს).

ღარაჯი (გუფითადათ ჩამოართმევს ხელს და წავა).

თეია. აბა, ახლა-კი მეც მაქამე რამე!

ბაღდგილდა (შეშვრთაფი). რად დამცინი, ბატონო?

თეია. ნუ-თუ არ გესმის, რას გეუბნები? თუ ჩემი ცოლობა გინდა, ჩემი ქონებიდან უნდა მაქამო და არა შენიდგან.

ბაღდგილდა. მერე, ბატონო, განა, ჩემი ქონება-კი შენი არ არის?

თეია. ჰმ! (დუმილია; შემდეგ ორსავე ხელს დაუჭერს). ნუ დამიძახებ ნურც ბატონს, ნურც მეფეს; ნუ-თუ არ იცი, რა მქვიან?

ბაღდგილდა. როგორ არა,—თეია.

თეია. გაიმეორე კიდევ.

ბაღდგილდა (ჩუმად, შიშით მიმბრუნებით). თეია!

თეია. რაო, გეუცხოება ეგ სახელი?

ბაღდგილდა (თავს აქნევს).

თეია. მაშ რაღას აყოვნებ და ყოყმანობ?

ბაღდგილდა. იმიტომ, ბატონო, რომ მას შემდეგ, რაც შევიტყე, შენი ცოლი გავხდებოდი, დღისით თუ ღამით ერთობ ხშირად ვიმეორებდი ხოლმე ჩუმიად, მაგრამ ხმა-მალ-ლა-კი არასოდეს არ წარმომიტყვამს.

თეია. იმ დრომდის-კი, სანამ შეიტყობდი—რა მოგელოდა, რაღას ფიქრობდი ჩემზედა?

ბაღდგილდა. ბატონო, რათ მკითხავ მაგას?

თეია. რატომ არ მეტყვი?

ბაღდგილდა. ბატონო, როდესაც-კი შენს სასტიკს, სასისხლო ბრძანებას მოგკრავდი ხოლმე ყურსა და ვხედავდი, როგორა ძრწოდნენ შიშით შენ წინა, ხშირად გავიფიქრებდი ხოლმე:—უთუოდ მეტად უბედური უნდა იყოს, რომ ხალხის ბედი აიძულებს ასეთი სასტიკი ბრძანება გასცეს-მეთქი.

თეია. შენ ჰფიქრობდი მაგას? შენ...

ბაღდგილდა. მერე, ნუ-თუ ცუდი მომიქმედნია?

თეია. არასოდეს თვალითაც არ გინახივარ და ჩემი სული და გული-კი აგრე კარგად გიცვნია?! ამათ-კი, გარს მუდამ რომ მახვევიან, ბრძენთა და ომში გამოწვრთნილ-გამოცდილთ, ჩემი არა ესმით-რა!.. დღემდის ვერა მცნობენ!.. ვინ ხარ შენ, დედაკაცო? ან ვინ გასწავლა, რომ ჩემი გულის საიდუმლო გაგეგო... შენ ხომ ერთად-ერთი ხარ ასეთი ამ ქვეყნად.

ბაღდგილდა. მე, ბატონო...

თქამ.

ყველა ძრწოდა, ყველა დრტვინავდა და აქა-იქ კუნ-
ჭულებში იმალებოდნენ; გზას-კი, სახსნელს, რომე-
ლიც უთუოდ იპატიებდა იმათ, არვინ ჰხედავდა.
დანა ყელში დააჭირეს და ისინი-კი ისევ ზღაპრებს
მოუთხრობდნენ ერთმანერთს, დიდ-სულოვანად გარე-
მოებას სწონავდნენ და ზომავდნენ; მერე მოვიდნენ
ცბიერი ბერძნები, თავი მათ თანასწორად გამოაცხა-
დეს და დაუწყეს თითო-თითოდ ხოცვა, ვიდრე მთე-
ლის ასი ათასობით დაჰლუპავდნენ ხალხს. მე-კი ნა-
ღველმა და ბრაზმა მომიცვა, იმედს ზურგი შევაქ-
ციე, დავივიწყევი და გასისხლიანებულ მჩვარივით
უკუ-ვაგდევი; მარტოდ-მარტომ დაცინვით, მწარე
დაცინვით ბუმბერაზივით ამართულ დაბრკოლებათ
გული შევუშვირე, იგრგვლივ შიშსა და საზარლო-
ბასა ვფენდი. თვითონ იმ დროსაც-კი, როდესაც მზად
იყო გული ჩემი ამ საზარლების წინ შემკრთალიყო;
მაგრამ სისხლმა ვერ გამაძლო; ვხოცდი და ვჟლეტდი,
მაგრამ ვიცოდი, რომ ამაოდ! (ბოღმა და ნადგველი
უელში მოაწყება, საჯდომზედ დაეშება და უაზროდ წინ
გაიციქიანება).

ბაღდადიდან (მოკრძალებითა სცდილობს დაუეჭვავს). ჩემო საბრალო,
საყვარელო მეფევ! ძვირფასო თვია!

თქამ.

(თავს მაღლა ასწევს, თვალებს მოგონდაც ატყეპს). ღმერ-
თო ჩემო, ამას რას ვშვრები! რისთვის გიამბე ყოვე-
ლივე ეს?! ნუ შემიძულე ამ ყბედობისათვის,
არ გეგონოს, ვითომ ვნანობდე და იმიტომ ვლაპა-
რაკობდე ასე. შემიძლება მსხვერპლი მებრალეობდეს,
მაგრამ სინილისა-კი დამშვიდებული მაქვს, იგი ჩემს
ტახტზედ მაღლა ჰგრძნობს თავსა! ნუ მიცქერი აგრე!
მაგ თვალებში თითქოს ანდამატიაო, მიზიდავს ყოვე-
ლივე ჩემი საიდუმლო გადაგიშალო. ვინ მოგცა ეგ
უფლება ჩემზედ? მომშორდი... მაგრამ, არა, დარჩი,
დარჩი!.. ვიდრე წახვიდოდე, მინდა საიდუმლოდ გითხ-

რა რამე კიდეც; მაგის გარდა, არც ასე ხმა-მალღია ყვირილი ვარგა, თორემ დარაჯი გაიგებს... თავი დაჰხარე, ყური მომაპყარ; ამ საქმეში ჯერ არავის არ გამოვტყდომივარ, რადგანაც შეუძლებელად მიმაჩნდა. შური მახრჩობს, სულსა მხუთავს, როცა-კი ფიქრს მივცემ თავსა! მერე, იცი, ვისი? ტოტილასი!.. დიად, ტოტილასი და მის სამარისა!.. ხალხმა მას მზე უწოდა სახელადა და დღესაც მისთვისა ნაღვლობს: საკმარისია გაიხსენონ და წამსვე თვალთ გაუწათლდებათ!

ბაღდდიღდა. რად იტანჯავ აგრე თავს?

თეია (შეშფოთებული). გინახავს როდისმე იგი?

ბაღდდიღდა. არასოდეს!

თეია. მადლობა ღმერთს, თორემ რომ გენახა ისე, როგორც, მახსოვს, სიკვდილის დღეს ენახე დილით, ბრძოლის წინად... მთლად ოქროს აბჯარი ჰქონდა ასხმული, მისი თეთრი ცხენი მხიარულად მოთამაშებდა, ოქროს ფერი ხუჭუჭი მზის ნათელივით გარს ეხვეოდა, მტერს პირში უცინოდა... ბავშვივით იცინოდა. ბედნიერებაა სწორედ, კაცი მისებრ სიცილით მოკვდეს!..

ბაღდდიღდა. ტოტილას, ბატონო ჩემო, არც აგრე გასჭირები!.. მოკვდა, მაგრამ ნახევრად გაოხრებული სამეფო დაგიტოვა... ნუ-თუ-ღა შეგეძლო სიცილი?

თეია (საჩქაროდ). ხომ აგრეა, განა? არა? ოჰ, ეს კარგია! (წელში გასწორდა). შენთან როგორღაც თავს კარგადა ვგრძნობ!

ბაღდდიღდა. მაგ სიტყვებით, ბატონო, დიდად ვამაყობ!

თეია. მაგრამ ტოტილა რომ გენახა და მერე ჩემთვის შეგედარებინა, სწორედ შემომამფურთხებდი.

ბაღდდიღდა (ვნებიან). მე მხოლოდ ერთად-ერთი შენ მეყოლე-ბოდი თვალ-წინ, ჩემო ძვირფასო!

თეია (დადგომილი უნდაზად გასცქერის გვერდზედ, შემდეგ ჩუმად მარცხნივ გაიწეოს, ტახტის წინ დასაჯდომთან დაეცემა, ხელებს ზირზედ აიფარებს და მწარედ იწეებს ქვითინს).

ბაღდადი. (მოკრძალებით მიუხედავდება და გვერდით დაუჩქებს). თეია, საყვარელო!... მაპატიე, თუ რამე გაწყენინე!

თეია (უცხად წელში გასწორდება და ხელში ხელს სტაცებს). რაც ნახე, ნურავის ეტყვი!

ბაღდადი. რასა, ბატონო?

თეია. მას, რომ ვტიროდი. შემომფიცე, რომ არავის ეტყვი!

ბაღდადი. როგორც მითხრეს, ამიერიდან შენის სულისა და გულის ნაწილს თურმე შევადგენ და რათ მინდა, მაშ, რომ შემოგფიცო?

თეია. მაშ, თუ აგრეა, მომიახლოვდი, რომ ცრემლები აღარ დაინახო.

ბაღდადი. მომეცი ნება, მთლად ამოგიშრო, მეც მაგისათვის მოვედი.

თეია. ჰო, აგრე, მიამა. მაგრამ ვაი, სირცხვილო! ღირსი ვარ სწორედ დედამიწა გამისქდეს და თან ჩამიტანოს. არა ყოფილა მაგალითი, რომ გოტთა ვაჟკაცს ეტიროს: ტოტილას დასაფლავებაზედაც-კი არ გვეტირია. მე-კი არა მრცხვენია და ვტირი. ნეტა, ვიცოდე, რადა ვგრძნობ ასე კარგად თავს? ბაღდადი! მინდა გითხრა რამე, მაგრამ არ-კი დამცინო!..

ბაღდადი. რას ამბობ, საყვარელო, ნუ-თუ-ლა შემიძლიან დაგცინო?

თეია. მშინ.

ბაღდადი. (აღშფოთებული წამოვარდება). აი, უბედურება, ხომ სულ დაარიგევი!

თეია. არა, სულ არ დამირიგებია. მიდი, აბა, პირდაპირ, აიქ (ბაღდადი დაჟდის), ჩემ საწოლს უკან, კერაა; ხომ ჰხედავ?

ბაღდდილდა. აქ, საცა ნაცარი ყრია, არა?

თეია. ყუთი უნდა იდგეს მანდ.

ბაღდდილდა. სდგას.

თეია. შეგიძლიან ასწიო თავსა?

ბაღდდილდა. ოჰ, რა მძიმე ყოფილა.

თეია. ჩაყავი, აბა, ხელი, მაგრამ ღრმად ჩაატარევი, ილ-
დიბადს, იმ ბებრუცუნა წუწურაქს, ვგონებ... შენა-
ხული... უნდა ჰქონდეს... ჰა, რა ნახე?

ბაღდდილდა (სასოწარკვეთილი). ორი ნატეხი გამხმარი პურის
ყუაა... ნუ-თუ სულ ეს არის?

თეია. მეტი არ იქნება.

ბაღდდილდა. მოდი, ქალთა ბანაკში გავიქცევა, იქნება კიდევ
დარჩენოდეთ რამ...

თეია. არა, ნუ იზამ, თვითონ დასჭირდებათ!.. ეგ მომა-
წოდე. ძმურად გავიყოთ. კარგი იქნება, არა? ორ-
თავეს გვეყოფა. ხომ თანახმა ხარ?

ბაღდდილდა. რატომ (თეიას გვერდით დაჯდება).

თეია. აბა, მოიტა. მერე, რა გემრიელია!.. მართლა გემ-
რიელია, არა? შენც ხომა სჭამ.

ბაღდდილდა. მეშინიან, ვაი თუ არ გეყოს.

თეია. არა, ეგ პირობის დარღვევა იქნება. (ბაღდდილდაც
სჭამს) გემრიელია არა?

ბაღდდილდა. ამაზედ კარგი ჯერ არა მიქამია-რა.

თეია. ახლოს მოიწი, მინდა მუხლებიდან ნამცეცები ავიკ-
რიფო; აი აგრე. შიმშილი უცბად დამეკარგა. ჰხედავ
რა კარგა ვდღესასწაულობთ ქორწინებას!

ბაღდდილდა. ბევრად უკეთესად, ვიდრე ისინი ხორციით და
ღვინით.

თეია. მეც აგრე ვგონებ, მაგრამ შენ რომ ვერ ზიხარ კარ-
გადა.

ბაღდდილდა. რათა, კარგათა ვარ.

თეია. წამოდგე, აბა.

ბაღდდილდა (წამოდგება). მერე?

თეია. აი, იქ დაჯექი.

ბაღდდილა (შეშინებული). ტახტზედა?! ღმერთო ჩემო, როგორ შეიძლება?!

თეია. განა, დედოფალი არა ხარ?

ბაღდდილა (გადაჭრით). მართლა რომ ვიჯდე, სხვა არის, მაგრამ სახუმაროდ-კი—არასოდეს.

თეია. ოჰ, ეს უტვინო კუნძი (ტახტს გადაგვრებს). გამოსადეგი მაინც იყოს რისთვისმე... აი, აგრე დაეყრდნევი...

ბაღდდილა (შუდარით). ნუ-თუ კარგია, ძვირფასო, რომ აგრე იქცევი?

თეია (შეშრთული). არა!.. (ტახტს ისევ თავისს ადგილას დასდგამს და თავს ზედ დაადებინებს). აგრეც კარგადა ზიხარ, არა? და აღარც ამ დაფამფალეებულ სიძველის წინააღმდეგა ვცოდავთ რასმე. ოჰ, ეს რომ ეპისკოპოსს დაენახა, ხა-ხა-ხა-ხა! მოიცა, თითქოს კიდევა მშიან...

ბაღდდილა. აი, დაიქი!..

თეია. იჯექი შენთვის, თვითონ მოვიტან (ბაღდდილას გვერდით ხაღიჩაზედ დაიჩქებს). აი, შენ წინაც დავიჩოქე. ვინ იცის, ადამიანი რას არ ისწავლის. მართლა-ც-და მშვენიერი ხარ... იცი, დედა-ჩემი როდი მახსოვს.

ბაღდდილა. სრულიად არ გინახავს?

თეია. არც და მყოლია. არ მახსოვს ვისთანმე მეთამაშოს; ახლა-კი, ამ ბოლო დროს ლამის არის თამაშობა ვისწავლო.

ბაღდდილა. როგორ-თუ „ბოლო დროს“?

თეია. მაგას-კი ნუ მკითხავ!.. ხა, ხა, ხა, ხა!.. აბა, ერთი ეს ჩემი ყუა მოჰკბინე. ეგრე გამიგონე, აი!.. ხომ გაიგონე ეპისკოპოსმა რა სთქვა?

ბაღდდილა (მჭკბუენხავს და მაშინვე წამოადგება). მართლა-და, ხომ მოგწყურდებოდა კიდევ?

თეია. ჰო, მართლა, მომიტა აიქ რო ქილით რძეა. ილდი-
 ბადი რომ ამბობდა, ისა.

ბაღდგილდა (მივა, საითაც თეია უჩვენებს). ესა?

თეია (წამოდგება). ეგ იქნება. მაგრამ, იცი, შენც უნდა
 უთუოდ დალიო.

ბაღდგილდა. მერე, კარგი-კია?

თეია. არ ვიცი, ვგონებ, კარგი უნდა იყოს.

ბაღდგილდა. მაშ, კარგი!.. (ცოტას მოჭსწვამს და სიცილით თავს
 აქნევს), ოჰ, რა უგემურია!

თეია. აბა, მომაწოდე! (გაუმაძღვრდა სვამს). ძალიანაც გემ-
 რიელია (კიდევ მოაწაფებს). შენ-კი როგორ გამინაზ-
 დი! მერე, ვინა ხარ არა? როგორ მოხვედი აქ? ან
 ჩემგან რა გინდა?

ბაღდგილდა. არაფერი. მინდა მიყვარდე...

თეია. ჰო, მართლა, შენ ხომ ცოლი ხარ ჩემი!... (ერთ-
 მანერტს გადაეხევიან. ამ დროს ჩუმიად ეუბნება). არ შე-
 გიძლიან მაკოცო?

ბაღდგილდა (დარცხნილი თავს აქნევს უარის ნიშნად).

თეია. რატომ არა?

ბაღდგილდა (ისევ თავს აქნევს).

თეია. მითხარი, რატომ არ გინდა.

ბაღდგილდა. მაშ ყურში გეტყვი.

თეია. აბა?..

ბაღდგილდა. წვერი მთლად რძიანი გაქვს.

თეია (შეშინებული ზიარს მოაწმენდს, შემდეგ ვითომ განრისხე-
 ბული). რაო?.. მე!.. მერე, იცი ვინა ვარ?!.. რო-
 გორა ჰბედავ და ეუბნები შენს მეფეს, რომ... მაგ-
 რამ, აბა, ერთხელ კიდევ მითხარი? დამცინე
 აგრე!..

ბაღდგილდა (იფინის). წვერი რძიანი გაქვს...

თეია (იფინის). მაშ, კარგი და დამაცა, აბა!..

ბამოსვლა მითოკამათი.

იგინიგე და ილდიბადი.

ილდიბადი. მეძახოდი, ბატონო?... (გაშტერდება გაკვირებული და უნდა ჩუმადვე უკან გაბრუნდეს).

თეია (უცხად თავს შეიმაგრებს, თითქმის ეს არის გამოფხიზლ-
დაო, სახეს და მისს მიმხედვას ისევე ძველი დაღვრე-
მილება დაუბრუნდება). შესდევ, დარჩი!.. გარეთ რა
ამბავია?!

ილდიბადი. მეომრები ქალთა ბანაკიდან უკან ბრუნდებიან და
მომეტებულ ნაწილად ქალები მოაცილებენ!

თეია. სარდლები შეიკრიბნენ?

ილდიბადი. დიად, ბატონო.

თეია. ერთ წამს კიდევ მოიცადონ!

ილდიბადი. ბატონი ბრძანდები.

თეია. ახლა ხომ მეც ცოლი მყავს.

ილდიბადი. მართალსა ბრძანებ, ბატონო (გადის).

ბამოსვლა მითამათი.

თეია და ბაღდგილდა.

ბაღდგილდა. ძვირფასო თეია, რა დაგეშართა?

თეია (სდგას მის წინ, შემდეგ ხელებს თავზედ შემოჭხევეს). ასე
მგონია, ვითომ ამ ერთის საათის განმავლობაში მე და
შენ მთელის ქვეყნის სიხარული და მწუხარება გამო-
გვეცადოს... და ახლა-კი ყოველივე ეს უნდა გაჰ-
ქრეს, ისევე ისეთი უნდა დაფრჩე, როგორიც ვიყა-
ვი... არა, მე ესეთი არა ვარ; მაგრამ შენ, როგორც
დედოფალი, ყველა ქალებზედ მაღლა უნდა იდგი...
გსურს ეს თუ არა?

ბაღდგილდა. არ ვიცი, ბატონო, რას ითხოვ ჩემგან?

თეია. მას, რომ ხვეწნასა და ყვირილს არ მოჰყვები.

ბაღდდილდა. სიტყვას გაძლიევ.

თეია. აგერ არის თენდება და სიკვდილიც გვიახლოვდება.

ბაღდდილდა. არ მესმის, რას მეუბნები! თავსდასხმა ჯერ არავის არ შეუძლიან და მინამდის-კი ხომ გემებიც მოგვივლენ...

თეია. არა. გემები აღარ მოგვივა.

ბაღდდილდა (ხელებს სახეზედ მიიფარებს და უძრავად სდგას).

თეია. ჩვენ, ვაჟკაცი, მტერთან საბრძოლად გავალთ.

ბაღდდილდა. ეგ არ იქნება.... შეუძლებელია!..

თეია. უთუოდ ასე იქნება; დედოფალი ხარ, მაგრამ არ ჰხედავ-კი, რომ ასე უნდა იყოს.

ბაღდდილდა. ჰო... ვხედავ ახლა... ვხედავ...

თეია. უნდა იცოდეთ ისიც, რომ მეფე მუდამ პირველი მიდის მტერზედ და ამიტომ ჩვენ ერთმანერთს ცოცხლებს ველარა ვნახავთ.

ბაღდდილდა. ვიცი!.. (დუმილია. ერთმანერთს უცქერიან).

თეია. ახლა-კი მინდა დამლოცო (ბაღდდილდას წინ მუხლთ დაეცემა. ბაღდდილდა თავზედ ხელს დაადებს, ცახცახით დაიხრება და შუბლში აკოცებს. თეია უცბად წამოხტება და ფარდას გასწევს). ვინ ხართ, შემოდით!

გამოსვლა მათოთხმეტი.

ივინივე, ამაღაბერგა, ეზისკ. აგილა, ევრინი, ათანარინი, თეოდემიროსი და სხ. საზღვრები.

ამაღაბერგა. მეფევ, ასული ჩემი შენთან არის. ამბობენ, თქვენ, ვაჟკაცო, საქმე თურმე გაქვთ,—შვილი დამიბრუნე!

თეია. აგერ შენი შვილი. (ამაღაბერგა და ბაღდდილდა მიდიან).

გამოსვლა მისუთმით.

ივანე, ამაღებრგასა და ბაღდდილას გარდა.

თეა (თვალს გადაქნებს, მაგრამ უნაბეზრებლად და კბილ-
კაბახს შეჭნიშნავს). დღეს საღამოთი, ეპისკოპოსო, ცო-
ტა მკაცრად მოგეჭეცი, მაგრამ მაბატიე; გმადლობ,
ვიცი ახლა, რატომ უყვართ გოტებს სიკვდილი
(მხედავს აიღებს). აბა, მზადა ხართ? გამოთხოვება
გათავდა!..

თეოდემიროსი. ბატონო, შენი ბრძანება დავარღვიე. ზო-
გის ჩვენთაგანის ცოლი თითონ მიჰხვდა, ზოგს ქმა-
რი გამოუტყდა, თუ როგორ იყო, არ ვიცი, მაგრამ
საიდუმლო ყველამ იცის.

თეა. მერე, ბევრი ვიში და უი გამოიწვია?

თეოდემიროსი. არა. ჩუმად დაგვილოცეს გზა და შუბლში
გვაკოცეს ყველას.

თეა (შემკრთაღი, თავისთვის). მანაც ხომ ასრე ჰქმნა...
(ხმა-მადლა) მართლა რომ მეფობის ღირსი ხალხი
ვართ, ცოდვაა სწორედ ჩვენი დალუბვა. აბა, წავი-
დეთ!.. (შიდის და სტენას მიეფარება, სხვები უკან მის-
დევენ. ფარდა დაეშება. ისმის ხალხის აღტაცებული
ძახილი, შეფერს რამე კეკებებიან).

ინ-ანი.

ტარას ბუღბა

მოთხრობა

ნ. ვ. გოგოლისა.

18

მეორე დღეს ტარას ბუღბა უკვე მოელაპარაკა ახლად ამორჩეულს კოშეგოის იმის შესახებ, თუ ზაპოროჟელნი როგორ უნდა ამხედრებულიყვნენ და ვის წინააღმდეგ. კოშეგოი კკვიანი და ეშმაკი ყაზახი იყო, მასთან ზაპოროჟელთა ზნე-ხასიათის მეტად კარგად მცოდნე: „არა, ფიცის დარღვევა არ შეიძლება“, უპასუხა პირველად ბუღბას, მაგრამ მაშინვე იფიქრა მცირე და დასძინა: „არა უშავს-რა შეიძლება, ფიცს არ დავარღვევთ, ისე რასმე მოვიმიზეზებთ; ოღონდ ხალხი შეიკრიბოს, მაგრამ ჩემი ბრძანებით-კი არა, თავისით, — თორემ თქვენ უკეთ იცით, როგორც მოახერხებთ, — მაშინ ჩვენც უცბად იქ გავჩნდებით, ვითომ არა ვიცით-რა“.

არ გასულა ამ ლაპარაკის შემდეგ სულ ერთი საათი, რომ დაფის ხმა გაისმა. გადაკრულიც და უგუნური ყაზახებიც ბლომად აღმოჩნდნენ. მალე მოედანი ყაზახებით გაივსო და ატყდა ლაპარაკი; „ვინ იყო? რად? რისთვის მოგვიწვიესო?“ მაგრამ პასუხს არავინ იძლეოდა. ბოლოს გაისმა აქა-იქ ჩივილი: „რა ამბავია, რო ყაზახთა ძალ-ღონე ასე უქმად არის დატოვებული, ომი არ არის! ჩვენი სტარშინები როგორღაც დედაბრობას

*) იხ. მოამბე მე-6 და მე-7 №-რი.

მიეჩვივნენ, უსაქმობით თვალები ჩაჰსუქებიათ! ეტყობა დედა-
მიწაზედ სამართალი აღარ არის!“ სტარშინები მთლად გაოცე-
ბულნი იყვნენ. ბოლოს წამოდგა კოშევი და უთხრა: „ნება
მომეცით, ბ-ნო ზაპოროჟენო, სიტყვა მოგახსენოთ!“

„თქვი!“

„აგერ ახლა თქვენში ლაპარაკი და მსჯელობაა, პანოვე
კეთილ-მოწყალენო! იქნება ჩემზედ უკეთ თქვენვე იცოდეთ,
რომ ბევრი ზაპოროჟელი ყელთამდე ვალით საფსეა ურიების
ღვინის ღუქნებში, ჰმართებთ აგრეთვე ჩვენისავე ძმებისა, ასე
რომ აღარც ერთი ძალი აღარ ენდობა მათ. ლაპარაკია აგ-
რეთვე იმაზე, რომ ბევრს ჩვენს ახალგაზრდას ომი თვალით
არ უნახავს, მაშინ როდესაც, თქვენ უკეთ მოგეხსენებათ, პა-
ნოვე, ახალგაზრდა კაცს უომრად ყოფნა არ შეუძლიან. აბა,
რა ზაპოროჟელი უნდა იყოს ახალგაზრდა, რომ ჯერ ბუსურ-
მანებთან არ ებრძოლოს?“

„კარგად ლაპარაკობს“, იფიქრა ბუღბამ.

„მაგრამ არ იფიქროთ, პანოვე, იმიტომ ვამბობდე ამასა,
ვითომ მშვიდობის დარღვევა მინდოდეს: ღმერთმა დაგვიფაროს!
მხოლოდ ისე ვთქვი. მასთან ღვთის სახლი, — სათქმელადაც ცოდ-
ვაა, რას წარმოადგენს: აგერ რამდენი წელიწადია ღვთის წყა-
ლობით „სეჩი“ არსებობს, მაგრამ აქამდის, არამც თუ გარედან,
შიგნით ხატების შემკობაც კი არავის ფიქრად არ მოჰსვლია; ნეტა
ერთს მაინც ვისმე გაჰხსენებოდა და ვერცხლით ნაკერი პირ-ბადე
შეეწირა. მხოლოდ ისა აქვთ ჩვენს საყდრებს, რაც ათასში
ერთხელ კეთილს ყაზახებს უანდერძებიათ, მაგრამ ესაც მეტად
მცირედი ყოფილა, რადგანაც სიცოცხლითვე თითქმის მთლად
შეუქამიათ თავისი ქონება. მაგრამ იმიტომ კი არ ვამბობ ამას,
რომ ბუსურმანებს ომი აუტეხთ: დავპირდით სულთანს,
რომ მშვიდობიანობას დავიცავთ და ჩვენის სჯულისა მებრ
შევფიცეთ, მაშასადამე, დიდი ცოდვა იქნება ფიცი დავარ-
ღვით.“

„რას შერება, როგორა ჰრევს საქმესა“, გაივლო გულში
ბუღბამა.

„ასე, ხომ ჰხედავთ, პანოვე, რომ ომის დაწყება არ შეიძლება: რაინდული პატიოსნება ნებას არ გვაძლევს. მაგრამ ჩემი პატარა ჭკუით, იცით, რასა ფიქრობ: გავგზავნოთ ახალგაზრდები პატარა ნავეებით, რომ ნატოლიის ნაპირებზედ ცოტა რამ მოინადირონ. თქვენ რასა ფიქრობთ, პანოვე?“

„წაგვიყვა, ყველა წაგვიყვა!“ იგრილა ოთხივე მხრივ ხალხმა: „სარწმუნოებისთვის მზა ვართ სიცოცხლე გავწიროთ.“

შეშინდა კოშეგოი, რადგანაც მთელის ზაპოროჟიეს შეიარაღება ფიქრად არ ჰქონია: მშვიდობიანობის დარღვევა ამ შემთხვევაში დიდ უსამართლობად მიაჩნდა. „ნებას მომცემთ, პანოვე, ერთი სიტყვა კიდევ მოგახსენოთ?“

„კმარა!“ ყვიროდნენ ზაპოროჟელები: „მაგაზე კარგს ველარას იტყვი.“

„იყოს აგრე, რაკი აგრეა. მე თქვენი მონა ვარ. არ ვიცით, განა, და დაწერილიც არის, რომ ხმა ღვთისა და ხმა ეკლისა ერთი ზნისა. იმაზე ჭკვიანურს ველარავინ რას მოიგონებს, რაც ხალხს მოუგონია და მოუფიქრია. მხოლოდ აი საქმე რაშია: მოგეხსენებათ სულთანს ამ ახალგაზრდების განადირებას დაუსჯელად არ ჩაგვიტარებს. უნდა ვეცადნეთ, რომ იმ დროსთვის მზად ვიყოთ, ხალხი საკმაოდ გვეყვანდეს და შიში აღარავისი გვექონდეს. მაგრამ გავგიგულებენ თუ არა, თათრებიც უთუოდ შემოგვესევინან: ისინი, ხომ იცით, ოსმალური ძალები არიან, თვალთ არ დაგენახებიათ, სახლში პირდაპირ მოსვლას ვერ გაჰხედავენ, მაგრამ ზურგთ უკან, თუ მოახერხეს, უთუოდ მოგეპარებიან და გიკბენენ, მასთან ძალიანაც გიკბენენ. რაკი საქმე მანდამდის მივიდა, ახლა ისიც უნდ ვთქვათ, რომ ნავეებიც სამყოფი არა გვაქვს და არც თოფის წამალი გვაქვს იმდენი დაფუჭული, რომ ყველანი წავიდეთ. თორემ მე, თქვენი მონა და მოსამსახურე, თქვენის ბრძანების მორჩილი ვარ“.

მოხერხებული კოშეგოი გაჩუმდა. მაშინათვე ხალხში ჯგუფ-ჯგუფად ლაპარაკი დაიწყო, კურენების ატამანებმა ბჭობა იწყეს; საბედნიეროდ, მთვრალეები ცოტანი აღმოჩნდნენ და

ამიტომ გადასწყვეტეს კოშევოის გონივრულს რჩევას დამორ-
ჩილებოდნენ.

მაშინათვე რამდენიმე კაცი ღნებრის მეორე ნაპირს ეცა,
სადაც ჯარის ავეჯეულობა იყო შენახული და სადაც ჯარის
ხაზინა და მტრისგან წართმეული იარაღი იყო სამალულებში,
წყალსა და ჩაღის ქვეშ მიწაში დაფლული. სხვები კიდევ
ნავებს ეცნენ და დაუწყეს სინჯვა და მზადება. თვალის დახამ-
ხამებაზედ მდინარის ნაპირი ხალხით გაივსო. მოვიდა რამდე-
ნიმე დურგალიც ცულით. ხნიერი, გარუჟული, მხარ-ბეჭიანი,
ფეხ-ლონიერი ზაპოროჟელები, ზოგი ქალარა შერეული და
ზოგიც შავ-უღვაშიანი, შარვალ აწეულები იდგნენ მუხლამდე
წყალში და ნავებს მაგარი თოკით ნაპირიდან წყლისაკენ მია-
თრევდნენ. აქ ფიცრებით აკერებდნენ ნავებს; იქ გადმოებრუნე-
ბინათ და ქონსა და კუპრს უსვამდნენ; იქით კიდევ, ყაზახთა
ჩვეულებისამებრ, ნავებს გვერდზედ ლერწამისა და ჩაღის გრძელ
კონებს აბამდნენ, რომ ზღვის ტალღებს ადვილად არ გადაე-
ბრუნებინათ და წყალი არ ჩასულიყო; მდინარის პირად, აქა-
იქ, გაეჩაღებინათ ცეცხლი, შემოედგათ სპილენძის ქვებებით
წებო და აღულებდნენ, რომ ზომაღლები გაეფისათ. ლაშქრო-
ბაში მყოფი და ხნიერები ახალგაზრდებს არიგებდნენ, ასწავ-
ლიდნენ, როგორ და რა გაეკეთებინათ. კაკუნი და მუშების
ხმაურობა ისმოდა ყველგან მთელს არე-მარეში; ღნებრის ნა-
პირი მთლად გაცოცხლდა, ამოძრავდა.

ამ დროს ნაპირს მოადგა დიდი ბორანი. ზედ მდგომმა
ხალხმა ჯერ ისევ შორიდგან დაიწყო ხელის ქნევა. ესენი იყვ-
ნენ მთლად დაფლეთილ-დაგლეჯილი ყაზახები. ესეთი ღარიბი
და უწყესო ჩაცმულობა, — ზოგიერთს პერანგისა და პირში მო-
კლე ჩიბუხის მეტი არა გააჩნდა-რა სხვა, — ნიშანი იყო იმისი,
რომ ან რაიმე უბედურება გადაჰხედოდათ, ან-და ქეიფში შე-
ეკამათ ყველაფერი, რაც-კი ტანთ გარეთ გააჩნდათ. ამათგან
ერთი მხარ-ბეჭიანი, დაბალი, ასე ორმოც და ათის წლის ყა-
ზახი, ყველაზე წინ გადმომდგარიყო, ხმა მაღლა გაჰყვიროდა

და აქნევდა ხელებს; მაგრამ კაკუნში და მუშების ხმაურობაში არა ისმოდა-რა.

„რა ამბავი მოგვიტანეთ?“ ჩაეკითხა კოშვევოი, როგორც-კი ბორანმა ნაპირზე მოსცურა. მუშებმა ყველამ საქმეს თავი ანებეს, უროები და ცულები ამართეს და დაუწყეს ცქერა, აცა რას იტყვიანო.

„უბედურებისა!“ ყვიროდა ბორნიდან დაბალ-დაბალი ყაზახი.

„რა უბედურებისა?“

„ნება მამეცით, პანოვე ზაპოროჟელნო, მოგახსენოთ!“

„თქვი!“

„ან იქნება გინდათ „რადე“ შეჰყაროთ?“

„თქვი, ყველანი აქა ვართ.“

ხალხი სულ ერთად შექჟღადა.

„განა, არა გაგიგიათ-რა გეტმანშინაში რა ამბავი ხდება?“

„რაო, რა არი?“ ჩაეკითხა ერთი კურენის ატამანი.

„რალა რა არი, ეჰ? ეტყობა თათრებს თქვენთვის ყურები დაუწებებიან, რომ არა გაგიგიათ-რა!“

„თქვი ღროით, რა მოხდა?“

„რა-და ისა, რომ დაბადებიდგანა და მონათვლიდგან დღემდის ჩვენს ყურს ამისთანა არა ჰსმენია-რა და თვალს არა უნახავს-რა.“

„თქვი, რა მოხდა და გაათავე, რალა, შე ძაღლის შვილო!“ დაუყვირა ერთმა მოთმინება-დაკარგულმა ხალხიდან.

„ასეთი დრო დაგვიდგა ეხლა, რომ წმიდა საყდრები ჩვენები აღარ არის.“

„როგორ თუ ჩვენები აღარ არის?“

„ისე, რომ ურიებსა აქვთ იჯარით აღებული. თუ ურიას წინადვე ფულის არ მისცემ, ვერც აწირვინებ.“

„რას მიჰპარავ?“

„და თუ თავისი უწმინდური ხელით ურია არ დაასვამს წმინდა პასკას ნიშანსა, პასკის კურთხევაც არ შეიძლება.“

„სტყუის ეგ, ძმანო პანოვე, არ შეიძლება ეგ, რომ უწმინდურმა ურიამ წმინდა პასკა, ნიშანი დასვას.“

„ყური დამიგდეთ, ჯერ კიდევ არ მითქვამს: ქსენდებიც ტარატაიკებით (ეტლით) დადიან მთელს უკრაინაში. მაგრამ ეგ არაფერი, რომ დადიან; საქმე ის არის, რომ ცხენების მაგივრად შიგ მართლ-მადიდებელ ქრისტიანებს აბამენ. ყური დამიგდეთ, კიდევ რა გითხრათ: ამბობენ, ურიის ქალები ღვდლის კაბებისასა და ფილონებისას იუბკებს იკერავენო. აი, რა ხდება პანოვე, უკრაინაში! თქვენ-კი სხედხართ აქ, ზაპოროჟიეში და ქეიფობთ; ეტყობა თათრებს ძალიან დაუშინებიათ, რომ ველარც არასა ჰხედავთ და აღარც თუ რამე გესმით, ქვეყანაზე რა ხდება.“

„შედექ, კარგი!“ გააწყვეტინა კოშევიკი, რომელიც აქამდე დანარჩენებსავე თავ-ჩაკიდული ჩუმად ჩაიცქერებოდა დედამიწაში და ასე ისმენდა, როგორც საზოგადოდ ეს ჩვეულებად ჰქონდათ ზაპოროჟელთ ყოველ დიდი საქმისა და გარემოების დროს: ჩუმად მოესმინათ ბოლომდე ამბავი და თავისი რისხვა ამითი გაეთკეცებინათ.—„შედექი! ახლა მეც ვიტყვი სიტყვასა. მერე, თქვენ რაღასა სჩადიოდით თქვე მამასულ-წაწყმენდილებო! — თქვენ თვითონ რაღას შვრებოდით? ნუ-თუ ხმლები არა გქონდათ? როგორ მიეცით ნება, რომ ასეთი უსჯულობა ჩაედინათ?“

— ეჰ, როგორ მიეცით ნებაო!... აბა, ერთი თქვენა სცდიდით, რო მარტო ლიახი იყო ორმოც და ათი ათასი და, ცოდო გამჟღავნებული სჯობია, როცა ჩვენშიაც გამოჩნდნენ ისეთი ძაღლები, რომ იმათი სარწმუნოება მიიღეს.“

„თქვენი გეტმანი, ან პოლკოვნიკები რაღას შვრებოდნენ?“

„ისეთი საქმე მოიქმედეს პოლკოვნიკებმა, რომ ღმერთმა ჩვენ ყველას გვაშოროს.“

„როგორ?“

„ისე, რომ გეტმანი ახლა, სპილენძის ქვაბში მოხრაკული, ვარშავაში ძევს, პოლკოვნიკების ხელ-ფეხი კიდევ ბაზრობაში

დააქეთ აქა-იქ და ხალხს აჩვენებენ. აი, რა ჰქმნეს პოლკოვნიკებმა!“

მთელი ხალხი შეირყა, შეჩოჩქოლდა. ჯერ მთელს ბრბოში რალაცა ღუმილი ჩამოვარდა, როგორც დიდი ქარიშხლის წინ იცის ხოლმე, შემდეგ-კი ასტყდა ხმაურობა და ლაპარაკი. მთელი ნაპირი შეიძრა: „როგორ! რომ ქრისტიანების საყდრები იჯარით ურიებს ჰქონდეთ აღებული?! რომ ქსენდები უღელში ქრისტიანებს აბამდნენ! როგორ უნდა მოვითმინოთ, რომ რუსთა მიწაზედ წყეულ ურწმუნოებისაგან ასეთს ტანჯვაში იყოს ხალხი! რომ პოლკოვნიკებსა და გეტმანს ასრე უშვრებოდნენ?! არა, ეს არ შეიძლება, არა! არ იქნება!“ ასეთი სიტყვები ისმოდა ყველა მხრიდან. ახმაურდნენ ზაპოროჟელნი და საკუთარი ძალა იგრძნეს. აქ მარტო სუბუქი ხალხი არა ღელავდა: ღელავდნენ მძიმე და მაგარის ხასიათის ზაპოროჟელნი, რომლებიც, მართალია, ადვილად არ გაცხარდებიან ხოლმე, მაგრამ თუ ერთი გაცხარდნენ, მერე დიდხანს აღარ გამოჰყვდნებოთ ხოლმე შინაგანი სიცხე. „ჩამოვახრჩოთ ყველა ურიები!“ გაისმა ბრბოში: „დეე, ნუ უკერავენ თავიანთ ქალებს ღვდლის შესამოსლიდან იუბკებს! ნუ ასმენ წმ. პასკებს თავისს ნიშნებსა! ყველანი ღნებრში დავახრჩოთ!“ წამოიძახა ვილამაც ბრბოში და უცებ ელვასავით მოეფინა იგი მთელს ბრბოს. აღელვებული ხალხი მაშინვე მიდამოს ეცა, რომ ყველა ურიებისათვის ყელები დაეჭრათ.

საბრალო ისრაილის შეილებმა მთლად დაკარგეს უიმისო-დაც წვრიმალი სულის სიმტკიცე და თავ-გადაგლეჯილებმა დაუწყეს ძებნა „გარელკის“ ცალიერს ბოჭკებს დასამალადა; სხვები ძვრებოდნენ ღუმელებში და ქალების ჩიხოლ ქვეშაც-კი; მაგრამ ყაზახები ყველგანა პოულობდნენ.

„ბრწყინვალედ წარჩინებულო ბატონებო!“ ყვიროდა ვილაც ჯოხივით გამხმარი, მაღალი ებრაელი, რომელსაც შიშისაგან საცოდავად დაღრეჯილი სახე შეჯგუფებულ ამხანაგთა წრიდან სასაცილოდ გამოეყო. „ბრწყინვალედ წარჩინებულო ბატონებო! ერთი სიტყვა გვათქმევინეთ, მარტო ერთი! ისეთ

რასმე გამოგიცხადებთ, რაც ჯერ არსად გსმენიათ, — ისეთს დიდად
რასმე, რომ თქმაც კი ძნელია, რა დიდი რამ არის!“

„დღე, სთქვან“, დაპრთო ნება ბუღბამ, რომელსაც ბრალ-
დებულის მოსმენაც უყვარდა.

„ბრწყინვალე ბატონებო!“ დაიწყო ურიამ. „ასეთი პანები
ჯერ არსად და არასოდეს არა ნახულა, ღმერთმანი, არასოდეს!
ასეთი კარგი, კეთილი და მამაცები ჯერ ქვეყნიერებას არ უნა-
ხავს!“ და შიშისაგან ხმა უწყდებოდა, უკანკალებდა. „როგორ
იქნება, რომ ჩვენ ზაპოროჟელებზე ცუდს რასმე ვფიქრობდეთ!
ისინი ჩვენები სულაც არ არიან, უკრაინაში რომ იჯარადრო-
ბენ! ღმერთმანი ჩვენები არ არიან! არც ურიები არიან ისინი:
ეშმაკმა იცის რანი არიან; ისეთი რამეები არიან, რომ უნდა
მიაფურთხო და გადაგდო! აი, ესენიც ამასვე იტყვიან. მართა-
ლია, შლემა, არა, მართალია, შმულ, განა!“

„ღმერთმანი მართალია!“ იძახოდნენ წრეში მდგომი დაგ-
ლეჯილი შლემა და შმული, შიშისაგან თიხასავით გადაფითრე-
ბულნი.

„ჩვენ ჯერ არსად არა გვქონია საქმე მტრებთანა“, გან-
გრძობდა გძელი ებრაელი თავის სიტყვასა. „კათოლიკებისა
ხომ ცნობაც არ გვინდა: ეშმაკიმც მოჰხმანებიათ იმათა! ჩვენ
ზაპოროჟელებთან ღვიძლ ძმებისავითა ვართ...“

„როგორ? ზაპოროჟელები თქვენთან ძმებივით იყვნენ?“
წამოიყვირა ვიღამაც ხალხიდან. „ვერ მოესწრებით მაგას, წყე-
ულებო! დნებრში დავახჩოთ ეს მურდლები, დნებრში, პა-
ნოვე!“

ითქვა თუ არა ეს სიტყვები, ეცნენ მაშინვე ურიებსა და
დაუწყეს დნებრში პარტყა-პურტყით ყრა. გაისმა ყოველ მხრივ
საცოდავი ყვირილი, მაგრამ მკაცრი ზაპოროჟელნი მხოლოდ
იცინოდნენ, რომ ჰხედავდნენ, რა სასაცილოდ გაჰქონდათ
ურიების ჩულქ-ბაშმაკიან ფეხებს ჰაერში ფართხალი.

საბრალო მქვერმეტყველი ურია, თხილივით გაშიშვლე-
ბული გამოვარდა მოკლე ახალუხით კაბიდან, როგორც-კი
გადასაგდებად ხელი სტაცეს, ჩაუვარდა ბუღბას ფეხებში და

საცოდავის ხმით დაუწყო ხვეწნა: „დიდო ბატონო, ბრწყინვალედ წარჩინებულ პანე! ვიცნობდი შენს ძმასაც, განსვენებულს დოროშს! მთელის ჯარის თვალი იყო. რეაასი ცეხინი *) მივეცი თურქების ტყვეობიდან თავის დახსნის დროს“...

„მაშ იცნობდი ჩემს ძმას!“ დაეკითხა ბუღბა.

„ღმერთმანი ვიცნობდი! დიდსულოვანი ბატონი იყო!“

„სახელად რა გქვია?“

„იანკელა“.

„კარგი მაშ“, მიუგო ტარასმა და მცირე მოფიქრების შემდეგ მიჰმართა ყაზახებს: ურიის ჩამოხრჩობა ყოველთვის შეიძლება, როცა-კი ეს საჭირო იქნება; დღეს-კი მე დამითმევით ესა“.

უთხრა ტარასმა და ურია თავის ბინისაკენ წაიყვანა, სადაც მისი ყაზახები იდგნენ. „აბა, შეძვერ ურემ ქვეშ და იწექი მანდ, არ გაინძრე, თქვენ კი, ძმებო, არსად გაუშვათ ეს ურია“.

ტარასმა ამის შემდეგ ისევ მოედნისაკენ გასწია, სადაც კარგა ხანია ხალხი შეკრებილიყო. ყველამ უცბად ნავეს თავი ანებეს, რადგანაც წყლით აღარ მოუხდებოდათ წასვლა; ნავების ნაცვლად ახლა ურმები და ცხენები იყო საჭირო. გალაშქრება ახლა ყველას უნდოდა: ახალგაზრდასაც და მოხუცსაც. თანახმად კოშევოისა, სტარშინებისა და კურენების ატამანების რჩევისა, გადასწყვიტეს მთელი ჯარი ამხედრებულიყო პოლონეთის წინააღმდეგ, სარწმუნოებისა და ყაზახთა სახელის შეგინებისა და შელახვისათვის შური ეძიათ, ქალაქებიდან დავლა აეღოთ, სოფლებისა და ყანებისათვის ცეცხლი წაეკიდებინათ და მინდვრად შორს გაეგდოთ სახელი. ყველა ემზადებოდა, იარაღს ისხამდა. კოშევოის ფასი და ღირსება მოემატა; ახლა იგი მოკრძალებად აღმასრულებელი-კი აღარ იყო თავისუფალ ხალხის ქაღალდე, სუბუქ წადილებისა, არა: იგი იყო უსაზღვრო მბრძანებელი და დესპოტი, რომელსაც მხოლოდ ბრძანება

*) იტალიური ფულია, 3 მან. უდრის. მთარგმნ.

ეხერხებოდა. ყველა თავის-ნება და მოქეიფე რაინდები გაკა-
ვებულნი იდგნენ წყობისად და თავჩაკიდულნი პატივისცემით
ისმენდნენ კოშეველის ბრძანებას: ყვირილით კი არ აძლევდა
ბრძანებას, არა წყნარად, აუჩქარებლივ, დალაგებით, როგორც
ძველი, გამოცდილი ყაზახი, რომელსაც არა ერთხელ აუსრუ-
ლებია ასე გონივრულად მოფიქრებული საქმე.

„დასინჯეთ ყველაფერი, კარგად დასინჯეთ!“ ეუბნებოდა
კოშეველი.“ გამართეთ ურმები, სასაჰნეები, გასინჯეთ იარაღი.
ტანისამოსს ბევრს ნუ წამოიღებთ: თითო პერანგი და წყვი-
ლი შარვალი საკმარისია, თითო ქოთანის შორვა და დაფქული
ფეტვი—მეტი არავინ რა წამოიღოს! სხვა საგნალი ურმებით
იქმნება, რაც-კი საჭიროა. წყვილი ცხენი უნდა ჰყავდეს ყვე-
ლა ყაზახსა! ამასთან ორასიოდე ხარიც უნდა წამოიყვანოთ,
წყლებში გასვლის დროს დაგვჭირდებიან. მაგრამ ყველაზედ
მეტად ეცადეთ წესიერება დაიცვათ. ვიცი, არიან თქვენში
ისეთებიც, რომ როგორც-კი ღმერთი სადმე სიმდიდრეს დაა-
ნახვებს, მოჰყვებიან მაშინვე გაუმადლად შემოხვეჭასა და ძვირ-
ფასს ფარჩებს ფეხზედ დასახვევადა ხმარობენ. დაივიწყეთ ეს
ეშმაკის ჩვეულება, დაკარგეთ და გადაყარეთ იუბკები და წა-
მოიღეთ მხოლოდ იარაღი, თუ სადმე რიგიანი შეგხვდებათ,
ოქრო და ვერცხლიც, რადგანაც ფასი არას დროს არ ეკარ-
გებათ. წინაღვე გატყობინებთ ამასთან, ბატონებო, რომ ვინც-
კი გაჰბედავს და ლაშქრობის დროს დაითვრება, არავითარს
გასამართლებას არ ეღირსება: ძალლისავეთ მივაქაჩვინებ ურემ-
ზე, ვინც უნდა იყოს, თუნდაც უმამაცესი ყაზახი და ძალლი-
სავითვე მოვაკვლევიან და გადავაგდებინებ დაუმარხველსა,
რომ ფრინველმა შესქამოს: ლაშქრობაში ლოთი ღირსი არ
არის ქრისტიანულად დამარხვისა. ახალგაზრდებო, უფროსებს
გაუგონევით ყველაფერში! თუ რომ ტყვია ან ხმალი გაგაწრ-
ავთ თავში, ან სხვაგან სადმე, ნუ შეუშინდებით: აიღეთ ერთი
სროლა თოფის წამალი, გალესეთ ერთ ფიალა პურის არაყში
და გადაჰკარით, უცებ გაგივლით, არც კი გაგაციებთ; კრი-
ლობაზე კიდევ, თუ დიდი არ იქნება, დაიღეთ ლამაზად ხელის

გულზე ფურთხით ახელილი მიწა და მორჩა, ქრილობა შეიკვრის. აბა, ახლა კი საქმეს შეუდევით, მაგრამ არ აჩქარდეთ, ყველაფერი კარგად გასინჯეთ და გაამზადეთ!“

ასე ეუბნებოდა კოშვევი თავმოყრილ ყაზახობასა. გაათავა თუ არა ლაპარაკი, ყველა მაშინვე საქმეს ეცა. მთელი „სეჩი“ გამოფხიზლდა, ასე რომ ადამიანი ვერც ერთს მთვრალს ვერ იპოვიდა, თითქოს არასოდეს ყაზახთა შორის სიმთვრალე არ გაგონილაო. ერთნი ურმის თვლებსა და სალტეებს ასწორებდნენ, სხვანი ღერძებს უცვლიდნენ; ამათ საგზლით სავსე ტომრები მიჰქონდათ ურმებზე დასადებად, იმათ იარაღი; სხვანი კიდევ ცხენებსა და ხარებს მოერეკებოდნენ. ყველა მხრიდან ისმოდა ცხენების თქარა-თქური, სანიმუშო სროლა, ხმლების წკრიალი, ხარების ბლავილი, ურმების ქრაჭუნი, ლაპარაკი, ძახილი, ხმაურობა. და მალე ყაზახთა ქარავანი მინდორს შორად მოეფინა, ასე რომ თავიდან ბოლომდის გამსვლელს დიდი სირბილი დასჭირდებოდა. ხის პატარა ეკკლესიაში მღვდელმა პარაკლისი გადაიხადა, ყველას წმ. წყალი ასხურა; ყველა ჯვარს ემთხვია. დაიძრა თუ არა ქარავანი „სეჩიდან“, ყველა ზაპოროჟელმა უცებ თავი შემოიბრუნა და ერთხმად შესძახა: „მშვიდობით, მშობელო! ღმერთი იყოს შენი მფარველი ყველა უბედურებისაგანო!“

„სეჩის“ ბოლოზედ რომ სოფელში შევიდნენ, ბულბამ უცებ თვალი მოჰკრა, რომ მისს ურიას იანკელას დაედგა რალაცა ქოხი და ჰყიდოდა ტალებს, საშალებს (забертра), თოფის წამალსა და სხ. სალაშქრო ავეჯეულობას, — კულიჩებსა და პურებსაც კი. „ჰხედავთ, რა არის ეშმაკი ურია?“ გაიფიქრა ტარასმა და ცხენი შეაბრუნა:

„შე სულელო, რას ზიხარ აქა, რომ ჩიტყვით სული გაგაფრთხობინონ?“

იანკელა პასუხის მაგივრად მიუახლოვდა ბულბას, ორივე ხელებით რალაცა ანიშნა, თითქოს დიდი საიდუმლო უნდა გაემჟღავნებინა და უთხრა: „ოღონდ, ბატონო, თქვენ ნურსად რას იტყვიოთ და, — ყაზახთა ურმებში ერთი ჩეპია; მომაქვს

ყოველივე საგზალი, რაც-კი ყაზახებისათვის საჭირო იქნება და გავყიდი ისე იათად, რომ ჯერ არც ერთს ურიას ისე იათად არ გავყიდოს; ღმერთმანი, მართალს ვამბობ; აგრეა, ღმერთმანი!“

ტარას ბუღბამ მხრები შეიშმუშნა, გაიოცა ურიის ასეთი მოხერხებულობა და ქარავნისაკენ გასწია.

მალე მთელი სამხრეთ-დასავლეთი პოლონეთისა შიშმა მოიცვა. გაისმა ყველგან: „ზაპოროჟელნი გამოჩნდნენ, ზაპოროჟელნიო!..“ ყველამ, რასაც და ვისაც თავის ხსნა შეეძლო, თავს უშველა. ყველა წამოიშალა და გაიქცა, როგორც საზოგადოდ სჩვეოდა იმ კურთხეულ უზრუნველ დროსა, როცა არც სიმაგრეებსა და არც ციხეებს არ იშენებდნენ და როგორც მოჰხდებოდათ, ისე იხუზულავებდნენ ჩაღის ქოხს დროებით. ყველა ფიქრობდა: „ტყუილად რაზე დავხარჯო ფული და შრომა ქოხზე, როცა შემოგვესევა თათარი და გაანიაგებო!“ ყველა შეჩოჩოლდა: ზოგი ჰყიდიდა ხარებსა და გუთანს და სამაგიეროდ იარაღსა და ცხენს ყიდულობდა, რომ ჯარში გასულიყო; ზოგი კიდევ იმაღებოდა და ჰმაღავდა თავისთან საქონელსა და ავეჯს, რასაც-კი მოასწრებდა და წაიღებდა. იყვნენ შიგა და შიგ ისეთებიც, რომლებიც მტერს შეიარაღებულნი უხვდებოდნენ შინ, მაგრამ უმეტესობა გარბოდა. ყველამ კარგად იცოდა, თუ მოუხსენარი და თავისნება მრისხანე ჯარი ზაპოროჟელთა, უიმისოდ და გარეგნობით მოუწყობელი, ბრძოლის დროს რა საშიში და მოფიქრებით მომქმედი იყო. ცხენოსანნი მიდიოდნენ დინჯად, ცხენებს არ ჰლლიდნენ, ქვეითნი კიდევ ფხიზლად მისდევდნენ ურმებსა. ასე ვლიდა მთელი ქარავანი ღამ-ღამობით, დღისით კიდევ საღმე უდაბურ და მიუდგომელ, ტყიან ადგილებში ისვენებდნენ, რომელთა რიცხვიც მაშინ საკმაო იყო. მაგრამ წინ მუდავ მზევრავებსა და შიკრიკებს ჰგზავნიდნენ, რომ გაეგოთ, სად, როგორ და

რა მზადებაში იყო ხალხი. ხშირად სრულიად მოულოდნელად დაესხმოდნენ ხოლმე თავსა და ასალმებდნენ სიცოცხლეს: სოფლებს ცეცხლს უკიდებდნენ, საქონელსა და ცხენებს, თუ თან არ წაიყვანდნენ, იქვე ყელებს დასჭრიდნენ და სხ. ამ რიგად თითქოს უფრო მეჯლისობდნენ, ვიდრე ლაშქრობდნენ. თმა ყალხზედ დაუდგებოდა ახლა ადამიანს ყველა იმ სიმხეცისაგან, როგორის ველურობითაც მაშინ აღნიშნეს ის დრო ზაპორო-ჟელებმა. ჰოცდნენ ბავშვებს, დედაკაცებს ძუძუებს აჭრიდნენ, განთავისუფლებულთ მუხლის თავიდან ფეხთამდე ტყავს აძრობდნენ; ერთი სიტყვით, სამაგიეროვ ერთი ათად უხდიდნენ ყაზახ-ნი მტრებსა. ერთის მონასტრის წინამძღვარმა რომ ზაპორო-ჟელების მიახლოვება შეიტყო, გამოუგზავნა ორი ბერი და აცნობა, რომ ურიგოდ იქცეოდნენ, რომ მთავრობასა და ზაპოროჟელთა შორის თანხმობა იყო და იგინი ამ თანხმობას და მასთან ხალხის უფლებას არღვევდნენ. „უთხარით ეპისკოპოსს ჩემ მაგიერ და მთელის ზაპოროჟელების მაგიერადაო,“ შეუთვალა კოშევიმ, „რომ შიში ნუ ექნება: ყაზახები ჯერ მხოლოდ ჩიბუხებს ეწევიან-თქო“. მაგრამ მალე მთელს სააბბატოს ცეცხლი წაუკიდეს და უშველებელი გოტური ფანჯრები აღს. შუა მრისხანედ გამოიყურებოდნენ. გამოქცეულმა ბერებმა, ურიებმა და დედაკაცებმა უცბად გაავსეს ის ქალაქები, სადაც-კი ჯარისა და ქალაქის სიმაგრის იმედი ჰქონდათ. დრო გამოშვებით მთავრობის მიერ გამოგზავნილი დაგვიანებული მიმშველი მცირე ჯარი ან ვერა პოულობდა ხოლმე მტერსა, ან-და შიშითა ძრწოდა და პირველსავე შეხვედრაზე პირს იბრუნებდა, თავისის მალი ცხენებით თავს უშველიდა ხოლმე. მაგრამ მოხდებოდა ხოლმე ისეც, რომ წარსულს ომებში განთქმული მეფის სარდლები და ჯარის უფროსები შეერთებულის ძალით მტერს შეეგებებოდნენ ხოლმე. აი, აქა სცდიდნენ ხოლმე ახალგაზრდა ყაზახები თავისს ძალ-ღონესა, რომლებიც უიმისოდ მტაცებლობას, უსამართლოდ მოხვეჭასა და სუსტ მტერზე გალაშქრებას კაცობად არა სთვლიდნენ; აქა სცდილობდნენ შეჰბოდნენ ძველს მეომრებს, შეჰბრძოლებო-

დნენ თითო-თითოდ მარდსა და ბაქია ლიახებს, რომელნიც
ამაყად მიაფრიალებდნენ ხოლმე ცხენით კაბის ყურთმაჯებს.
კარგი და გასართობი იყო ეს მეცნიერება: მრავლად შეიძინეს
ცხენის შეკაზმულობაც, ძვირფასი ხმლებიც, თოფებიც. ახლად
შებუმბლული ბარტყები ერთს თვეში მთლად გამოიცივალნენ,
დავაჟკაცდნენ; სახის მოხაზულობამ, რომელიც დღემდის უფრო
კაბუკის რბილს ხასიათს ამხელდა მათში, ახლა უკვე სასტიკი
და ძლოვანი გამომეტყველება მიიღო. ტარასი ხომ უზომოდ
გახარებული იყო, რომ მისი ორი შვილი საუკეთესო მეომ-
რები დადგნენ. თითქოს დაბადებითვე ჰქონდა დაწერილიო
მეომრობა, ოსტაპი უეცრად შეეთვისა ომსა. არსად იგი არ
დაბნეულა, არსად შემკრთალა, მუდამ განსაცვიფრებელის გულ-
გრილობით ეგებებოდა ხოლმე ყოველსავე შემთხვევასა; ერთს
წამში მოიფიქრებდა, რა გაჭირვებულს მდგომარეობაშია იყო
ჩაყენებული, ყოველ მხრივ გაჰზომავდა თვითონ საფრთხესაც
და იქვე გადასწყვეტდა, როგორ და რა ნაირად დაეღწია თავი,
რომ შემდეგ გაორკეცებულის ძალითა და მხნეობით დაეძლია
იგი. ახლავე დიდი გამოცდილება და დაკვირვება ემჩნეოდა
ყოველსავე მისს მოქმედებასა და ეტყობოდა, რომ მომავალში
სარდლობა არ ასცებოდა. ძალითა და ღონით სავეს იყო იგი
და რაინდულმა თვისებამ ხომ მთლად გააღომგულა. „ო, კარგი
სარდალი იქნება თავისს დროზედ!“ იძახდა ხოლმე მოხუცი
ტარასი: „მართლა რომ კარგი პოლკოვნიკი იქნება,—ბატკას
აჯობებს!“

ანდრია მთლად ტყვიამა და ხმლის ტრიალმა გაიტაცა.
ამან სრულიად არ იცოდა, რა იყო მოწინააღმდეგის ძალ-ღო-
ნის აღრევე გაზომა, გამოანგარიშება. უზომო სიამოვნებასა და
კმაყოფილებას ბრძოლაში ჰპოვებდა: რაღაც მეჯლისად ეჩვე-
ნებოდა ხოლმე ის, რომ თავი გაუხურდებოდა, თვალთ აუჭ-
რელდებოდა, აებლანდებოდა, ცვიოდნენ მოჭრილი თავები,
დახოცილი ცხენები და ის-კი ამ მოწუწუნე ტყვიებსა და მო-
ელვარე ხმლებში მთვრალივით მიჰქროდა, მარჯვნივ და მარ-
ცხნივ სცემდა და ჰკაფავდა და ნაკრავს თვითონ-კი ვერა ჰგრ-

ძნობდა. არა ერთხელ უნახავს მამას ანდრია, თავისის გამტაცის გრძნობით ანთებული, როგორ მიისწრაფვიდა ხოლმე ისეთ საშიშროებისაკენ, რომელსაც ვერც ერთი გონიერი და დინჯი მეომარი ვერ შეჰხედავდა და ამ წინდაუხედავის, ცხარე მისევით როგორ ახდენდა ნამდვილს სასწაულებს, რაც ძველს მეომრებს მართლა ანცვიფრებდა ხოლმე. ჰკვირობდა მაშინ ნანახს მოხუცი ტარასი და ამბობდა ხოლმე: „ესაც კარგი მეომარია — მტერი ვერ დაიმორჩილებს! ოსტავს არა ჰგავს, მაგრამ კარგი მეომარია მეტადაო!“

ჯარმა გადასწყვიტა პირდაპირ ქ. დუბნოზე მიეტანა იერიში, რადგანაც ხმა დადიოდა — დიდი ხაზინა და მრავალი მდიდარი მცხოვრებიაო იქა. დღე-ნახევრის შემდეგ ზაპოროჟელნი ქალაქს მიაღწენ. მცხოვრებთ გადაეწყვიტათ უკანასკნელ ღონისძიებამდე მტერს გაჰმაგრებოდნენ და თავისს სახლ წინ და ქუჩებში დახოცილიყვნენ ყველანი, ვიდრე მტერი შეეშვათ შინ. ქალაქს გარს მაღალი მიწის თხრილი ჰქონდა შემოვლებული, სანგლები დაემართათ; სადაც მიწა დაბალი იყო, იქ ქვის კედელი, ან სახლი და ხშირი მესერი იყო შემორტყმული, რომლებიც ერთად სიმაგრეს წარმოადგენდნენ. ჯარიც საკმაოდ ძლიერი ჰყვანდა ქალაქს, თავისის მოვალეობის ნათლად შემგნები. გაცხარებულნი ეცნენ ზაპოროჟელნი თხრილებს, მაგრამ მტერმა ტყვია დაუშინა. მოქალაქენი და ქალაქის მცხოვრებნიც უქმად არ იყვნენ, ყველანი მიწის ზვინებთან იდგნენ გროვად. ყველას რაღაცა სასოწარკვეთილი წინააღმდეგობა ეხატებოდა სახეზედ. ქალებიც კი მონაწილეობას იღებდნენ და უშენდნენ ზემოდან ქვებს, კასრებს, ქოთნებს, ცხელს ნახარშსა და ქვიშით სავსე ტომრებს, რომლებმაც თვალები მთლად დასთხარა ზაპოროჟელებსა. სიმაგრეების აღება საშინლად ეჯავრებოდათ ზაპოროჟელებს, რადგან ეს მათი ხელობა არ იყო. კოშვევოი ამისათვის უბრძანა უკან დაეწიათ და უთხრა: „არა უშავს-რა, ძმებო, დავიწიოთ უკანა; მაგრამ ბილწი თათარი ვიყო და არა ქრისტიანი, თუ ერთიც არის მაგათგანი ქალაქიდან გამოვუშვათ! დეე, ყველა ძაღლებივით შიმშილით ამოიღრძონ!“ ჯარ-

მაც უკან დაიწია და ქალაქს ალყა შემოარტყა; სხვას როგ ველარას გახდნენ, მიჰყვეს ხელი მიდამოებსა და მთლად ააოხრეს იქაურობა: გადასწვეს მახლობელი სოფლები და მინდვრად დადგმული პურის ფრთა-ქცეულები და გაუშვეს თავისი ცხენები გაუქრელ ყანებში, რომლებიც არა ჩვეულებრივს მოსაგაღს უქადილდნენ მემამულეთ. გულის ხეთქით გაჰყურებდნენ საცოდავად ქალაქში მომწყვდეულები, როგორ იწვოდა მათის ცხოვრების საღსარი. ამავე დროს ზაპოროჟელებს კი თავისი ურმები ორ პირად ალყად შემოერტყათ ქალაქისათვის, მოწყობილიყვნენ ისრევე კურენებათ, როგორც „სეჩში“ სცხოვრობდნენ ხოლმე, ეწეოდნენ ჩიბუხსა, უცვლიდნენ ერთმანერთს ნადავლს იარაღს, თამაშობდნენ ჩიხარდასა, ლუსტუ-კენტსა და გულგრილად, ღინჯად გაჰყურებდნენ ქალაქსა, ვითომდა აქ არაფერიაო. ღამ-ღამობით გააჩენდნენ ცეცხლს, შემოსდგამდნენ ყველა კურენის მექაშეები ვეებერთელა სპილენძის ქვაბებით ქაშსა და ჰხარშავდნენ. მთელს ღამეს ცეცხლთან დარაჯი იდგა ხოლმე. მაგრამ მალე მოსწყინდათ ზაპოროჟელთ ასეთი უმოქმედობა და ფხიზლობა, რომელსაც თან საქმე არ მოსდევდა. კოშევოიმ გასცა ბრძანება ღვინო (არაყი) ერთი-ორად მეტი ეძლიათ, რაიცა მოხდებოდა ხოლმე ხან-და-ხან ჯარში, თუ რამ საძნელო საქმე არ მოელოდათ. ახალგაზრდებს და განსაკუთრებით ტარას ბუღბას შვილებს არაფრად მოსწონდათ ასეთი ცხოვრება. ანდრია მთლად მოიწყინა. „უტვინო თავო“, ეუბნებოდა მამა: „მოითმინე ყაზახო, ატამანი იქნები! ის კი არ არის კარგი მეომარი, ვინც გაქირვებაში არ დაიბნევა, არამედ ის, ვინც უსაქმურადაც არ მოიწყენს, ყველას მოითმენს და რაც უნდა ჰქმნა, მაინც თავისას გაიტანს“. მაგრამ ახალგაზრდა და მოხუცი, აბა, როგორ მორიგდებოდნენ: სხვა იყო მათი ბუნება და სხვა თვალთ უყურებდნენ საქმესა.

ამ დროს კი ტარასის რაზმიც მიეშველათ ტოვკაჩის უფროსობით; რაზმს თან ახლდნენ ორი ესაული, მწერალი და სხვა თანამდებობის კაცნი. მთლად ოთხი ათასამდე ყაზახი შეიყარა. ბევრი იყო ამათში თავისუფალი ცხენოსანიც, რო-

მელნიც თავისის სურვილით გამოსულიყვნენ საომრად, როგორც კი საქმის გარემოება შეეტყვოთ. ესაულებმა ტარასის შვილებს მოხუც დედისაგან ლოცვა-კურთხევა და თითო კვიპაროზის ხატი მოუტანეს კიევის მეფეგორსკი მონასტრიდან. ჩამოიკიდეს ხატები ორთავე ძმებმა და უნებურად ფიქრს მიეცნენ მოხუცი დედა რომ მოაგონდათ. რას უწინასწარმეტყველებდა მათ ეს ლოცვა-კურთხევა? იმას, რომ მტერზე გაიმარჯვებდნენ და სამშობლოში მხიარულად დაბრუნდებოდნენ სახელოვანნი ნადავლით, რომ მეფანდურეებს ქება შეესხათ ხოლმე თავისის სიმღერებში, თუ?... მაგრამ მომავალისა ვინ რა იცის, კაცის წინა სდგას, მაგრამ შემოდგომის ბურუსს ემზავსება: უაზროდ დაჰფრინავენ მაღლა და დაბლა შიგ ფრინველები და ფრთებს აფრთიალებენ, თუმცა ერთმანერთს ვერა სცნობენ—მტრედი ვერ ჰხედავს ქორსა, ქორი—მტრედსა და არავინ იცის, უბედურება რამდენად შორიახლოს აქვს...

ოსტაპმა დიდი ხანია გააკეთა ყოველივე და თავისის ბინაზე დაბრუნდა; ანდრიას კი რაღაცა გული ჰქონდა დახურული, თუმცა არ იცოდა, რადა და რისთვის. კარგა ხანია ყაზახებმა ივახშმეს. მთვარე დიდი ხანია ჩაესვენა და მკათათვის მშვენიერი ღამე იდგა; მაგრამ ანდრიას კურენში დაბრუნება არ უნდოდა, არა წვებოდა და უნებურად თავისის წინ გადაშლილს სურათს გასცქეროდა. ცა ურიცხვის მოკაშკაშე და ოდნავ მბჟუტავ ვარსკვლავებით მოჭედელიყო. მინდვრად გაშლილი იყო ურმები ზედ ჩამოკიდულის სასაპნე-საკუბრეებითა და მტრისაგან ნადავლ სიმდიდრითა და საგზლით სავსე. ურმების გვერდით, ურმებს ქვეშ და მოშორებით ბალახში ყველგან ზაპოროჟელნი მოსჩანდნენ მწოლარენი. ყველას სასურათოდ ეძინა: ზოგს თავ ქვეშ ტომარა ამოედო, ზოგს ქუდი, ზოგს კიდევ ამხანაგის გვერდზე მიედო თავი. ხმალი, თოფი და მოკლე ჩიბუხი თავისის მოწყობილობით: სპილენძის ბალთებით, რკინის საშალებით და საკვესით ყველა ყაზახს მუდამ თან ჰქონდა. ვეებერთელა ხარებიც იქვე წამოწოლილიყვნენ და ფეხები ქვეშ ამოეწყოთ, ასე რომ შო-

რიდგან თეთრსა და რუხს დიდრონ ქვეებს ემსგავსებოდნენ. ყველა მხრიდგან ბალახებში მძინარე მხედრობის ხვრინვა გაისმა მძიმედ, რომელსაც მინდორში გაშვებული ფეხებ-გაკრული ულაყები ფრუტუნით ბანს აძლევდნენ. მკათათვის ამ მშვენიერს ღამეს თითქოს დიადი და მასთან მრისხანე რაღაც დაპრთვოდა: შორიდგან დაჰკრავდა შუქი ჩამწვარ მიდამოებისა. ერთს ადგილას ალი წყნარად და დიდებულიად მიჰკვროდა ცასა; სხვადგან, უცებ აფეთქებული, ქარიშხალებრ მიისწრაფვოდა მაღლა, გაჰქონდა შუილი და მიჰქროდა ვარსკვლავთ კიდისაკენ; თან შენაწყვეტი ალისა ზოლი შორეულს ცაში ჰქრებოდა. ჩაბუგული შავი მონასტერი კიდევ კარტეზიანელ მკაცრ ბერსავით იდგა მრისხანედ და თვითოეულს გაშუქებაზედ თავისს შავ-ბნელს დიდებულს სახეს აჩენდა; იქით მონასტრის ბალი იწვოდა: ისმოდა თითქოს როგორ გაჰქონდათ შიშინი ცეცხლ-მოღებულ კვამლში გახვეულს ხეებსა; ავარდებოდა აქა-იქ უცხად ალი და მწიფე კუნძულებს დამასხისას გოგირდისა და ლილის ფრად გაანათებდა, ან ყვითელი, მწიფე მსხლეები გამოჰკრთებოდნენ ხოლმე ოქროს ფრად; იქვე მოსჩანდა კედელზე ან ხეზე ჩამოკიდული საბრალო ურიისა ან ბერის შავად გარუჯული სხეული, რომელიც შენობასთან ერთად უნდა შთაენთქა ცეცხლსა. ცეცხლს შორიდან დასტილებდნენ მაღლა ფრინველები, რომლებიც ცეცხლისაგან გავარვარებულს მინდორზე პატარა შავ ჯვრებად მოსჩანდნენ. ალყა-შემორტყმულმა ქალაქმა თითქოს ჩაიძინა; ათასში ერთხელ გააშუქებდა ხოლმე შორეული ცეცხლი მხოლოდ სახლისა ბანებს, მაღალ შენობებს, კედლებს, გარეშემორტყმულ მესერს. ანდრიამ მთლად შემოიარა ყაზახთა ბინა. ცეცხლი, რომლის პირადაც დარაჯნი ისხდნენ, მუდამ ჟამს ჩაქრობას ჰლამობდა, თვითონ დარაჯთაც ალბად ყაზახურად ეგვმათ რამე და მიეძინათ. გააცვიფრა, ცოტა არ იყოს, ამ უზრუნველობამ ანდრია და იფიქრა: „კარგია, რომ ახლო სადმე ძლიერი მტერი არა გვყავს და შიში არავისი გვაქვს“. ბოლოს მივიდა თვითონაც ერთ ურე თან, ავიდა ზედ, გადაწვა გულთ-აღმა და ხელები თავ ქვეშ ამოიწყო. მაგრამ არ იქნა

ვერ დაიძინა და დიდ-ხანს შეჰყურებდა ცას: გაკაშკაშებული ცა ხელის გულივით გადაშლილიყო; ირმის ნახტომი, ხშირნი ვარსკვლავნი, ცაზედ სარტყლად გარდართხმულნი, მთლად განათებული იყო. დროგამოშვებით ანდრია თითქოს მთლად დავიწყებას ეძლეოდა და სუბუქი ბურუსი გადაეკვროდა ხოლმე ცასა, მაგრამ მალე ისევ გამოერკვეოდა, ისევ განათდებოდა ხოლმე.

უცებ მოეჩვენა ანდრიას, ვითომ ვიღაც ადამიანის სახე დაინახა. ეგონა სიზმარია და გაივლისო, მაგრამ თვალთ რომ გაახილა კარგად, ნახა, რომ ვილასაც შეწუხებული, გამხმარი სახე დაეხარა და თვალეში ჩასცქეროდა. გრძელი, ნახშირით შავი, დაუწვნიელი თმები თავზე წამოგდებულ შალ ქვეშ დაუდევრად ჩამოჰშლოდა. უცნაური ელვარება თვალეშისა და შავი სახე, მკაცრად გამონასკეული, უფრო აჩრდილს ამსგავსებდა ამ მოჩვენებას. ანდრიამ უნებურად სიათას გაიკრა ხელი და ათრთოლებულმა შესძახა: „ვინ ხარ? თუ მაცდური ხარ, გაჰქერ, თუ ცოცხალი ადამიანი, უადგილოა ეგ ხუმრობა—მოგკლავ ამავე წამს“.

პასუხის მაგიერ მოჩვენებამ თითი ტუჩთან მიიტანა და გაჩუმებას ემუდარებოდა თითქოს. ანდრიამ ხელი ჩამოუშვა და ყურადღებით დაუწყო სინჯვა. გრძელს თმასა, კისერსა და ნახევრად ღია შავ გულზე იცნო, რომ დედაკაცი იყო. მაგრამ იქაური არ იყო: პირი-სახე შავი და დაუძლურებული ჰქონდა; განიერი ყბის თავის ძვალი ჩაცვივრულ ლოყებზე გადმოჰკიდოდა; წვრილი თვალეები კრკალივით მდლთა ჰქონდა აწეული. რამდენადაც მეტად უკვირდებოდა, იმდენი თან-და-თან მეტს მზგავსებასა ჰპოვებდა, რომ ვილაც ნაცნობი უნდა ყოფილიყო. ბოლოს ველარ მოითმინა და ჰკითხა:

„მითხარი, ვინ ხარ? თითქოს გიცნობდი, სადღაც მინახიხარ?“

„ორის წლის წინად კიევში“.

„ორის წლის წინად კიევში“, გაიმეორა ანდრიამ და თან იგონებდა, თუ-ღა რამე ახსოვდა წარსულ ბურსაკულ ცხოვრე-

ბიდანა. კიდევ ჩააკვირდა თვალებში და უცბად ხმა-მაღლა შეჰყვირა: „თათრის ქალი ხარ! მოურავის ქალის პანოჩკას მოახლე...“

„ჩუუ...“ წარმოსთქვა თათრის ქალმა, მთლად აცახცახებულმა ხელები გულზე დაიწყო და უკან მიიხედა, ანდრიას ყვირილზე ხომ არავინ გამოიღვიძაო.

„მითხარი, მითხარ, საილამ და როგორა ხარ აქა?“ ეუბნებოდა ანდრია თითქმის სულ-შეგუბებული, ჩურჩულით, რომელსაც მხოლოდ შინაგანი ძლიერი მღელვარება გააწყვეტინებდა ხოლმე. „პანოჩკა სად არის? ცოცხალია კიდევ?“

„პანოჩკა აქ, ქალაქშია“.

„ქალაქში?“ გაიმეორა ანდრიამ და კინალამ ისევ ძლიერად არ შეჰყვირა, თან იგრძნო, რომ სისხლი მთლად გულზე მოაწვა: „ქალაქში რა უნდა?“

„იმიტომ, რომ დიდი ბატონიც ქალაქში ბრძანდება: აგერ წელიწად-ნახევარია დუბნოშია მოურავად“.

„რა-ა, გათხოვდა? მითხარი ჩქარა, რა უცნაური რამა ხარ! —ახლა რას შვრება?..“

„მეორე დღეა, აგერ, არა უქამია-რა“.

„როგორ?“

„დიდი ხანია არც ერთს ქალაქის მცხოვრებს ლუკმა პური აღარა აქვს, ყველა მიწასა სჭამს“.

ანდრია მთლად გაქვავდა.

„პანოჩკამ ქალაქის სანგლებიდან დაგინახა, რომ ზაპორო-ჟელებთან იყავი და მითხრა: „წადი, უთხარი რაინდს, თუ ვახსომფარ, მოვიდეს ჩემთან, არა—და ერთი ნაჭერი პური მაინც მოგცეს მოხუც დედისათვის, არ მინდა დედიჩემის სიკვდილი ვნახო. დეე, უწინ მე მოგვკვდე, მერე ის. სთხოვე, მოეხვიე მუხლებზე: იმასაც ჩემსავით მოხუცი დედა ჰყავს,—იმის გულისთვის მაინც მოგცესო!“

ყაზახის ახალგაზრდა გულში უცებ გრძნობათა ზღვამ გაი-
ღვიძა.

„მერე, შენ როგორ მოჰხვედი აქ? როგორ მოხვედი?“

„მიწის თხრილით“.

„მერე, გაქვთ, განა, მაგისტანა თხრილი?“

„გვაქვს“.

„სადა?“

„ხომ არ გაგვცემ, რაინდო?“

„წმ. ჯვარს გეფიცები!“

„ჩახვალთ ხრამში, გაივლით ტოტს, იქ, სად ლერწმე-
ბია და“.

„და შეხვალთ ქალაქში?“

„პირდაპირ ქალაქის მონასტერთან“.

„წავიდეთ, წავიდეთ ეხლავე!“

„მაგრამ, ქრისტეს გულისთვის, არ დაივიწყო, პურის ნა-
ტეხი!..“

„კარგი. აქ იყავ ურემთან, ან არა, სჯობს ზედ დაწეკი:
ვერავენ დაგინახავს, ყველასა სძინავს; მე ეხლავე დაებრუ-
დები“.

და ურმებისაკენ წავიდა, სადაც იმათის კურენის საგზალი
იყო შენახული. გული ძლიერად უცემდა. მთელი წარსული,
ყაზახთა მკაცრის ცხოვრებითა და ბრძოლით მივიწყებულ-მი-
ძინებული, უცბად ისევ გამოცოცხლდა და დღევანდელი ყო-
ველივე დაჩრდილა. ამაყი დედაკაცი თვალ-წინ წარმოუდგა
ისევ, ისევ გაახსენდა მშვენიერი ხელები, თვალები, მომღიმა-
რე ტუჩები, ხშირი მოშავო კაკლის ფერი თმა, ხუჭუჭებად რომ
ეყარა მკერდზედ, ერთი სიტყვით, მთელი მისი შეთანხმებული
ქალწულებრივი ტანი. არა, ანდრიას ყველა ეს როდი ჩაჰქრო-
ბოდა გულში, მხოლოდ დროებით მიჰფარებოდა, რომ სხვა,
ძრიელ მოძრაობისათვის ადგილი დაეთმო; ხშირად გაჰკრო-

ბია ძილი ახალგაზრდა ყაზახს ამ გრძნობათა გამო, მაგრამ მიზეზი ვერ აეხსნა.

მიდიოდა, მაგრამ გული თანდათან ძლიერად უცემდა, რომ კიდევ ჰნახავდა მას; მუხლთ ეკეცებოდა, ცახცახებდა. მივიდა ურმებთან, მაგრამ დაავიწყდა, რისთვის მივიდა, მიიღო შუბლზე თითი და დიდხანს იგონებდა რა უნდა ექმნა. უცებ შეხტა, შიშმა შეიპყრო: წარმოიდგინა, ვითომ შიმშილით კვდებოდა იგი. ეცა ურემსა და რამდენიმე ვებერთელა შავი პური ამოიღო ილღიაში; მაგრამ გაახსენდა მაშინვე, რომ ნაზის აგებულობის პატრონისათვის ეს უბრალო, ზაპოროჟელის საკვები პური ძნელი მოსანელელებელი იქნებოდა? აქვე გაახსენდა, რომ წინა დღით კოშევოი უსაყვედურებდა მექაშეებს სამის დღის საკმარისი ბურღული ერთად მოგიხარშიათო. დაიმედებულმა, რომ წინა დღით ყაზახებს მორჩებოდათ რაზე, დაავლო თავისს მამის სამგზავრო პაწია ქვაბს ხელი და გასწია თავიანთ კურენის მექაშესთან, რომელსაც ჯერ ისევ თბილის ორის ათ-ათ ვედრიან ქვაბის გვერდით ეძინა. ჩაიხედა, მაგრამ მისდა გასაკვირებლად ორივე ქვაბი ცარიელი დაჰხვდა. მართლაც—და იშვიათი, არა-ადამიანური მაღა უნდა ჰქონოდათ, რომ ეს ამოდენა ქვაბები ამოეცალათ, მით უფრო, რომ მათს კურენში ყველაზე ნაკლები იყო ხალხი. დაიარა და დასინჯა სხვა კურენების ქვაბებიც, მაგრამ ვერსად რა ნახა, და უნებურად მოაგონდა ანდაზა: „ზაპოროჟელნი ბავშვებივით არიან—ცოტაა, შესქამენ,—ბევრია, არც იმას გაუშვებენ გაუთავებელსაო“. რა უნდა ექნა? გაახსენდა, რომ მამის რაზმის ერთს ურემზედ თეთრი პურები უნდა ყოფილიყო ტომრით, გაძარცულ მონასტრის ფურნიდან წამოღებული. ანდრია გულ და გულ მივიდა ურემთან, მაგრამ ტომარა იქ აღარ დაჰხვდა: ოსტაპს თავ ქვეშ ამოედო და იქვე მიწაზე გულიანადა ხვრინავდა. სტაკა ხელი ანდრიამ ტომარასა და ზორბად გამოსწია, ისე რომ თავ ქვეშიდან გამოაცალა; ოსტაპის თავმა ძირს ბრავგანი მიიღო. წამოჯდა

ნამძინარევი ოსტაპი და თვალ დახუჭულმა მორთო ყვირილი: „დაიჭით, დაიჭით ძაღლი ლიახი, ცხენიც დაიჭით, ცხენიცა!“ — „ჩუმათა, თორემ მოგკალი!“ შეჰყვირა შეშინებულმა ანდრია და ტომარა წამოუქნია. მაგრამ ოსტაპს მეტი აღარა უთქვამს-რა, მიწვა და ისეთი ხვრინვა ამოუშვა, რომ მისი სულთქმისაგან ბალახს გაჰქონდა ბიბინი. ანდრიამ ფრთხილად მიიხედ-მოიხედა ოსტაპის ბოდვამ ყაზახთაგანი ხომ არავინ გამოადვიძაო. ერთმა ჩუბიანმა ყაზახის თავმა თითქოს წამოიწია კიდეც მახლობელ კურენიდამ და მიმოავლო თვალი, მაგრამ მალე ისევ მიესვენა მიწაზედ. ორის წამის ცდის შემდეგ ანდრიამ ისევ გასწია თავისის ბარგით. თათრის ქალი უძრავად იწვა. „ადე, წავიდეთ! ნუ გეშინიან, ყველასა სძინავს? ვერ ჰზიდავ ერთ-ერთს ამ პურს, მე რომ ყველას ვეღარ მოვერიო?“ უთხრა თათრის ქალს, მოიკიდა ტომრები, ერთ ურემთან კიდევ ერთი ტომარა ფეტვი სხვა მოიგდო ზურგზედ, დაავლო ხელი ახლა იმ პურებს, რომლების წამოღებასაც თათრის ქალსა სთხოვდა და სიმძიმისაგან წელში მოკაკვული მძიმედ გაუდგა გზას მძინარე ზაპაროუელთა შორის.

„ანდრია!“ შეუძახა ბუღბამ, გვერდით რომ გაუარეს. გული გადაუქანდა ანდრიას, შედგა და აცახცახებულმა ჩუმად ჩაილაპარაკა: „რა იყო?“

„ე, ვინ დედაკაცია შენთან! აი, თუ ავდგები, გამიხარიან ავინთებ მაგ გვერდებსა! დედაკაცები ხეირს არ შეგყრიან!“ სთქვა ესა, დაეყრდნო მხარსა და შალში გახვეულ თათრის ქალს დაკვირვებით დაუწყო ცქერა.

ანდრია აღარც ცოცხალი იყო, აღარც მკვდარი, იდგა ქვასავით და ვერ გაებედნა მამისათვის შეეხედა. ბოლოს, როცა აიხედა, ნახა, რომ მოხუცს ბუღბას თავი ხელის გულზე მიედო და ეძინა.

ანდრიამ პირჯვარი გადაიწერა; შიშმა გადაუარა. შალში გახვეული თათრის ქალი, შორის ცეცხლისაგან ოდნავ გაშუ-

ქებული, შავის ქვის ქანდაკებასა ჰგავდა, ისე მკვდარივით გახე-
ვებულიყო შიშისაგანა. წაველო ანდრიაჲ ხელი სახელში და
გასწიეს, თან განუწყვეტლივ უკან იხედებოდნენ, ხომ არავინა
გვხედავსო; ბოლოს ჩავიდნენ ღელეში, რომლის ძირადაც ზარ-
მაცად მიიკლავებოდა მდინარის ტოტი და რომელიც ღელი-
თა და ბალახით იყო დაფარული. ღელეში რომ ჩავიდნენ,
მინდვრიდან მთლად მიეფარნენ, სადაც ზაპოროჟელნი იდგნენ
ბანაკად. ანდრიაჲ რომ მიიხედა უკან, მთელი კაცის სიმაღლე
ფერდობი მოჰფარებოდათ. მალლა, ფერდობზე, აქა-იქ, მხო-
ლოდ რამდენიმე ეკალა ბალახი მოქანაობდა, რომელსაც
თავზე აღმაცურად ოქროს ცელივით მოკაშკაშებული მთვარე
დაჰყურებდა. მინდვრის სისინა ნიაფი ცხად-ჰყოფდა, რომ გათე-
ნებას ბევრი აღარ უკლდა. მხოლოდ მამლის ყივილი არსად
ისმოდა: არც ქალაქში და არც მოოხრებულის მიდამოებში
არსად აღარ იყო ქაქანება მამლისა. გავლეს ტოტზე გადებუ-
ლი ზე და გავიდნენ მეორე ნაპირას, რომელიც უფრო შემა-
ღლებული და დახრამული იყო. როგორც მოსჩანდა, ამ ადგი-
ლას უფრო მაგარი და საიმედო უნდა ყოფილიყო ქალაქის
სიმაგრე: მიწის თხრილი შედარებით დაბალი იყო და იქვე
შორი-ახლოს მონასტრის მაღალი და სქელი კედელი იყო ამარ-
თული. ჩახრამული ნაპირი მთლად სხვილ ღეროიან ბალახით
იყო დაფარული. ნაპირსა და ტოტს შუა ღელეში კაცის სი-
მაღლე ღერწამი იყო აყრილი. ხრამის თავზედ რაღაცა წნუ-
ლი მოჩანდა, ნიშანი ქალაქის არსებობისა; — წნულის წინ ძირ-
ხვენას გაეშალა განიერი ფოთლები; მოჩანდა იქვე ნაცარ-ქათა-
მა და ლილიფარა, რომელსაც ყველაზე მალლა აეღო თავი.
აქ თათრის ქალმა გაიძრო ქოშები, აიწია კაბა და ფეხშიშველ-
მა გასწია, რადგანაც ჭაობიანი, წყლიანი ადგილი იყო. ღერწ-
მიანში ისინი ერთს ადგილს დაგროვილს ფიჩხის კონებს წაად-
გნენ. გადაყარეს ფიჩხი და რაღაც გამოქვაბულის მზგავსი თხრი-
ლი გამოჩნდა, ცოტა იმაზე მეტი, ფურნეს რომ გაუკეთებენ

ხოლმე. დახარა თავი თათრის ქალმა და შევიდა; ქალს მიჰყვა
ახლა წელში მოხრილი ანდრია, რომ ტომრებით როგორმე
გატეულიყო და მალე ორივენი ბნელში დარჩნენ.

ინ-ანი.

(შემდეგი იქნება)

ს ე ნ თ ი *)

რუს-ოსმალოს (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის
დროის ისტორიული რომანი

რ ა ზ ფ ი ს ა

(თარგმანი სომხურიდან)

სულელმა დეღეში ქვა დიაგორა, ასი ჭკვიანი
შეიკრიბა და ამოდება ვერვინ შესძლოვო.
ვიდრე ჭკვიანი მოიფიქრებდეს, სულელი უკვე
წყალს გავაო.
სულელის პასუხი — სწორეაო.

ხალხური თქმულებანი.

I

ბაიაზეთს ალყა ჰქონდა შემორტყმული.

ნახევრათ დანგრეულს ქალაქს გარს ოსმალოს ჯარის კაცთა, ბაშიბუზუკთა, ქურთთა, ბოშათა და სხ. ტომთა ბრბოსაგან შემდგარი ოცი ათასზე მეტი კაცი შემორტყმოდა. მთელი ქალაქი ცეცხლში ისე გახვეულიყო, თითქო უზარმაზარი კოცონი აუნთიათო. სომხების სახლებში აღარავინ სჩანდა: მტარვალთა ხმალსა და ტყვევნა-რბევას მთლათ დაეცალიერებინა. ამ უბედურებას მხოლოდ მცირე ნაწილი გადარჩენილიყო, ისიც მარტო იმიტომ, რომ საზღვარს ახლო მდებარე სპარსეთის ქალაქ მაგუსკენ გაქცეულიყო და თავი იქ შეეფარებინა.

*) ხენთი ნიშნავს სულელს, დამთხვეულს, შეშლილს და მრავალ სხ. მაგრამ რადგან ამ სიტყვას სავსებით ვერც ერთი ქართული სიტყვა ვერ ხსნის, ამიტომ ისევ სომხური სახელწოდება დავტოვეთ. მთარგმნელი.

ბაიაზეთის პატარა ციხე-სიმაგრე ჯერაც ისევ ხელ-შეუხებელი იდგა. რუსის მცირე რაზმსა და სომეხ-ოსმალთაგან შემდგარ მილიციას შეეფარებინა თავი და იმედ-გარდაწყვეტილნი მწარე მომავალს ელოდდნენ. ციხეს მტერი ისე შემორტყმოდა გარს, თითქო რკინის რგოლიაო, და თან-და-თანობითი შევიწროებით უნდა ერთბაშად შემუსროსო. ციხესა და მიდამოს შორის მიმოსვლა სრულიად შეწყვეტილიყო.

ციხე-სიმაგრის გარ-შემორტყმა 1877 წ. ივნისის 6 დღი-წყო და სრული 23 დღე გაგრძელდა. ეს სწორეთ ის დრო იყო, როდესაც რუსის ძლევა-მოსილ ხმლის ბედმა პირი იბრუნა. ადგილობრივი მავშადიანობა, პირველში რუსის შემოსვლას რომ ისე სიხარულით მიეგება, ხელახლა აჯანყდა და ისმაილ ფაშის ჯარებს შეუერთდა. ერევნის ატრიადის სარდალი გენერალი ტერ-ლუკასოვი თავისი მცირე რიცხოვანი ჯარით იმ დროს ზეითეგანისა და დალიბაბას შუა იყო დაბანაკებული და მუხთარ-ფაშის ხუთჯერ უფრო მეტ ძალას მამაცად ებრძოდა. როგორც ეტყობოდა, მან არა იცოდა-რა, რა უბედურებაც შემთხვეოდა საბრალო ბაიაზეთს, რომელიც მეციხოვნე (КОМЕЧОНЬ) შტოკეიჩისთვის ჰქონდა ჩაბარებული.

ღამე იყო.

ნამგლის მსგავსი ახალი მთვარე ის იყო ჩასულიყო და არე-მარე მთლად სიბნელეს მოეცვა. ეს წყვდიადი ამ ხელათ მფარველობას უწევდა ციხეში მყოფთ, რადგან მსოფლიოს საყვარელ მთვარის ვერცხლებრივ სინათლეს მათი არა სასურველი მდგომარეობის გამოაშკარავება შეეძლო. მაგრამ ამ წყვდიადმა მაინც ვერ შეიკავა მტარვალთა გამძვინვარებული თავდასხმა. ბაიაზეთის პატარა ციხე ერთ პატარა გორაკზე იყო წამოსკუპული შავი წერტილივით. მტრის მთელი ყურადღება ამ შავ წერტილისკენ იყო მიქცეული და ამიტომ ზარბაზნის ტყვიები თუ სხვა გვარი ასაფეთქებელი საგნები სეტყვასავით ეცემოდა. ციხე ისე ღმუოდა, თითქო რომელიმე გოლიათი მხეცი დაუბამთ და ყოველ მხრივ შეწუხებას აყენებნო. იგი ჯერ კიდევ იბრძოდა, მოახლოვებულ აღსასრულს უმკლავდე-

ბოდა; გარდაწყვეტილი ჰქონდა, თუ თავს ვერაფრით უშველიდა, სახელიანად მაინც მომკვდარიყო. ათასამდე რუსის ჯარის-კაცები და სომეხ-ოსმალთაგან შემდგარი მილიცია ის-მაილ-ფაშის ოცი ათასი კაცისაგან შემდგარ ძალის წინააღმდეგ იბრძოდნენ. ციხიდან ზარბაზნებს იშვიათად ისროდნენ, რადგან ტყვია-წამალი უთავდებოდათ და უფრო საჭირო დროსთვის ზოგავდნენ. ხან-და-ხან კი ერთს ან ორს ზარბაზანს ისროდნენ იმ მხრისკენ, საიდანაც მტრის ცეცხლი მოჩანდა.

სწორეთ იმ ღამეს ციხის ერთ ნანგრევ შენობათაგანში (რომელიც ერთ დროს ოსმალთს ჯარის სადგომის როლს ასრულებდა, მაგრამ რუსის შემოსევის დროს მიენგრ-მოენგრიათ და ისე გაქცეულიყვნენ) ხალხის ერთი წყება მიწაზე დაყრილიყო და თავისის ქანც-გაწყვეტილობითა და უბედურობით საშინელ სანახაობას წარმოადგენდა.

— ერთი წვეთი წყალი!.. დავიხრჩე წყურვილით... — მწარე ოხვრა-გმინვით გაისმოდა აქეთ-იქიდან.

— ერთი ლუკმა პური!.. მოგკვდი სიმშილით... — ისმოდა სხვა მხარეს.

იმ საბრალოებს ერთი კვირის განმავლობაში თითქმის არც-არა ექაშათ და არც-არა დაელიათ-რა. ციხეს ისე უცებ და მოულოდნელად შემოერტყა მტერი, რომ შიგ მყოფთ საჭირო საგძლის შეტანა ვეღარ მოასწრეს, ამის გამო იძულებული იყვნენ სამ საშინელ მტერს გამკლავებოდნენ: ციხის შიგნით — სიმშლსა და წყურვილს, გარეთ კი — მტრის შეუბრალებელ ცეცხლს.

ივნისის 8-დან ჯარის კაცებს თბილი საჭმელი აღარ ეძლეოდა. მეციხოვნისა და არტილერიის ყველა ცხენი დაკლეს და შექამეს. ცხენებისთვის დანიშნული ქერიც ჯარის კაცთ მოხმარდა. ბოლოს საგძალი ისე გამოელიათ, რომ თითო ჯარის კაცს გირვანქის მერვედი („ასმუშკა“) სუხარი და თითო კოვზი წყალი-ღა ეძლეოდა. ივნისის სიცხე-კი თან და-თან უფრო აუტანელი ხდებოდა. საავადმყოფოში მყოფ ავადმყოფთა ხვედრი

ჰამა-სმის მხრივ კარგა მყოფთა ხვედრისაგან არაფრით განირჩეოდა.

ციხე-სიმაგრეს წყალი არა ჰქონდა. ციხის გარეთ კი, ასე სამასი ნაბიჯის სიშორეზე, ერთი წყარო იყო, მაგრამ იგიც ოსმალებს დაეწყევითათ. ყოველ ღამე ცდილობდნენ და ციხიდან გარეთ გადიოდნენ წყლის მოსატანათ, მაგრამ 20-30 კაცთან უკან ხშირათ ერთი-ც ვეღარ ბრუნდებოდა.

— პური!.. წყალი!.. გაისმა კვლავ გულის მომწყველელი კვნესა.

მაგრამ აგერ ზარბაზნებმა კვლავ დაიგრიალა და ბედკრულთ ხმა ჩააწყვეტინა...

ეს წამი სწორეთ ის წამი იყო, როდესაც ადამიანი მოყვასისადმი ყოველ-გვარ სიბრალულსა ჰკარგავს, რადგან შველის, დახმარების ჩარა აღარ არის. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ მშვიერთა და წყურვალთა ვაებას ყურადღებას არავინ აქცევდა. ამ საერთო უბედურობის დროს ყველა იმ უკანასკნელ წამს ელოდდა, როდესაც მტერი აღიდგებულ წყალსავით შევარდებოდა და იარაღით ხელში ნამუსიან სიკვდილს შეეგებებოდა.

მოდარაჯე ჯარის-კაცები ციხის ბურჯებში ჩამალულიყვნენ და სათოფურებიდან მტრის მოძრაობას თვალ-ყურს ადევნებდნენ. თავები მალლა ვერ აეღოთ, რადგან მტრის საბანაკო ადგილებიდან საშინელი სროლა იყო ატეხილი, ტყვიას საზარელი ზუილი გაჰქონდა და დარაჯთა მახლობლად უსიამოვნო სითბოს ავრცელებდა.

ციხიდან კარგად მოჩანდა ქალაქი, რომელიც საზარელ სანახაობას წარმოადგენდა. ისე იყო განათებული, თითქო დიდი დღესასწაულიაო. განათებული იყო აგრეთვე მიდამოს მაღალი ადგილები. ადამიანთა მტარვალობის დღესასწაული იყო გაჩაღებული. იგი მხეცთა დღესასწაული იყო და მუსულმანებიც ზარითა და ზეიმით იხდიდნენ. თავისი მთელი საშინელებითა და ბოროტი სულებით გარშემორტყმული ტარტაროზი თუ შეედრებოდა ამ გვარ მტარვალობასა და შეუბრალებლობას!.. იწევბოდა სომეხთა სახლები. ყოველი სახლის კარ-ფანჯრები-

დან აღიდებულ ღვარსავით წავ კვამლთან ერთათ ცეცხლის
ალი გამოგრიალეზდა, გუგუნით მალლა მიჰქროდა და ცაში შა-
დრევის ნაპერწკლების მსგავსათ იშლებოდა. ცეცხლი თან-
და-თან ძლიერდებოდა, მთელი სომხის უბანი ცეცხლში იყო
შთანთქმული. ცეცხლი თან-და-თან ბანებსა და სახურავებსაც
ედებოდა და აქეთ-იქიდან ალი ენების მსგავსათ გამოჰქროდა.
დამწვარი კოჭები თავის დანიშნულებას ვეღარ ასრულებდა,
სახლის სახურავები საშინელი ხმაურობით ინგრეოდა და ცეც-
ხლის საბნებად ატყდებოდა თავს უბედურ მცხოვრებლებს,
რომელთაც ცეცხლი ისე სწრაფლად შემოხვეოდა გარს, რომ
გარეთ გამოსვლაც-კი ვეღარ მოესწოთ. საბრალო მსხვერპლთა
ღრიალი და ხვეწნა-მუდარის ხმა უერთდებოდა საშინელ გრი-
ალს ცეცხლის ალისას, რომელიც ცაში უზარმაზარ ვეშაპივით
იკლავებოდა და მიდამოში საშინელ სინათლეს ავრცელებდა.
ამ სინათლის წყალობით ყველაფერი ხელის გულსავის მოსჩან-
და, ერთი მეორეზე უსაშინელესი სურათები ისე მისდევდა ერთ-
მანეთს, თითქო უშველებელი პანორამაო. მუსულმანები სომხებს
მუსრს ავლებდნენ... ხოცავდნენ იმათ, რომელთაც ცეცხლის-
თვის თავი ძლივს დაედწიათ. სქესსა და წლოვანობას (ჰასაკს)
არავინ არჩევდა... ყმაწვილ ქალებს ნაწნავებში ავლებდნენ
ხელს და სახლებიდან გარეთ ათრევდნენ... ყოველ მხარეს სა-
შინელი კვნესა-ღრიალი და მუდარების ხმა გაისმოდა. . მაგ-
რამ უბედურთა ვაება და ცრემლი მხეცთა გულის ვერ აღბო-
და...

ამ მტარვალობაში მონაწილეობას არა თუ მარტო ქურ-
თები იღებდნენ, არამედ ოსმალეთის კანონიერი ჯარი და, რაც
უფრო საშინელია—თვით ქურთების დედაკაცებიც-კი!.. ამ
უკანასკნელთ დედობრივი სიბრალული და სიყვარული დავი-
წყებოდათ, სომეხთა დედებს გააფთრებულ ფურისავით (ავი
სული) ეცემოდნენ, უბიდან ბავშვებს სტაცებდნენ და ცეცხლ-
ში ჰყრიდნენ... სომეხების მხრივ თვით უბრალო წინააღმდეგო-
ბაც-კი სიკვდილით ისჯებოდა...

სისხლის ღვრა სამს დღეს გაგრძელდა.

რამდენიმე სომხის თავისუფალი ჯარის კაცნი ამ ჯოჯოხეთურ სანახაობას ციხე სიმაგრიდან გაჰყურებდნენ და თან მწარეთ იცრემლდებოდნენ...

— ოჰ, როგორ ჟღერავენ!.. გაიძახოდნენ კვნესით.

იქვე იდგა ერთი სხვა ახალგაზდა სომეხი და იგიც ქალაქში მომხდარ მტარვალობას გასცქეროდა. თვალეში ცრემლი არ უჩანდა. გაჯავრებულ სახეზე ნაღველის აჩრდილიც კი არ ემჩნეოდა; მისი გული ამ ჟამათ მწარე ზიზლით იყო გავსილი, მაგრამ არა იმ მხეცთა მიმართ, რომელნიც ყველაფერს სწვავდნენ, ჟღერებდნენ, არამედ იმ მხდლებისადმი, რომელნიც ბატკნებივით წვებოდნენ ყელების დასაქრელათ!..

— ერთი იმათ უცქირეთ! წამოიძახა მან, — იმოდენა ხალხში ერთ კაცს ვერ ნახავთ, რომ თავის მკვლელს ხელს უბრუნებდეს!.. განა კიდევ ამაზე მეტი საშინელებაა საჭირო, რომ ადამიანის გულში სიბრაზისა და ჯავრის ამოყრის გრძნობა დაჰბადოს!? სახლკარს თვალწინ უწვავენ, შვილებს ცეცხლში უხრაკავენ; ცოლსა, ქალსა სტაცებენ!... ვაჟკაცი ყველა ამას თვალთ უყურებს და თითონაც სრულის მორჩილებით კისერს უწვდის მტრის ხმალს! შე წყეულო, შენც კაცი ხარ! გასძარი ხელი, გადაუხადე სამაგიერო და ისე მოჰყვდი!

— ვარდან, მაგეთი უგულო ნუ ხარ ხოლმე, — შენიშნა ერთმა ამხანაგთაგანმა.

ვარდანმა არა უპასუხა-რა და გაშორდა. იქ მდგომთ. თითქო ემძიმებოდა იმ გვარი სანახავების ყურება, რომელშიაც სომხის სასირცხვილო სურათს ჰხედავდა. „ამ ერს სახელოვანი სიკვდილი არ შეუძლიაო“, — ფიქრობდა იგი.

ცოტა მოშორებით ციხის ერთ მიყრუებულ კუთხეში შეგროვილიყვნენ სომხის სხვა თავისუფალი ჯარის-კაცები და შემდეგი ლაპარაკი ჰქონდათ გაბმული:

— თუ პეტროსიც არ დაბრუნდა, ამაღამ ეგ მეხუთე მსხვერპლი იქნება.

— ძალიან კი დაიგვიანა და... ვინ იცის საწყალი...

— არა, არა, ყური დაუგდეთ, ეს სწორედ მისი ხმაა! — ყვავის ჩხავილი ხომ გესმით?

— სწორეთ ის არის! თოკის კიბე ჩავუშვათ!

თოკი ჩაუშვეს, რამდენიმე წუთის შემდეგ გალავანზე ამოგოგდა ერთი ქაბუკი, რომელსაც ზურგზე წყლით სავსე მოზდილი ტიკი ჰქონდა გადაკიდებული. ამხანაგები მიეშველნენ და ძირს ჩამოიყვანეს. მაშინვე მიეხვივნენ და სიხარულით ხვევნა-კოცნა დაუწყეს. ერთი მათგანი უცებ შეკრთა, უკან დაიწია და უთხრა:

— სახე სველი რათა გაქვს?

ამ დროს ცეცხლის ალი უცებ მალლა ავარდა და პეტროსის შეღებილი პირის სახე გაანათა.

— სისხლი სდის! — წამოიძახა ყველამ.

— არაფერია, — მიუგო სიცილით პეტროსმა: — რამდენი ხანია პირი არ დამიბანია, ეხლა კი გაგიხარია ვიბანე...

პეტროსმა მოკლედ შემდეგი უამბო: წყალს რომ მივეუახლოვდი, რამდენიმე დარაჯი დავინახე, როგორც ეტყობოდა, ოსმალებს დაეყენებიათ, რომ წყალი არავის წამოეღო; დამინახეს თუ არა, მაშინვე მომეხვივნენ და, ვიდრე ყველას „ხმას ჩავაკმენდინებდი“, თავში დამჭრესო...

— ანესა, თომასი, ადამი და ნერსონი რაღა იქნენ? — შეეკითხნენ აქეთ-იქიდან.

— ეშმაკმა იცის იმათი თავი და ტანი! — მიუგო თავისი ჩვეულებრივი ხუმრობის კილოთი: — იმ წყეულებს თითქო ერთმანეთისთვის პირობა მიეცათ, რომ ერთ ღამეს წაეღოთ თავიანთი შნო და უნარი წიაღსა შინა მათი მამა-პაპისა... ერთი გალავნის ძირშივე ეგდო, ეტყობოდა, ჩასვლისათნავე გადაეყლაპა ტყვია... მეორე შუა გზაზე გორავდა, საწყალს ჯერ ვერ „მოესვენა“. ერთი უძრავი კუნძივით წყაროსთან დაგდებულიყო... საბრალო თომასი კი ცოტა მოშორებით მიწოლილიყო, გვერდის კრილობაზე ხელი მიედო და ქურთებსა სწყევლიდა... მეც ავდექი და იმათი ჯავრი ამოვიყარე.

ის ოთხი ახალ გაზდა სომეხი, რომელთა შესახებაც პეტროსი ლაპარაკობდა, ერთი ერთმანეთზე წყლისთვის იყვნენ გაგზავნილნი, მაგრამ ვერც ერთიც ვერ დაბრუნებულყო. ამ გვარი რამ ისე ხშირად ხდებოდა, რომ სიკვდილი, მკვლელობა ჩვეულებრივ მოვლენათ ჰქონდათ გარდაქცეული. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ პეტროსის ნაამბობს ამხანაგებზე განსაკუთრებული შთაბეჭდილება არ მოუხდენია. იმაზედაც კი არას ფიქრობდნენ, რომ პეტროსის თავის ქრილობა შეეხვიათ, საიდანაც ჯერაც სისხლი არ შესწყვეტოდა, თუმცა ეს გარემოება არც თუ თითონ პეტროსას მოჰგონებია.

— ეშმაკმა წაიღოს ქურთების თავი და ტანი!—განაგრძო მან:—მაგ წყეულებს თითქო მგლის თვალები აბიათო, ისე ხედავენ ბნელაში. საიდანაც კი რაიმე ხმაურობას მოჰკრავენ ყურს, მაშინვე ტყვიას მიაქედავენ; ერთს შეაჭრუოლებს და გავგორდება კაკალი კაცი...

ასე ლაპარაკობდნენ ბნელაში, ბოლოს ძლივს გაახსენდათ პეტროსის ქრილობა და შეუხვიეს. შემდეგ წყლით სავსე ტიკს დაავლეს ხელი და გაეშურნენ, სადაც ხალხი იყო მოთავსებული. ვინ იცის ის ტიკი რამდენი სულის სიცოცხლეს შეიცავდა!

— ბიჭებო!—თქვა ერთმა მათგანმა:—ოსმალებს ერთ წვეთსაც ნუ მივცემთ: ხუმრობა საქმე ხომ არ არის? ამ ერთი ტიკი წყლის გულისთვის ოთხი კაცი დავკარგეთ. მაგათგან კი არავინ იკადრა ციხის გარედ გასვლა.

— არა, ეგ არ ივარგებს,—თქვა პეტროსმა:—მაგათაც უნდა მიეცეს.

— რატომ არ ივარგებს?—მიუგო პირველმა,—რამდენიმე დღის წინად მაგათაც მოიტანეს წყალი, მაგრამ ქურდებსავით დამალეს და მარტო თითონ გამოიხოვეს.

— ისინი ცუდათ მოიქცნენ, მაგრამ ჩვენ უნდა დავუმტკიცოთ, რას ნიშნავს ძმობა ომიანობის დროს ჯარის-კაცთა შორის.

ამ დროს კიდევ მიაღწიეს დანიშნულს ადგილს.

— წყალი!.. წყალი! — გაისმა სიხარულის კიჟინა და იმოდენა ხალხი ახალგაზდებს მიეხვია.

შეუძლებელია აწერა, რა სიხარულითა და აღტაცებით მიეგება იმოდენა მწყურვალე ხალხი წყლის ტიკს. შეიქნა ერთი ჟრიაბული, აირივ-დაირივნენ, ყველას უნდოდა მეორეს თავზე გადაჰფრენოდა, რომ წინ თითონ დაეღია.

— სანთელი აგვინთეთ და ხელს ნუ შეგვიშლით: ყველა თავის წილს მიიღებს, თქვა წყლის მომტანმა ახალგაზდამ და ტიკი ძირს დადო.

ანთეს კვარი, რომელმაც სიხარულისგან თავ-დავიწყებულია და აღტაცებულ ხალხს მკრთალი მოლურჯო სინათლე მოჰფინა.

ერთმა ახალგაზდა სომეხმა გამონახა ერთი მომცრო არყის ჭიქა და წყლის დარიგება დაიწყო. წყალს სუნი და გემო საზიზღარი ჰქონდა. რამდენმამე დალია, მაგრამ ვერა შეატყო-რა. ერთმა-კი წამოიძახა:

— ეს რა ფერის წყალია?

— დალიე, — მი-გო იქვე მდგომმა პეტროსმა: — იქნება არ იცი, რომ ქურთები ეხლა მაგრე შეღებილ წყალს გვაძლევენ?..

— როგორ თუ შეღებილს? ხმა მისცეს აქეთ-იქიდან.

— ჩვენი სისხლით ღებავენ .. თქვენ უნდა გენახათ, ტიკს რომ ვავსებდი, წყალში რამდენი გვამი ეყარა!..

ყველას შეეზარა, მაგრამ უკან-კი მაინც არავინ დაიხია. სვამდნენ ადამიანის სისხლით შეღებილ რაღაც სითხეს, რომელშიაც, ვინ უწყის, რამდენი ადამიანის გვამი იყო გახრწნილი!.. ერთი მათგანი იქამდინ მივიდა, რომ ამგვარი ბარბაროსული სახუმარო სიტყვებიც-კი წამოიძახა:

— უფრო კარგი!.. წყალი გაპოხიერებული იქნება და უფრო მეტს ღონეს შეგვმატებს.

გარნა გამხიარულებულ ჯარის კაცთა ლაპარაკი ჩქარა შესწყდა. შორიდან კვლავ მოისმა ზარბაზნების გრილი და ყუმბარებს საშინელი ზუილ-წუილი გაჰქონდა. ერთი მათგანი

ციხეს შიგნით დაცა ჯარის კაცთა მახლობლად, გასქდა და მრავალი წუთი-სოფელს გამოასალმა.

ამ დროს ციხის ერთს ოთახში, სადაც ერთ დროში ოს მალეღ მეციხოვნეს ეცხოვრა, რუს მეციხოვნე შტოკვიჩს რამდენიმე აფიცერი შეეკრიბა და სამხედრო თათბირი ჰქონდათ. საბჭოში მონაწილეობას იღებდნენ აგრეთვე სომხისა და ოსმალის მილიციის უფროსები. მომცრო მაგიდაზე ლამფა ენთო და დამსწრეთა დაღვრემილსა და დაფიქრებულ სახეს მკრთლათ ანათებდა.

უკანასკნელ ხანს წერილი წერილზე მისდიოდათ მტრის ბანაკიდან და დაჟინებით უთვლიდნენ—დაგვებდითო. წერილები დაწერილი იყო რუსეთის დაუძინებელი მტრის გამოჩენილი შამილის შვილის, გენერალ-ლეიტენანტი შამილის ხელით, რომელიც თუმცა სულთანის მზღებელთა უფროსად იყო დანიშნული, მაგრამ საჭიროებას ბრძოლის ველზე გაეყვანა. უკანასკნელი წერილი მუქართა და დაპირებით იყო სავსე. სამხედრო საბჭოს საგანიც სწორეთ ეს წერილი იყო: უნდა გარდაეწყვიტათ—რა მიეცათ პასუხათ.

—სანამ პირში სული გვიდგა, ნუ დაგვებდებდით! წამოიძახა მეციხოვნემ.

—ალყის შემორტყმა რომ კიდევ რამდენსამე დღეს გაგრძელდეს, წინააღმდეგობას ვეღარ შევიძლებთ, თქვა ერთმა აფიცერთაგანმა.

—ჩვენი მდგომარეობა დღესაც აუტანელია,—სთქვა მეორემ:—არც საქმელი პური გვაქვს და არც ტყვია-წამალი.—არ ვიცი, ეს სულელი ქურთები რაღას ახანებენ და ერთბაშით არ დაგვეცემიან!.. რით უნდა გავუმკლავდეთ?—დაუმატა ცოტა არა გაჯავრებული კილოთი.

—ღიად, ძალიან მოუფიქრებლად მოვიქცეცით... თქვა სხვა აფიცერმა.

—წარსულის ვეღარ მოვაბრუნებთ, ისევ მომავალზე ვიფიქროთ,—შენიშნა კამენდანტმა, რომელიც კრებას თავმჯდომარეობდა და სამხედრო კანონების თანახმად დიდი უფლებებით

იყო აღჭურვილი.—სანამ პირში სული გვიდგა, ნუ დაგნებდებით!—გაიმეორა პირველად ნათქვამი სიტყვები.

— თუ გარედან შველა არა მოგვეცა-რა, დაღუპულები ვართ, მიუგო ოსმალს თავისუფალ ჯარის უფროსმა-ხანმა.

— დახმარების ლოდინის ჩარა აღარა გვაქვს,—თქვა ერთმა ბევმა;—უმჯობესია ციხის კარები გავაღოთ და გარშემორტყმული მტრის წრე გავარდვიოთ: ამ გვარათ ან თავს ვიხსნით, ან მტერს ჩაუვარდებით ხელში.

— ეგ უკანასკნელი გარემოება უფრო მოსალოდნელია,—მიუგო სომხის თავისუფალი ჯარის უფროსმა,—და შედეგიც საშინელი იქნება. ამ ჟამათ ეს ციხე-სიმაგრე ოსმალეთის ჯარის წინსვლას აბრკოლებს; ამასაც რომ დავკარგავთ, მაშინ ისმაილ ფაშის ბაშიბუზუკებს გზა გაეხსნებათ, რამდენიმე დღის განმავლობაში სულ ადვილათ დაიპყრობენ ერევანს, ნახიჩევანს და ვინ იცის იქნება უფრო შორსაც წავიდნენ... ადგილობრივი მამადიანობა, ნამდვილათ ვიცი, მოუთმენლათ ელის მაგ არა მკითხე სტუმრებს; სომხებს-კი იარაღი სულ არ გააჩნიათ, რომ რაიმე წინააღმდეგობა გაუწიონ. აღნიშნულ ქვეყნების დასაცველათ სულ მცირე ჯარია დატოვებული, რადგან ჩვენი უმთავრესი ძალა ყარსის მიდამოებშია დაბანდებული. ვიდრე იქ რამეს შევატყობინებდეთ, ოსმალები ქვეყანას სულ გაანადგურებენ.

სომეხთა უფროსის სიტყვებმა ხანი გააწიწმატა და გამწყრალი კილოთი წამოიძახა:

— მაჰმადიანებს თქვენ ექვის თვალით უყურებთ.

— მართალია და ჩემი ეჭვი არც თუ უსაფუძვლოა, რადგან დასამტკიცებელი საბუთი ბევრი მოიპოვება. რალა შორს წავიდეთ, ამ საათში რომ ქურთები გვარტყიან გარს, იმათში ბევრია იმისთანა, რომელიც ომის დაწყებამდე რუსის ქვეშევრდომათ ითვლებოდა. ნახიჩევანის მახლობლად კიდევ ვილაც დამთხვეული მოლა გამომდგარა და იძახის: სიზმარში ვნახე, ჩქარა ამ ქვეყანას ისლამი დაეპატრონებაო.

თავმჯდომარემ მობაასენი შეაჩერა და სთქვა:

— უნდა მოვიცადოთ და უკანასკნელ სულის ამოსვლამდე მტერს ვებრძოლოთ. იმედი მაქვს, რომ ჩქარა რამე გვეშველება. გენერალი ტერ-ლუკასოვი აქედან არც ისე შორს არის დაბანაკებული და გაიგებს თუ არა ჩვენს გაჭირვებას, მაშინვე ბაიაზეთის დასახსნელად გამოეშურება. მხოლოდ ეს არის, ჩქარა უნდა შევატყობინოთ.

— მერე როგორ უნდა შევატყობინოთ?— ჰკითხეს აქეთ იქიდან.

— წერილით.

— ვინ მიუტანს?

— ამოდენა ხალხში, იმედია, ერთი გულადი ვაჟკაცი მაინც გამოჩნდება.

— ვთქვათ კიდევ გამოჩნდა, მერე ყოველ მხრივ გარშემორტყმულ მტერს როგორ უნდა გაატანოს?

— ვცადოთ.

საბჭომ გარდასწყვიტა ტერ-ლუკასოვისთვის წერილით ეცნობებინათ თავისი გაჭირვება. ხუთმეტი წუთის შემდეგ წერილი მზათ იყო. კამენდატმა წერილი ხელში აიღო და სხვებთან ერთად გარეთ გამოვიდა.

გაისმა საყვირის ხმა და მთელი ჯარი ციხის მოედანზე შეიკრიბა. კამენდანტი წინ წარდგა და ხმა მაღლა წარმოსთქვა:

— ძმებო, ჩვენი მდგომარეობა ყველასთან ცხადია, ასე რომ ამაზე ლაპარაკიც-კი მეტია. მთელი ჩვენი იმედი ახლა ღმერთზეა დამოკიდებული და მისი დახმარებით გარედან მოსულ შველაზე. თუ დახმარებამ დაიგვიანა, დავიღუპებით. მაშასადამე ჩვენი გაჭირვება ჩქარა უნდა ვაცნობოთ ვისაც ჯერ არს. აი ეს წერილი უნდა ჩაჰბარდეს გენერალ ტერ-ლუკასოვს, რომელიც აქედან არც ისე შორს იმყოფება. წერილის მიღების უმაღლესე ჩვენ გამოსახსნელად გამოეშურება. ვინ იქნება თქვენში იმისთანა გმირი, რომელიც ამ დიდ საქმის შესრულებას იკისრებდეს?. ვინც არის ამისთანა, მოვიდეს ახლო და წერილი ჩამომართოს. პირობას ვაძლევ, რომ ისეთ საჩუქარს მიიღებს, როგორისაც-კი ღირსი იქნება ამოდენა ხალხის

დახსნის მიზეზი.—ვისაც წერილის წაღება უნდა, ხმა ამოიღოს.

საერთო სიჩუმე ჩამოვარდა, იმოდენა ხალხში ხმას არავინ იღებდა.

— ვიმეორებ, — განაგრძო მეციხოვნემ უფრო გრძნობიერი ხმით, — ჩვენი ხსნა ამ წერილზეა დამოკიდებული: ვისა სურს ამგვარი დიდების დამსახურება, რომ ამოდენა ხალხის მხსნელად იწოდებოდეს?

კვლავ ხმა არავინ ამოიღო.

— ნუთუ თქვენში ასეთი გულადი არავინ არის? — წამოიძახა აკანკალებული ხმით, — წერილის წაღებას ვინ კისრულობს!?

— მე! წამოიძახა ერთმა ახალგაზდა კაცმა, ხალხი გარღვია, კამენდანტის წინ წარდგა და წერილი ჩამოართვა.

ამ ახალგაზდა კაცის სახელი ვარდანი იყო*)

II

მეორე დღით, როცა მზემ ქვეყანას თავისი პირველი სხივები მოჰფინა, ბაიაზეთი და მისი მიდამოები საზარელ სანახაობას წარმოადგენდა. ახლა-კი ცხადათ სჩანდა შედეგი იმ ხოცვა-ჟლეტისა, რომელიც სამი დღისა და სამი ღამის განმავლობაში მტარვალებმა ჩაიდინეს.. ქალაქში სამარისებური სიჩუმე გამეფებულიყო. ამ სიჩუმეს მხოლოდ იმ ყვავ-ყორანთა ჩხავილი-ლა არღვევდა, რომელნიც გუნდებათ ხან ერთს ადგილს დაეცემოდნენ, ხან მეორეს და გახელებულნი ადამიანის ლეშსა თქვლევადნენ. უბედური ქალაქის ქუჩები მეტათ სამწუხარო და გულის მომწყვდელ სურათს წარმოადგენდა. სახლები მთლათ ფერფლათ იყო ქცეული... ადგილ ადგილ ზოგიერთი დაუწველი საგნები ისევე

*) მართალია ახალგაზდა კაცის სახელი სამსონი იყო, მაგრამ ჩემი რომანის გმირისგან მე სულ სხვა ტიპი შევქმენი. რითაც ისტორიულ სინამდვილეს, ცოტა არაა, მხარი ავუქციე. იმედია, მკითხველი შემინდობს, რომ კერძო სინამდვილე საკუთრათ მწერლობითს (პოეტურს) თავისუფლებას შეეწირე შენიშ. ავტორისა

ბოლოვდა... თითქმის ყოველ სახლის წინ მოხუცებულთა, ახალგაზრდათა, მანდილოსანთა და ბავშვთა უსულო გვამები ეყარა... სიმშვილისაგან გახელეწილი ძაღლები გვამებს აქეთ-იქით ათრევდნენ და ყეფა-ღრენით ყვავების გაფთხობას ცდილობდნენ... ყველგან, ეზოში, სახლში თუ ქუჩაში გახრწნილ გვამთა საშინელი სუნი ტრიალებდა...

ამგვარად დაღუმებულ ქალაქში ერთათ ერთი ციხე-სიმაგრე-ღა იდგა უცვლელად და სამწუხარო მომავალს ელოდდა...

ალყა თან-და-თან უფრო აუტანელი ხდებოდა. მთა, ღელე, ველი თუ მინდორი მთლიან ბაშბუზუკთა და სხვა შერეულ ჯარით იყო დაფარული. ეს ამოდენა ხალხი ნაწილ-ნაწილად იყო დაბანაკებული და ყოველ ბანაკს რაღაც მოძრაობა, მღელვარება და ხმაურობა ემჩნეოდა. სარწმუნოებრივი ფანატიკოსობა ომიანობის დროის გულქვაობას შეერთებოდა და წრეს გადასულ მტარვალობას წარმოადგენდა. მხეცად გარდაქცეული ადამიანი თავისავე მსგავს ადამიანს სასიკვდილოდ არ ინდობდა და შუა გლეჯდა.

სისხლის წყურვილის დაკმაყოფილების შემდეგ, ახლა ვერცხლის მოყვარეობის მადას იკლავდნენ. ქალაქში მდიდრებად ცნობილი სომხები ერთს ადგილს მიწაზე დაესხათ და სხვა და-სხვა ტანჯვა-ვაებას აყენებდნენ, რომ როგორმე ეთქმევიანებინათ ვითომდა დამალული ფულის ადგილი. საბრალონი ტირილითა და ვედრებით უბასუხებდნენ, რომ რაც რამ გაგვაჩნდა, ყველაფერი მოგეცითო. მაგრამ ვინ იყო გამგონი? მამების თვალწინ ბავშვებს ყელებსა ჭრიდნენ, რომ ამით მაინც გამოვტეხოთო. მეორე ადგილას ქურთები ნადავლს იყოფდნენ; მათი ცოლები ცხენებს სიხარულით აბარებდნენ და შინ წასასვლელად ემზადებოდნენ. ცოტა მოშორებით სომეხ ტყვეებს იყოფდნენ, მაგრამ რომელიმე ლამაზ ქალზე ვერ თანხმდებოდნენ, ჩხუბი მოსდიოდათ და ერთმანეთზე ხმლებით მიიწევდნენ. ცოტა უფრო მოშორებით შეგროვილიყვნენ მელები, გარეული კატები და მტაცებელ ფრინველებთან ერთად ზეზე ყრილ მკვდართა ღემით საუზმეს შექცეოდნენ. იმ ადგილიდან არც

თუ ისე მოშორებით ღვთის მოყვარე მაჰმადიანი ჯარის კაცნი სასოებით დილის ნამაზს ასრულებდნენ, ადამიანის სისხლით შეღებილ ხელებს მალლა იშვერდნენ და ისლამის ღმერთს აღიღებდნენ...

ყველა ეს ამბები ხდებოდა ბოლითა და ქვარტლით გაჟღენთილ ჰაერში, რომელიც ნისლს დამსგავსებოდა, ასე რომ მზე თავის სხივებს ძლივს ატანდა. ზარბაზნები შეუწყვეტლივ გრიანდებდა, ყუმბარები ციხის გალავანს ეხლებოდა, მაგრამ მალლობზე წამოსკუპული პატარა ციხე ამაყად იდგა და მტრის მოქმედებას ზიზლით გადმოჰყურებდა.

გარნა ერთ ადგილს მტრის ბანაკის მთელი ყურადღება მარტო ერთ კაცზე იყო მიპყრობილი. იგი ტაშის კვრით მიდიოდა, ხან გაგორდებოდა, ხან ყირაზე გადავიდოდა და თან რალაც უაზრო ქურთულ სიმღერას დამღეროდა:

„ბებრუნას ღელაკატი
„გარდაიქცა ბუყათა,
„ზღვას ჩავიდა ღამისთვის,
„ღამი იქცა ოქროს ქვათა.
„ოქრო მისცა, თხა იეიდა,
„კოჭლი და ბრმა თხა იეიდა.
„თხაო, თხაო, ნაზო თხაო!
„თავს მოგვედე, ჩემო თხაო!
„მათხარ—ბრმობა და სიკოჭლე
„რა მიზეზათ შეგემთხვარა?..“

— სულელი!.. მასხარა!.. — აქეთ-იქიდან გაიძახოდნენ ქურთები, გარს ეხვეოდნენ და სიმღერებს ამეორებინებდნენ.

უცნობი მართლაც ნამდვილი სულელი იყო, ანუ თავს განგებ ისულელებდა. ჩაცმულობაც სწორეთ ისეთი ჰქონდა, ჩვენში რომ მასხარები მოდიან და თავიანთი ხტუნვა-თამაშით მაყურებელს სიცილს ჰგვრიან ხოლმე; ამ მასხარებს ხალხი „ტაკი მასხარას“ უწოდებს. უცნობი სულელიც სწორეთ ისე

იქცეოდა. იგი მაღალი ტანის ახალგაზდა იყო და შეხედულობა ნამდვილი ველურისა ჰქონდა; თავზე ნაბდის ნაგლეჯებისაგან უხეიროდ შეჯლანული მაღალი ჩაჩი ეხურა; ჩაჩი ოთხკუთხიანი იყო და ყოველ კუთხეზე თითო პატარა ზარი ეკიდა. თავს რომ განგებ გაიქნ-გამოიქნევდა, ზარები ისე უსიამოვნოთ აწყარუნდებოდა, რომ ყურებზე თითი უნდა დაგეცოთ. სახე ვაქსით გაემურა და შიგა და შიგ სხვა-და-სხვა ფერათა ჰქონდა დახაზული. ჩაჩს გარდა, მთელი მისი ტანისამოსი ერთი ნაჭრისგან შესდგებოდა: მთლიან შიშველ-ტიტველ ტანზე ერთათ ერთი სალდათის დაგლეჯილი ფარაჯა ჩაეცო და წელზე ქამრის ნაცვლად თოკის ნაჭერი შემოეჭირებინა; ფეხებზე კი სრულიად არა ეცვა-რა.

— აბა ერთი ვირივით დაიყროყინე, — ეუბნებოდნენ აქეთ-იქიდან.

სულელიც ყურებში თითს იცობდა, წელში იხრებოდა, პირს დააღებდა და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა ღრიალებდა. ხალხის გროვა ხარხარებდა და აქეთ-იქიდან ფულებს უყრიდა. სულელი კი ჰკრებავდა, მაყურებლებს გაშტერებით შეაცქერდებოდა, შემდეგ ფულებს გადაჰფანტავდა და თან გაიძახოდა: „მე ფული არ მანდა, ერთი ნატეხი პური მომეცითო“... პურს რომ გაღუგდებდნენ, დაავლებდა ხელს, ძალზე პირში იტენდა და დაუღეჭავსა ყლაპავდა.

— შენ იქნება დათვეური თამაშობაც იცოდე? — ეუბნებოდნენ მას, — აბა ერთი შენი უნარი გვაჩვენე!

სულელი გორავდა, ფეხებს მაღლა იშვერდა, ოთხი ფეხით დაძუნძულებდა, ხელებზე დადიოდა და ვინ მოსთვლის, რა სისულელეებს არ სჩადიოდა.

მთელი დღე ასე გაატარა: ყველას ართობდა, ქურთულათ ლაპარაკობდა და, როგორც ნამდვილი ქურთი, ლანძღავდა, სწყევლიდა რუსებს, თან ღრიალებდა და გაიძახოდა — მთელი „გიაურები“ უნდა გავჟლიტოთო. შუალამემდის იმისი ხმა არ დამდგარა, მეორე დილით-კი თვალით აღარავის უნახავს...

III

შუადღე იყო. ისეთი საშინელი სიცხე იდგა, რომ ადამიანს სუნთქვა უძნელდებოდა, სწორეთ ის დრო იყო, როდესაც გზათ აღარავინ დადის და ყველა მხოლოდ იმის ცდაშია, რომ გრილი ადგილი მონახოს და თავისუფლათ ამოისუნთქოს.

ამ სიცხე-პაპანაქებაში ბაიაზეთიდან ალაშქერტისკენ მიმავალ გზაზე მხოლოდ ერთი კაცი მოჩანდა. მიხვეულ-მოხვეული გზა მთებს შუა გადიოდა. მართალია საშინელი აღმართ-დაღმართი სიარულის აძნელებდა, მაგრამ მგზავრი დაღლილ-დაქანცულობას სრულებით არ გრძნობდა, თუმცა არც სამზეურა (ქოლგა) გააჩნდა და არც თუ ფეხზე ეცვა რამე. წინ მიდიოდა გაჩქარებული, არც დგებოდა, არც აქეთ-იქით იხედებოდა, ეტყობოდა ძალიან საჭირო რამ იზიდავდა წინ და ყოველი დაგვიანებული წუთი ძვირფასათ მიაჩნდა.

მგზავრი ერთი ახალგაზდა კაცი იყო, სწორეთ ისეთი შეხედულობისა და ისეთივე ტანსაცმლით, როგორიც იყო წინა ლამინდელი სულელი. მის ტიტველ ტანს იგივე დაბლერძილი ფარაჯა ჰფარავდა და ქამრის ნაცვლათაც იგივე თოკი ჰქონდა შემოკერილი. მხოლოდ თავზე ის ზარებიანი ნაბდის ჩაჩი აღარ ეხურა, აღარც სახე ჰქონდა გამურული და ის ფერადი ხაზებიც აღარ ეტყობოდა. მზის მწვავე სხივების ასაცილებლათ თავზე ფოთლიანი ყლორტებისაგან მოწნული კალათის მგავსი ქუდი ეხურა, სწორეთ ისეთი, გლეხები რომ თიბვის დროს იხურავენ ხოლმე. ეს ადამის დროის სადა ქუდი უგრძილებდა მზისგან დამწვარ ნაღვლიან სახეს, რომელზედაც აღშფოთებასთან ერთათ მწარე უიმედობა იყო აღბეჭდილი. თვით იმ მასხარულ ტანისამოსშიაც-კი ემჩნეოდა, რომ გამბედავი და მტკიცე ხასიათის მექონე ქაბუკი უნდა ყოფილიყო.

უცებ რაღაც ხმა შემოესმა, რომელიც უფრო ცხენის ხეიხინსა ჰგავდა, გაჩერდა და გარშემო ყურება დაიწყო. რო-

ცა ხმა განმეორდა, დარწმუნდა, რომ ახლო ღელოდან მოს-
 მოდა; ერთს წამს დაფიქრდა და გაეშურა ღელისკენ, რომე-
 ლსაც ბილიკი ჩაუდიოდა. ცოტა რომ გაიარა, გაჩერდა ერთ
 ბექურზე და არწივის გამჭრიახი თვალით ღელეს თვალიერება
 დაუწყო. ნახა, რომ ღელეში სხვა-და-სხვა გვარი ბალახი ძა-
 ლაზე ატეხილიყო და შიგ ერთი შეკმაზული ცხენი სძოვდა;
 გარდა ამისი რამდენიმე ბუჩქიც მოჩანდა. მგზავრმა უფრო მეტი
 ყურადღებით დაუწყო თვალიერება, ბოლოს შენიშნა, რომ ერთ
 ბუჩქზე გძელი შუბი იყო მიყუდებული, რომლის წვერიც მზის
 სხივებზე ძალზე ლაპლაპებდა. — „ჩანს აქ არის ვინმე, გაიფიქრა
 მან, — და, უეჭველია, მარტო ერთია, რადგან ცხენი ერთის
 მეტი არა ჩანს, ეს ცხენიც იმას უნდა ეკუთვნოდეს; უცნობი
 ქურთი უნდა იყოს, რადგან შუბი ქურთულია, ქურთულია
 აგრეთვე ცხენის შეკმაზულობაც; ქურთს უნდა ეძინოს, რა-
 დგან ცხენისთვის ბორკილი გაუყრია, რომ შორს არ წავიდე-
 სო.“ — ამის შემდეგ თავში რაღაც აზრმა გაუელვა და პირდა-
 პირ ღელეში ჩაეშო.

ღელეს პატარა მდინარე ჩაუდიოდა, რომლის ნაპირებიც
 ჩალით იყო დაფარული. მგზავრი სწორეთ ამ ჩალიანში ჩაიმა-
 ლა. მერე ჩუმის ნაბიჯით იმ ბუჩქებისკენ გაემართა, სადაც
 შუბი იყო მიყუდებული. მიხვრა-მოხვრაში გავარჯაშებული
 გველი ისე როგორ ისრიალებს, როგორც ის ზორბა ტანის
 ქაბუკი ჩალიანში დაძვრებოდა. ჩალის თავებს ნელი ნიავი
 ოდნავ არხევდა და ნიავის მიერ გამოწვეული შრიალი მგზა-
 ვრისგან გამოხმობილ შრიალს შეუმცნევლად ხდიდა. ყველა-
 ფერი გამარჯვებას ჰპირდებოდა...

უკვე იმ ბუჩქებს მიუახლოვდა, სადაც შუბი იყო აყუ-
 დებული. რამდენიმე ნაბიჯის სიშორეზე გაჩერდა და ჩალები-
 დან თვალიერება დაიწყო. მართლაც და ერთი ბუჩქის ძირში
 თვალი მოჰკრა მწოლიარე კაცს, რომელიც მხოლოდ ნახევრათ
 მოჩანდა. ტანისამოსზე ემცნეოდა, რომ ქურთი უნდა ყოფილიყო.
 ეტყობოდა რომ პაპანაქება სიცხეს ჩაეყვანა იმ ღელეში მოსა-
 სვენებლათ. ეძინა თუ ეღვიძა — ძნელი გამოსაცნობი იყო, რა-

დგან მგზავრისთვის პირი ჰქონდა შებრუნებული, და მარტო ზურგი უჩანდა. იგი გაწოლილიყო მაღალ ბალახზე, რომელიც რბილი ლეიბის მაგიერობას უწევდა.

მგზავრი ისევ თავის საფარში იყო და იქიდან უთვალთვალებდა. გულით უნდოდა შეეტყო—ქურთს ეღვიძა თუ ეძინა? პირისახე რომ მისკენ ჰქონოდა, მაშინ, რა თქმა უნდა, ადვილად შენიშნავდა—თვალეები ღია ჰქონდა თუ დახუჭული. მღელვარებამ შეიპყრო, გული ძალზე უცემდა და თვალეებშიაც სიბრაზისგან სისხლი მორეოდა. ფიქრი-გონება ისე უღელავდა, რომ არ იცოდა, რომელ გარდაწყვეტილებას დასდგომოდა. სრულიად უიარაღო და შიშველ-ტიტველი თავიდან ფეხამდინ შეიარაღებულ მხეცს უნდა შებრძოლებოდა. საქმე რითიმე უნდა დაებოლოვებინა... დრო გარბოდა... ყოველი წუთი ძვირათ უღირდა... მაგრამ რით და როგორ უნდა დაებოლოვებინა საქმე?..

ამ ფიქრსა და საგონებელში იყო, როდესაც შენიშნა, რომ ქურთმა წამოიწია, მიიხედ-მოიხედა, გახედა თავის ცხენს და, როდესაც დარწმუნდა, შორს არ წასულაო, თავი ისევ ხურჯუნზე მიდო, რომელიც მუთაქის მაგიერობას უწევდა. მაშასადამე, არა სძინებოდა, ან კიდევ თუ ეძინა, ეხლა გამოიღვიძა. მგზავრს სახეზე კვლავ სიბრაზის აღმა გადაჰკრა, ცხვირის ნესტოები დაებერა და ტუჩებმა ცახცახი დაუწყა. მაგრამ როცა შუბს თვალი გადაავლო, ნახა, რომ ქურთზე საკმაოდ მოშორებით ეყუდა და ისიც სწორეთ იმ მხარეს, საითაც თითონ იყო ჩამალული. ამ გარემოებამ, ცოტა არაა, დაამშვიდა; სახეზე ღიმილმა გადურბინა და თვალეებშიაც სიხარულის ნაპერწკალმა შეუთამაშა. იარაღი—აი რა იყო საჭირო, რომ თავისი აზრი განეხორციელებია. უცებ ჩალებიდან გააფთრებულ ვეფხისავით გამოხტა, შუბს ხელი დასტაცა და ერთ წამს მწოლიარე ქურთის წინ გამოიქიმა.

—აიღსენ იარაღი! შესძახა მაშინვე.

ქურთმა რომ მასხარული შეხედულობისა და სალდათის დაგლეჯილ ფარაჯაში გახვეული ადამიანი დაინახა, ზიზღით

შეხედა, არც-კი წამოუწევია, წელიდან დამბაჩა ისე გამოიძლო, დაუმიზნა და თან დაუმატა:

— აჰა, წაიღე!..

დამბაჩამ დაიგრილა და მგზავრს გვერდზე გაუარა ტყვიამ.

— საძაგელო! მიძალიანდები კიდევ? წამოიძახა ესა და შუბი შიგ ყანყრატოში ჩასცა. ქრილობიდან თბილი სისხლი გადმოსქდა, თავი აუტოკდა და მიწაზე დაეცა.

ქურთმა კვლავ წამოიწია და უნდოდა ხელახლა გასძალიანებოდა: ხმაღს ხელი გაივლო, ქარქაშიდან ნახევრობაზე ამოსწია, მაგრამ ხელში ძალა გამოეღო და ხმალი შიგვე ჩარჩა.

— შე ძაღლო, რათა მკლავ?.. შეეკითხა სულთმობრძავი ქურთი.

— ჩვენიანი შენ ბევრი მოგიკლავს... ბევრი მოგიტაცნია... კაცის კვლა თქვენგან ვისწავლე... ძარძვა-გლეჯა და მტაცებლობაც თქვენგან ვისწავლე... შორი გზა მაქვს გასავლელი... ხომ ხედავ, არც ტანისამოსი, არც იარაღი და არცა რა ცხენი გამაჩნია. შენი ტანისამოსი, შენი იარაღი და აგერ ის ცხენი, ბალახს რომ სძოვს, ჩემთვის საჭირო იყო... ვიცოდი, რომ ვიდრე პირში სული გედგა, არაფერს დამანებებდი, აი სწორეთ ამიტომაც „მოგასვენე“... ვინ იცის, იქნება ბაიზეთის დავლასა და საშოვარსაც მოგაცდინე!.. მაგრამ ნუ ინაღვლი, შენი მოძმენი იქ ძალიან ერთგულად მოქმედებენ...

ქურთს აღარა გაუგია რა, თვალები უკვე სამუდამოთ დაეხუჭნა. . უსულო გვამი მიწაზე იყო გაშხლართული.

ყველა ეს სულ რამდენიმე წუთის განმავლობაში მოხდა. მგზავრმა თავის მსხვერპლს ტანისამოსი გააძრო, მისი გვამი ჩაღებში მიათრია, თავისი ნაბლერძები ზედ მიაფარა, თითონ კი მის ტანისამოსში გამოეწყო, აისხა მისივე იარაღი, მშვენიერ ლურჯას გადაახტა და დანიშნულ ადგილისკენ გაქუსლა...

IV

ზემოხსენებული შემთხვევის ერთი დღის უკან ქუთაის ტანისამოსში გამოწყობილი მხედარი მიადგა ტერ-ლუსაკოვის ბანაკს და გამოაცხადა, რომ გენერლის სახელობაზე ძლიერ საჩქარო წერილი მაქვსო. გენერლის კარავთან მიიყვანეს. უცნობი ცხენიდან გადმოხტა, წერილი ერთი აფიცრის ხელით შეუგზავნა, თითონ-კი გარეთ ლოდნა დაუწყო და თან ქაფში გაწურულ ცხენს ატარებდა. არ გავიდა სულ რამდენიმე წუთი, რომ შიგნით შეიხმეს.

კარავში იჯდა ასე შუა ტანის კარგად ჩასხმული სამხედრო წოდების კაცი, რომლის სახეზადაც ლომის გამბედაობა იხატებოდა. ზიგი თვით ტერ-ლუსაკოვი იყო. სამწერლო მაგიდას მისჯდომოდა, გაქაღარებული თავი ძირს დაეხარა და ახლად გახსნილ წერილებს დაჰყურებდა. ერთი მათგანი კვლავ ხელში აიღო, დაუწყო კითხვა და თან გამუდმებით პაპიროსს ეწეოდა. აღშფოთებულ სახეზე სულის მღელვარება და ღრმა მწუხარება ემჩნეოდა. წერილის მომტანისკენ მობრუნდა და ჰკითხა:

— სომეხი ხარ?

— გარდა იმისა, რომ სომეხი ვარ, მღვდლის შვილიცა ვარ, მიუგო ქაბუკმა.

გენერალმა ქაბუკის გამბედავ სახეს გამჭრიახი თვალი გადაავლო და გამოკითხვა განაგრძო:

— ციხე-სიმაგრეში პური გქონდათ?

— რამდენიმე დღის შემდეგ ერთმანეთს დასჯამენ, თუ-კი სიმშლით სიკვდილს არ ისურვებენ.

— წყალი?

— არც წყალი. გარედან უნდა ეზიდონ. დღისით გარეთ გასვლა შეუძლებელია; ღამით-კი, როდესაც კარგად ბნელდება, ჯერით ათ, ოც კაცს ერთათ უშვებენ თოკებით გალავნიდან, რომ წყალი მოიტანონ. ქურთებმა ეს კარგად იცოდნენ და შორიდან თოფებს უშენენ, ასე რომ ხშირათ ერთი-ც ვეღარ ბრუნდება უკან.

— ტყვია-წამლის საქმე როგორ არის? კიდევ აქვთ რამე?

— აკლდებოდათ, მაგრამ ერთმა სომეხმა—ღმერთმა მუდამ პირნათლად ამყოფოს ჩვენი სომხები—იპოვნა ოსმალთაგან დამალული საკმაო იარაღი და ტყვია-წამალი, ეხლა იმით მიდიან იოლათ.

— შენ როგორღა მოახერხე ციხიდან გარეთ გამოსვლა?

— სისხამ დილით, როდესაც მზე ჯერ არ ამოსულიყო, ციხის გაღავნიდან ჩამოვბობდდი და პირ-და-პირ ქურთის ბანაკისკენ გავეწიე. მთელი დღე სიმღერებს ვუმღერდი, ვაცილებდი, ვამხიარულებდი, ვთამაშობდი და ათას გვარ ოინებსა ვშვრებოდი. ამ გვარათ ყოველ ბანაკს ვეწვიე, ყველაფერი შევიტყე, შემდეგ ყველას „მშვიდობა“ ვუსურვე და გამოვეწიე.

გენერალმა გაოცებით შეხედა და ჰკითხა:

— სულელი ხომ არა ხარ, რეებს ლაპარაკობ?

— დიად, ბატონო,—დამშვიდებული გულით მიუგო ქაბუკმა:—ბედს ჩემთვის წილად ურგუნებია, რომ მთელი სიცოცხლე სულელის როლს ვასრულებდე... ცუდი როლი არ არის, ბევრ ფათერაკს გადამარჩინა... ჩემი თავი სულელათ ჩავთვალე და ქურთების ბანაკს ისე შევევრიე.

ქაბუკმა ყველაფერი უამბო, როგორ ტანისამოსშიაც იყო გამოწყობილი და რა მასხარაობითაც შეერია ქურთების ბანაკში.

გენერლის გამშრალ სახეზე მცირე ღიმილმა შეითამაშა და მეგობრული კილოთი ჰკითხა:

— ეგ ტანისამოსი როგორ იშოვნე?

— ღმერთმა მაშოვნინა. გზაში ერთი ქურთი შემხვდა და ეს ტანისამოსი, იარაღი და გარეთ რომ ცხენი მიდგა, სულ იმას წავართვი.—მიუგო ქაბუკმა თავისი ჩვეულებრივი კილოთი და ქურთის მოკვლის ამბავი დაწვრილებით უამბო.

— ყოჩაღი ბიჭი ჩანხარ,—უთხრა გენერალმა, ისევ წინანდელი დაფიქრებული გამომეტყველება მიიღო და გამოკითხვა განაგრძო:

— ქურთები ბევრნი არიან?

— ამბობენ, ოცი-ათასზე მეტიაო, მაგრამ სულ ქურთები არ არიან, მაჰმადიანთა სხვა-და-სხვა ტომებიც ურევია. ვისაც კი ცხენი ჰყოლია და მცირე იარაღი ჰქონია, ყველა ბაიაზე-თისკენ გამოქცეულა და ამგვარად ურიცხვი სიმრავლე შემდგარა. მგზავრობის დროს შევნიშნე, რომ სულ ახალ-ახალი გუნდები მიეშურებიან იქითკენ.

— ზარბაზნები აქვთ?

— აქვთ.

— რას აპირებენ?

— ბაიაზეთის ციხის აღებას ეშურებიან, შემდეგ უნდათ ერევანი განვლონ და ერთი კვირის შემდეგ თფილისში ამოჰყონ თავი, რადგან მშვენიერ ქართვლის ქალთა და სომხის ქალბატონთა ხელში ჩაგდების სურვილს ძალიან გაუტაცნია იგინი.

გენერლის სახეს ღიმილის მსგავსათ კვლავ რაღაცამ გადაჰკრა და დაცინვის კილოთი ჰკითხა:

— მერე და ოცი-ათასით თფილისში მიდიან? ეგ შეუძლებელია...

— თქვენო აღმატებულება, ოცი ათასი კაცი ცოტა როდია, როდესაც წინ ათასი კაციც არ უდგება... გარდა ამისა, ჩქარა ისმაილ-ფაშის დანარჩენი ჯარებიც შეუერთდება მათ. ჩვენი მხრის მაჰმადიანობა-კი სიხარულითა და მოუთმენლად მოვლის თავის ერთ-მორწმუნე სტუმრებს...

გენერლის სახეს მწარე ნაღველი შავი ღრუბელივით კვალად გადეკრა და ის გული, რომელიც არც ერთ გაჭირვებაში არ შემდრკალიყო, რაღაც მღელვარებამ შეიპყრო. შუბლზე ხელი მიიღო და უნებურათ სრესა დაუწყო, თითქო მოწოდლი ფიქრები უნდა მოიშოროსო; ერთი წამის ფიქრის შემდეგ ჭაღარა თავი მაღლა აიღო და ჰკითხა:

— თვით ბაიაზეთში შეხველი?

— დიად. სომხის ნიშან-წყალიც-კი არ ეტყობა: ყმაწვილები და ხნიანი კაც-დედაკაცი სულ გასწყვიტეს; გათხოვილი თუ გაუთხოვარი ლამაზი ქალები, ყმაწვილი ბიჭები სულ ტყვეთ წაიყვანეს; რაც-კი რამ მოახელეს, ყველაფერი გაძარცვეს, აიკ-

ლეს და შემდეგ სახლებს ცეცხლი წაუკიდეს. მხოლოდ ერთ ასიოდე სახლობას, რომლებსაც წინათვე სკოდნოდან ბაიაზე-თის ხედრი, ქურთების შემოსევამდე მოუსწრია გაქცევა და სპარსეთის საზღვარზე მდებარე ქალაქ მუგუსთვის შეუფარე-ბია თავი. მაგრამ იმათაც მარტო ცარიელი თავი გადაარ-ჩინეს, მთელი ავლა-დიდება-კი მტერს დაუტოვეს. ოჰ, ეს მაჰმადიანები რა უგულოთა და უპატიოსნოდ მოექცნენ სომ-ხებს?!..

— როგორ?

— ომის დაწყებისას რუსები რომ ბაიაზეთს მიუახლოვდნენ, იქაური მაჰმადიანები საშინელ შიშსა და საგონებელს მიეცნენ, რადგან ეგონათ, რომ, ოსმალების მსგავსათ, რუსებიც მთლად გასძარცვავდნენ და დაარბევდნენ. ამ აზრით მთელი თავიანთი ავლა-დიდება მეზობელ სომეხთა სახლებში დამალეს და თან გაიძახოდნენ: „თქვენ ქრისტიანები ხართ, რუსები ხელს არ გახლებენ და ამ გვარად ჩვენი ქონება ხელ-შეუხებელი დარ-ჩებაო“. რუსები მოვიდნენ და, რაღა თქმა უნდა, სარწმუნოე-ბის განურჩევლად ყველას რიგიანათ მოექცნენ. ამის მნახველი მაჰმადიანობა დამწვიდდა და სომხებისგან ქონება უვნებლად ჩაიბარა.— ეხლა, როცა ხმა გავარდა—ქურთები მოდიანო, მაჰ-მადიანებმა სომხებს შემდეგი სიტყვებით მიმართეს: „თქვენ რომ სიკეთე გვიყავით, ეხლა გვინდა სამაგიერო გადაგიხადოთ: ქურ-თები თქვენს ასაკლებათ მოდიან, თქვენი ქონება ჩვენ მოგვა-ბარეთ, შეგინახავთო“. სომხებმა დაიჯერეს მათი სიტყვა, რაც რამ გააჩნდათ, ყველაფერი იმათ მიაბარეს; ზოგიერთი-კი ცოლ-შვილითაც იმათსავე სახლებში დაიმაღნენ. მაგრამ როცა ქურ-თები ბაიაზეთს მართლა შეესივნენ, მაშინ-კი გამოუცხადეს: „ჩვენი სახლებიდან გადით, ქურთები შეიტყობენ, რომ სომ-ხებს ვიფარავთ და ჩვენც თქვენთან ერთად გაგვჟლეტავენო“. ამ გვრათ სომხები მტერს ჩაუგდეს ხელში და მათი ქონება-კი თითონ მიითვისეს. ჟლეტის დაწყების პირველი მაგალითის მიმცემი ადგილობრივი მაჰმადიანობა იყო... სწორეთ იგინი, რომელნიც თვე-ნახევრის წინათ ფიცს გვაძლევდნენ, რომ რუ-

სის მთავრობის ერთგული ვიქნებითო, ყოველ მხრიდან თოფებს გვიშენდნენ, თვით მათი ცოლებიც-კი გვესროდნენ!...

გენერალი ყურადღებით უსმენდა. ქაბუკი-კი განაგრძობდა:

— ოჰ, თქვენო აღმატებულებავ! რომ იცოდეთ, რამდენი მშვენიერი ვაჟკაცი დავკარგეთ ქურთებთან ბრძოლაში, ვიდრე ბაიაზეთს ხელში ჩაიგდებდნენ! თქვენც კარგად მოგეხსენებათ, ციხის დასაცველად სომეხთა და ოსმალთაგან შემდგარ მილიციასთან ერთათ რა მცირე რუსის ჯარი იყო დაყენებული. ბაიაზეთის გმირი შტოკვიჩი თავისი მცირე ჯარით ციხეს იმაგრებდა, ქალაქს-კი მილიცია იცავდა. აღრევე გვატყობინებდნენ, რომ შეიხ-ჯალალედდინისა და შეიხ-იბადულლაჰის მეთაურობით უთვალავი ქურთები ბაიაზეთისკენ მოდიანო. ამ ცნობებს ჩვენ ვანელი სომეხები გვაწვდიდნენ. ჩვენ ვცდილობდით ციხე საკმაო ჯარითა და ყოველგვარი სიმზადისით ჩქარა გაგვემაგრებინა. მაგრამ იმისთანებიც გამოჩნდნენ, რომლებიც გვარწმუნებდნენ, რომ ეგ ხმები სულ ტყუილია და არცა რა სამზადისია საჭიროვო. თუ რა აზრით ცდილობდნენ ის მოღალატენი, რომ მტრის შემოსევას მოუმზადებელი შევხვედროდით—ამის თქმა არ შემიძლია; რა თქმა უნდა, ბატონო გენერალო, შემდეგში ყველაფერს შეიტყობთ.—ეხლა-კი მხოლოდ იმას ვიტყვი, რომ სომეხი მუდამ ერთგული ყოფილა და ერთგულათვე დარჩება.

როგორც სჩანდა, ქაბუკის მოთხრობაში იმისთანა იმბებიც ერია, რომელთა გამომჟღავნებაც ეძნელებოდა. გენერალმა სიტყვა გააწყვეტინა და ჰკითხა:

— შენ ის მიახბე, ქურთები რომ შემოვიდნენ, როგორ მოიქეცით?

— ქურთები რომ შემოგვესივნენ, შტოკვიჩმა რამდენჯერმე სცადა მტერს შეებრძოლებოდა, მაგრამ როცა დაატყო ყოველი ცდა უქმათ ჩაივლიდა, ციხისკენ გაეშურა, რომ ის მაინც გადაერჩინა. მილიციის ერთი ნაწილი ციხეს გარეთ დარჩა, რადგან ციხეში არც იმდენი ადგილი იყო და არცა-რა საკმაო სურსათი. ჩვენი ამხანაგი მაჰმადიანი მილიციონერები ზო-

გი იგდირისკენ გაიქცა და ზოგი-კი სპარსეთისკენ. ჩვენ, სომხებმა-კი გადავსწყვიტეთ ან ქალაქი დაგვეცვა ან კიდეც მთლათ გავმწყდარიყავით. თუმცა რიცხვით ცოტანი ვიყავით, მაგრამ ადგილობრივი სომეხთა მეტი წილიც მზათ იყო მხარში ამოგვდგომოდა. იმ საბრალოებმა კარგათ იცოდნენ, რა უბედურებაც მოელოდლათ, თუ ქალაქს ისევ ოსმალები ჩაიგდებდნენ ხელში. თქვენო აღმატებულებავ, კარგათ მოგეხსენებათ, ბაი-აზეთში შესულ რუსის გამარჯვებულ ჯარს სომხები როგორი სიხარულით მიეგებნენ. რუსების მიმართ სომხების ამგვარ სიმპატიას ოსმალები არ დაივიწყებდნენ და შემთხვევის უმაღლეს ჯავრს ამოიყრდნენ იმ ხალხისგან, რომელიც რუსეთის არწივის ქვეშევრდომობას ოსმალოს მიღეულ მთვარისას ამჯობინებდა...

— საგანს კიდეც გადაუხვიე, გააწყვეტინა გენერალმა, — შენ ეს მითხარ, საქმე რითი დაბოლოვდა?

გულზე მოწოლილი მწუხარე ამბების გახსენებისგან გამოწვეული აღტაცებული ლაპარაკი ქაბუკმა შესცვალა და განაგრძო.

— იქნება ქალაქი კიდეც დაგვეფარა, ადგილობრივ სომხობისთვის წინათვე რომ იარაღი დაერიგებინათ და ჩვენთან ერთათ ებრძოლათ. მაგრამ არავითარი იარაღი არ მიუღიათ. მაინც ბევრი შემოგვიერთდა. პირველში ბრძოლა ქეშმარიტათ დიდებული იყო. ერთი პატარა გუნდი მტრის უთვალავ ჯარის ძალას ებრძოდა. ჩვენი მხრიდან რამდენიმე ასი ოსმალოს თავისუფალი ჯარის კაცებიც იბრძოდნენ. მაგრამ უცებ შევნიშნეთ, რომ ჩვენმა მაჰმადიან ამხანაგებმა ბრძოლის ველს თავი ანებეს და გაიქცნენ. ალბათ, არ ესიამოვნებოდათ, რომ თავიანთ თანამორწმუნეთ ეომებოდნენ... დავრჩით მარტო ჩვენ, სომხები და კარგა ხანს გატაცებით ვიბრძოდით. ამ გვარი ბრძოლა რამდენიმე საათი გარგრძელდა, ვიდრე საომარი მასალა არ გამოგველია. ამის შემდეგ კი იძულებული ვიყავით ხელ-ჩართული ბრძოლა გაგვემართა. ჩვენთაგანი ბევრი მოიკლა, ბევრი მტერს ჩაუვარდა ტყვედ, დანარჩენი კი, რომ ნახეს ყო-

ველი ცდა ამაო იყო, ბრძოლის ველი დასტოვეს და გაიქცნენ. ამის შემდეგ ქალაქი მტერს ჩაუვარდა ხელში.

— ცხადია ყველაფერი.— გაივლო გენერალმა გუნებაში, წამოდგა, ერთ პატარა ყუთს მიუხელოვდა, ყუთიდან ერთი ჯვარი ამოიღო და ქაბუკს თავის ხელით ჩამოჰკიდა გულზე, თან დაუმატა:— ამის ღირსი ხარ, გარდა ამისა მთავრობასთან წაგადგენ, რომ ჩინითა და ჯამაგირით დაგაჯილდოვოს. დღეიდან კი ჩემთან ღარჩები, შენისთანა გმირები მე ყოველთვის მჭირია.

ქაბუკმა მადლობით თავი დაუკრა და უბასუხა:

— თქვენო აღმატებულება, ჩემთვის ეს ჯვარიც კმარა. დიდ მოწყალებათ ჩავთვლი, თუ ამ საათშივე ნებას დამრთავთ, რომ სადაც მინდა წავიდე.

ქაბუკის ამგვარმა პასუხმა გენერალი განცვიფრებაში მოიყვანა და შეეკითხა:

— სად უნდა წახვიდე?

— ერთი არსება უნდა ვიხსნა, რომელიც ყველაზე ძვირფასად მიმაჩნია...

— უეჭველია, რაიმე საიდუმლო გექნება, მეგობარო,— გულკეთილობის უთხრა გენერალმა.

— დიად, ჩემი გულის საიდუმლოა...

— მაშ ეს მცირე საჩუქარი მაინც მიიღე, ვინ იცის იქნება ოდესმე გამოგადგეს? — უთხრა გენერალმა და ოქროთი სავსე პატარა ქისა გადასცა.

— ჩემი დიდი საჩუქარი ის იქნება, რომ ჩქარა გამისტუმროთ.— უბასუხა ქაბუკმა და საჩუქარზე უარი განაცხადა.

— წადი, ღმერთი იყოს შენი მფარველი! — უთხრა გენერალმა და ხელი გაუწოდა.

ქაბუკმა თავი დაუკრა და გამობრუნდა.

ეხლა კი ომის რამდენიმე წლის წინად მომხდარ ამბებს დავუბრუნდეთ.

ბაგრევანდის მაზრაში, ეფრატის ერთი ზევითა ტოტის ნაპირზე, წმ. იოანეს მონასტრის მახლობლათ ერთი სომხის სოფელი იყო, რომელსაც სახელათ ო — ს ეძახდნენ. იგი გაშენებული იყო საკმაოდ მოზდილ ხეობაში, რომლის სიღამაზისთვისაც ბუნებას არაფერი დაეშურებია. ხეობა ორ მთა-გრეხილს შუა იყო გაჭიმული და ამ მთა-გრეხილების სიმაღლეებს ისე ჩაჰკროდა გულში, თითქო საყვარელი შვილიაო. ხეობას შუაში მდინარე ეფრატის ერთი პატარა და მიხვეულ მოხვეული ტოტი ჩამოუდიოდა, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებნი „ალ-სუ“-ს ეძახდნენ, ესე იგი „თეთრ წყალს“. და ღირსიც იყო ამგვარი სახელისა, რადგან მისი წყალი ძალიან სუფთა იყო. ხეობის ოთხსავე კუთხის მთებზე გადაჭიმულიყო მშვენიერი იალაღები, რომელიც მცხოვრებთა ურიცხვ საქონელს უზეს საზრდოს აძლევდა. ხეობის ველ-მინდორი კი სხვადასხვა პურეულობით იყო დაფარული. შრომის მოყვარე მარჯვენას არც ერთი მტკაველი მიწა არ გაეშო დაუშეშაგებელი. ხეობაში ერთმანეთის მოშორებით სომხის სოფლები იყო გაშენებული, რომლებიც ვენახებსა და ხეხილოვან ბაღებში ისე ჩამალულიყო, რომ შორიდან ამწვანებულ კუნძულებს მოგაგონებდათ, მით უფრო, რომ მახლობლად ხეები არსად იყო.

ხეობის თავში, შიგ შუა ღელეში სოფ. ო... იყო გაშენებული. მამასახლისი ხაჩოს (მისი ნამდვილი სახელი ხაჩატურა იყო) სახლი ერთი იმ სახლთაგანი იყო, რომელიც სიმდიდრითა, სიდიდითა თუ სხვათრივ სხვათაგან ბევრით განსხვავდებოდა. ყოველ დილით იმის ეზოდან ნახირში ასზე მეტი სული საქონელი გადიოდა. მისი ფურები, ხარები, კამბეჩები თუ ცხენები მთელს სოფელში თითოთ საჩვენებელი იყო. ამ ოჯახს

ათასზე მეტი ცხვარი ჰყავდა, რომელსაც დაქირავებული მწყემსები უვლიდნენ. უნდა გენახათ, რა თვალ-წარმტაცი სანახავი იყო, როდესაც ამოდენა ცხვარი იალალს შეეფეინებოდა ხოლმე. სოფელში ერთი ზეთის სახდელი დიდი ქარხანა იყო და ის ქარხანაც იმავე ოჯახს ეკუთვნოდა. იმ ოჯახსვე ეკუთვნოდა ის ლამაზი წისქვილიც. რომელიც სოფელ გარედ იმყოფებოდა და რომლის თვლებიც გამუდმებით ბრუნავდა. მაგრამ ხაჩოს სიმდიდრეთა შორის ყველაზე თვალსაჩინო უფრო ის იყო, რომ შვიდი ერთმანეთზე მოსწრებული ვაჭიშვილი ჰყავდა, რომელნიც ოჯახის სიმდიდრის ნამდვილ დედა-ბოძს წარმოადგენდნენ. ყველა დაქორწილებული იყო და ამიტომ მათი სახლი ყველა ჰასაკის ყმაწვილებით იყო გავსებული. ხაჩოს რამდენიმე შვილის-შვილიც ჰყავდა დაქორწინებული და ამათაც აგრეთვე შვილები ჰყავდათ. ამ გვარად მოხუცი ხაჩო ერთად თავმოყრილს რამდენსამე თაობას დაჰხაროდა. ამიტომაც იყო, რომ მისი ოჯახი პატარა ქვეყანას უფრო წარმოადგენდა, ვიდრე ოჯახს. ეს გარემოება სოფელში ანდახათ იყო გარდაქცეული და ყველა გაიძაოდა: „ხაჩოს ოჯახში იმდენივე აღამიანია, რამდენიც პირუტყვიო.“

ხაჩოს შვიდ შვილთაგან მხოლოდ ყველაზე უმცროსი, სტეფანია არ იყო დაქორწილებული. თექვსმეტი წლის სულ ახლად შესრულებულიყო. მაგრამ მისი პირისახისთვის რომ შეგეხედნათ, მაშინვე შეამჩნევდით, რომ წლოვანობას ის ჭაბუკობის იერი, დამლა ვერ დაესო, როგორიც შეეფერებოდა მის ჰასაკს, მეტადრე იმისთანა ცხელ ქვეყანაში, სადაც ყმაწვილები ჩქარა ჭაბუკდებიან. სტეფანიას სახეს ჯერაც ნაზი ყმაწვილური შეხედულობა არ დაჰკარგოდა.

ხაჩოს ყველა შვილებს მთელი სამუშაო—პირუტყვის მოვლა, მიწის დამუშავება თუ სხ.—ერთმანეთში ჰქონდათ განაწილებული და ამიტომ სახლში დღისით იშვიათათ რჩებოდა ვინმე. მხოლოდ ერთი სტეფანია იყო, რომელიც მუშაობაში ძლიერ ნაკლებ მონაწილეობას იღებდა. იგი ხაჩოსთვის ნამდვილ

მშვენიერ იოსებს წარმოადგენდა, რომელსაც მოხუცი მამამთავარი თვალთან არ იშორებდა.

სტეფანიასა და მშვენიერ იოსებს შორის დიდი მსგავსება იყო, მაგრამ მარტო იმიტომ-კი არა, რომ იგიც ისრაელის ძესავით ლამაზი, ნაზი და ჭკვიანი იყო, არამედ იმიტომაც, რომ მის ჩაცმა-დახურვასა და მორთულობასაც ისეთსავე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ, როგორც იოსებისას. მის ტანზე მუდამ მხიარულ ფერის ალექსანდრიის ატლასისაგან შეკერილს ფერად ზოლებიან ახალუხს ნახავდით; ზემოდან წითელი მაუდის ხალათის მაგვარი სამოსი ეცვა, რომელიც მთლათ ოქროს ბუზმენტებით იყო ნაკერი. წელზე ქირმანის შალის სარტყელი ჰქონდა შემორტყმული. მისი განიერი შალვარი ვანის რბილ შალისგან იყო შეკერილი. ფეხებზე არზრუმის წითელი ფეხსაცმელი ეცვა. თავზე შავი აბრეშუმის ფუნჯიანი ფესი ეხურა და ზედაც ფარჩის ბაღდადი ჰქონდა შემოკრული. ფესის ქვეით გამოჩანდა მშვენიერი წაბლის ფერი თმა, რომელიც მხრებზე ლამაზად ჰქონდა გადაშლილი. მშვენიერი იოსებისგან მხოლოდ ერთი რამით განსხვავდებოდა: იოსების ძმები მამის საყვარელ შვილს შურის თვალთა უყურებდნენ, სტეფანია-კი ყველას სათაყვანებელი იყო.

მოხუცი ხაზს სახლი შორიდან მნახველებზე ნამდვილ ძველებურ ციხე დარბაზის შთაბეჭდილებას ახდენდა. იგი ერთ მალეობ ადგილზე იყო აშენებული და მოყვანილობითა თუ მდებარეობით ყველა იმას შეიცავდა, რაც-კი საჭირო იყო გარეშე მტერთაგან დასაცველათ. ციხე-დარბაზს ოთხსავე კუთხივ მაღალი გალავანი ჰქონდა შემორტყმული, გალავანს შიგნით კარგა მორდილი ეზო იყო და ეზოში-კი სხვა-და-სხვა საჭირო შენობები იყო აგებული. ამ ციხე-დარბაზისთვის რომ შორიდან შეგეხედნათ, ოთხ მაღალ ბურჯის მეტს ვერას გაარჩევდით; ბურჯები გალავნის ოთხივე კუთხესა ჰქონდა დატანებული. ციხეს შიგნით აგებული იყო სხვა-და-სხვა გვარი სადგომები თუ შენობები, რაც-კი რიგიან ნიადაგზე დაყენებულ მეურნეობას ესაჭიროებოდა. მაგ. ცხვრებისთვის მიწური ფა-

რეხები, ცხენებისა, კამეჩებისა და ძროხების გომური; ყველა ეს საქონლის თვისების დაგვარად იყო დაყოფილი. იქვე იყო სამეურნეო იარაღის საწყობი-ჩარდახი, აგრეთვე მარანი, ბელელი, საქონლის საკვების შესანახი საბძელი, სათივრები და სხვა მრავალი საწყობები... იქვე იყო აგებული სხვა და სხვა სადგომები, რომლებშიაც მოხუცი ხაჩოს მწყემსები და მოჯამაგირეები ცხოვრობდნენ თავიანთი ცოლ-შვილით. ყველა იგინი ქურთები იყვნენ; მამაკაცები ზოგნი მწყემსობდნენ და ზოგნი მინდვრათ მუშაობდნენ, მათი ცოლები-კი სახლში მოახლეობდნენ. ერთი სიტყვით, გალავანს შიგნით მთელი სოფელი იყო გაშენებული, რომლის ბატონ-პატრონათ მარტო მოხუცი ხაჩო შექმნილიყო.

ხაჩოს ოჯახის შენობები და სადგომები არ იყო ისე სხვა და სხვა ნაირი და სხვა და სხვა სახელ წოდებისანი, როგორც ახლა განათლებულ ქვეყნებში სჩვევიათ. ჯერაც კიდევ შერჩენოდა ის ძველებური სისადე და ელფერი, როდესაც დიდი ოჯახები ერთათ ცხოვრობდნენ დიდრონ ჩარდახებში; განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ეს ჩარდახები ახლა ქვითკირით იყო აგებული. მართალია, ხაჩოს ყოველ შვილს საკმაოდ დიდი ჯალაბობა ჰყავდა, მაგრამ მაინც ყველანი ერთ კერს ქვეშ ცხოვრობდნენ, ერთსა და იმავე დარბაზში, რომელიც ოთხი კედლით იყო შემოფარგლული და მაღლიდანაც უშველებელი კოჭებით დახურული. ცეცხლიც იქვე, დარბაზში ინთებოდა, პურიც იქა ცხვებოდა, საქმელებიც შიგვე მზადდებოდა; სადილს, ვახშამს ყველანი ერთათ შეექცეოდნენ და დაძინებითაც ყველანი დარბაზში იძინებდნენ. ბავშვებთან ერთათ იქვე შეხვდებოდით ჩვილ ხბოებს, ციკნებს, დახტოდნენ, ჟიჯივებდნენ და ერთი ამბავი ჰქონდათ, მაგრამ თვით ეს ხმაურობაც-კი ოჯახს რაღაც სიხარულის ელფერსა სდებდა. ხშირათ არც ქათმები იწუნებდნენ დარბაზს, დაბძანდებოდნენ არხენათ და რაც ბავშვებს ხელიდან ნამცეცები ცვიოდათ, სიხარულითა ჰკენკავდნენ. ერთი სიტყვით ის დარბაზი ნამდვილ ნოეს კიდობანს წარმოადგენდა, სადაც სხვადასხვა ცხოველთ

ერთათ მოეყარათ თავი. გარდა ამისა, ევერდზე ერთი სხვა დარბაზიც ჰქონდა მოდგმული, რომელიც პირველისგან მხოლოდ იმითი განსხვავდებოდა, რომ წინა მხარე მთლად ღია ჰქონდა და მთელ ეზოს გაჰყურებდა. ამ უკანასკნელს ჩარდახს უწოდებდნენ და ზაფხულის სადგომით ჰქონდათ დანიშნული. ჩარდახსა და უმთავრესს დარბაზს შუა კარი ჰქონდა დატანებული და ამ გვარად უმთავრესი სადგომის დერეფანს წარმოადგენდა. მათს გვერდით ერთი სხვა განკერძოებული ოთახი იყო, რომელსაც სახელად ოდას ეძახდნენ. მის კარებს მხოლოდ მაშინ აღებდნენ, როდესაც ვინმე სტუმარი ეწვეოდათ; ამიტომაც ყოველთვის სუფთათ ინახავდნენ და რიგიანათაც ჰქონდათ მოწყობილი.

VI

მიუხედავად ამ გვარი უბრალო და სადა მოწყობილობისა, ამ მამამთავრულ ოჯახში ცხოვრება მუდამ მხიარულათა და კმაყოფილებით მიმდინარეობდა. ოჯახში ცუდათ არავინ იყო, ყველა მუშაობაში იყო გართული და ღმერთიც თავის მოწყალე და მფარველ კალთას არ აკლებდა. ხაჩოს ბედლები თუ მარნები მუდამ გაჭედილი იყო სხვა-და-სხვა ხორბლეულობით, ერბოთი, ზეთითა, ღვინითა და სხ. მთელ წელს მუშაობა არ აკლდათ, გინდა სიცხე ყოფილიყო, გინდა სიცივე.

მთებზე თოვლმა დნობა დაიწყო, მწვანეთ ახასხასებული მინდვრები უკვე ლამაზათ ილიმებოდა. გაზაფხული იყო. კეთილსურნელოვანებით გაჟენთილი ჰაერი ყველგან მაცოცხლებელ ძალას ავრცელებდა. მთების უთვალავ ნაკადულებს გველივით დაკლავნილი მიმდინარეობა მიეღოთ და ლამაზი ჩხრიალ-ხუილით ხეობაში ჩამორბოდნენ. ახლად მოფრენილი მერცხალი თავისი ტკბილი ჭიკჭიკით მუშებს მინდორში სამუშაოთ იწვევდა. ხაჩოს შვილებსაც სახნის-საკვეთი დაემზადებინათ.

მზე ახლათ ამოდიოდა; მის ვარდის ფერ სხივებს მთების თოვლიანი მწვერვალები წითლათ შეეღება. მოხუცი ხაჩო დი-

ლის ლოცვიდან დაბრუნებულიყო და გზაში მარცხნივ თუ მარჯვნივ ყველას ეუბნებოდა—„გწყალობდეთო“. მის შვილებს გომებიდან დღეს უნდა გამოეშოთ პირველად ხარები და კამეჩები, რომლებიც მთელს ზამთარს სინათლეს იყვანენ მოკლებულნი და ჯაფას მოშორებულნი ძალზე დასუქებულიყვნენ. გლეხის ცხოვრებაში ეს გარემოება დიდი სიხარულის მომგვრელია, ამიტომაც ხაჩოს ეზოს კარებთან გლეხები ბლომათ შეგროვილიყვნენ, რომ ენახათ როგორი მოვლილ-ნაკვები საქონელი ჰყავდათ.

— კეთილი საათისა იყოს, მამასახლისო, — მიმართა ხაჩოს ერთმა გლეხთაგანმა, — შენი შვილები კამეჩებს დღეს უშვებენ გარეთ?

— ჰო, დრო არის. როდემდის-ღა უნდა გვყვანდეს დამწყვდეული? ტერთერამ მითხრა, „კეთილი დღეაო“ და მეც მიინდა, რომ დღეს გამოიყვანონ, — მიუგო მამასახლისმა იმ გვარი კილოთი, რომ ეტყობოდა მღვდლის აზრს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას აძლევდა.

ამ დროს ეზოში ზარის ხმა გაისმა. ხალხმა უკან დაიწია, რომ საქონლისთვის გზა მიეცა.

— ეს ჩორაა, ჩორა! — გაისმა ყველა მხრიდან.

ჩორას ეძახდნენ ხაჩოს ერთს შესანიშნავ კამეჩს; რომელსაც შუბლზე მთვარის მსგავსი თეთრი ნიშანი ჰქონდა და განთქმული იყო, როგორც ზორბა ტანისა და დიდი ღონის მექონე. ის იმოდენა გოლიათი პირუტყვი გომიდან ფშუილითა და ბლავილით გამოვარდა. მის ფეხთა ქვეშ რომ მიწას იტყვიან სწორეთ ზანზარი გაჰქონდა. უცებ სახლის წინა მოედანზე გაჩერდა და აქეთ-იქით ყურება დაიწყო. ამ დროს მოხუცი ხაჩო მიუახლოვდა და შუბლზე უმი კვერცხი დაატეხა. კვერცხი გაითხლა და ჩორას თეთრ შუბლზე ყვითლათ ჩამოედინა. (ეს ჩვეულება იმას ნიშნავდა, რომ ავი სული არ მიჰკარებოდა და „თვალი არავის ეკრა“). ამ გარემოებამ ჩორა ძალზე გაახელო, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა შეფუნდრუკდა და ხალხში შეერია. მაშინვე ხაჩოს შვილები გამოცვივდნენ და მსხვილი კეტებით დაედევ-

ნენ, რომ როგორმე დაემორჩილებინათ. ადამიანის ძალა პირუტყვის ძალას შეებრძოლა. ბნელ თავლიდან გამოსულ ჩორას სინათლე როგორღაც ეხამუხებოდა და ყველაფერი ბუნდათა და არეულად ეჩვენებოდა. თავის პატრონებსაც კი ველარ არჩევდა, იმ პატრონებს, რომელნიც მთელ ზამთარს ჰკვებავდნენ და რომელთაც თითონვე ხელებს სიამოვნებით უღოკავდა. გახელებული ჩორა ხალხის ხან ერთ ჯგუფს დაედევნებოდა და ხან მეორეს. წინ ვერავინ უდგებოდა. ხაჩოს ექვსი შვილი კეტებით ძალზე ურტყამდნენ, მაგრამ გაბრაზებულ ჩორას კეტები წკებლებათ ეჩვენებოდა. მოხუცი ხაჩო კი შორი ახლო გამდგარიყო და სიამოვნებით გაჰყურებდა ამ სახიფათო ბრძოლას, რომელიც თვით გამოჩენილ რომაელ გლადიატორსაც კი სახელს განუთქვამდა. მის თვალ-წინ ორი დიდი ძალა ერთმანეთს ეჯიბრებოდა—ძალა თავისი გმირი შვილებისა და გოლიათი კამეჩის ძალა. მისთვის ორივეს თანაბარი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ ორ ძალაზე იყო დამყარებული მისი მეურნეობის მთელი კეთილდღეობა. ბრძოლა უფრო გამწვავდა, რადგან ჩორას ყელზე შებმული ჯაჭვი თავის კონკილიანა შესწყდა. კონკილა იმიტომ შეებათ, რომ თავისუფალი სიარული არ შესძლებოდა. გლეხები მისცვივდნენ, რომ ეგება თოკებით მაინც შეებოკათ. მაგრამ ჩორას ერთი უბრალო მოძრაობაც კმაროდა, რომ თოკები დაეწყვიტა. ხან იქით აწყდებოდა, ხან აქეთ და იმოდენა ხალხს ბუზებივით იფრენდა. სწორეთ ამ საშინელი სურათის დროს ერთი საოცარი გმირობა მოხდა. მოხუცი საჩოს შუათანა შვილი, რომელსაც სახელათ ჰაპოს ეძახდნენ, უცებ გადახტა და ჩორას კუდზე დაეჭიდა. გააფთრებულმა პირუტყვა რომ ამ გვარი წინააღმდეგობა შენიშნა, თითქო ითაკილაო, უნდოდა შემოტრიალებულიყო და მოწინააღმდეგე რქებით მოექცვიანებინა. შეიქმნა ერთი საშინელი ტრიალი. ჩორა ცდილობდა მტრისკენ მობრუნებულიყო, მაგრამ ჰაპოს კუდი მაგრა ეჭირა და საითაც პირუტყვი მიტრიალდებოდა, თითონაც თანა ჰყვებოდა. ამ გვარმა ბრძოლამ რამდენსამე წუთს გასტანა. ასტყდა ერთი საშინელი ხმაურობა.

გააფთრებული პირუტყვი ძალზე ბდღვინავდა, აქეთ-იქით ებღღებოდა და ისეთს კორიანტელს აყენებდა, რომ მებრძოლნი სწორეთ აღარც-კი ჩანდნენ. ბოლოს ძლივს ძმები გადღვგელნენ და როგორც იყო პირუტყვი ჯაჭვებით შებოჭეს. ახლა-კი ყოველ მხარეს სიხარულის კიჟინა შეიქნა.

მოხუცი ჰაპოს მიუახლოვდა, შუბლზე აკოცა და თან დაუმატა:

— ღვთის თვალი უკლებელი იყოს, შვილო, შენზე, რომ სახე გამინათლე.

ამ სიტყვებით მოხუცს ის უნდა ეთქვა, რომ ამოდენა ხალხში მოხუცი მამა არ შეარცხვინეო. შემდეგ ჩორას მიუახლოვდა, როგორც მეორე შვილს, თავზე ხელი გადუსო და უთხრა:

— აი, შე ეშმაკო, რათა გიჟობდი?

ჩორა უკვე დამშვიდებულიყო და თვალებიდანაც ბუნდი გადაჰყროდა. პატრონებს ეხლა-კი სცნობდა და ისეთი თვალით უყურებდა, თითქო ბოდიშს იხდისო. შეაბეს ყელზე ჯაჭვი, ჩამოჰკიდეს აგრეთვე კონკილა, რომლის წვერიც მიწას დასთრევდა. შემდეგ წყალზე გააგდეს, რომ ცივი წყლით გაეგრილებინათ და თანაც გაესუფთავებინათ.

შეკრებილი გლეხობა ხაჩოს ეზოს მაინც არ შორდებოდა, ჩორას გარდა უნდა გამოერეკნათ სხვა კამეჩებიც, რომლებიც ერთი ერთმანეთზე მსუქნები და ღონივრები იყვნენ. გარნა ხაჩოს შვილები ამ ხელათ სიფთხილით იქცეოდნენ და ამიტომ აღარავითარი განსაკუთრებული შემთხვევა აღარ მომხდარა. ნება ნება გამოჰყვანდათ საღი, მშვენიერი და ჯან-ღონით საფე პირუტყვები, რომლებსაც არც ერთ სამეურნეო გამოფენაზე პირველი ხარისხის ჯილდო არ ასცდებოდა. მოხუცი ხაჩო სიამოვნებით შეჰყურებდა და ყოველ მათგანს შუბლზე კვერცხს ატეხდა, რომ ავი სულები არ მიჰკარებოდნენ. გარდა ამისა, მღვდლისთვის რაღაც სათილისმო ლოცვები დაეწერინებია და მწვანე ტყავში გამოკრულს ყველას გულზე ჰკიდებდა. ხაჩოს შვილებს გლეხები ძალზე აქებდნენ, რომ საქონელი ისე

ჩინებულათ იყო მოვლილი. ხაჩოს ეს ქება-დიდება ესმოდა და თითონაც გუნებაში უხაროდა. ეს დამწყვედელი საქონელი ყოველ დღე ამ გვარათ უნდა გამოეყვანათ, ვიდრე სუფთა ჰაერსა და დღის სინათლეს შეეჩვეოდნენ, რომ შემდეგ მღშობას შესდგომოდნენ.

ბ. კვანკულაგია.

(შემდეგი იქნება).

„ს ა მ ნ ი“

მ. გოტკასა

თარგმანი ივ. პოლუმორდინოვის მიერ

პაპა ერემეიმ დანაპირები აასრულა. ილოს წაღები, თბილი ტანთსაცმელი და ქუდი უყიდა და ბავშვი სკოლაში მიაბარეს. სკოლაში პირველად ცნობის მოყვარებით, მაგრამ გულში შიშით კი მიდიოდა, მაგრამ იქიდან ნაწყენი, დაღონებული და თვალცრემლიანი დაბრუნდა: ბიჭებმა იცნეს პაპა ერემეის მუდმივი თანამგზავრი, გარს შემოეხევივნენ და დასცინოდნენ, აჯავრებდნენ.

— ჰი, მენაგვე, მყრალი მენაგვე!

ზოგი სჩქმეტავდა, ზოგი ენას უყოფდა, ერთი მათგანი მიუახლოვდა, შეისუნთქა ცხვირით ჰაერი, გახტა განზედ და ხმა-მალლა შეჰყვირა:

— უჰ, რა საძაგლათა ჰყარს!

— რად მაჯავრებენ?—გაკვირვებული და ნაწყენი ეკითხებოდა ილო ბიძას.—განა სასირცხვილოა ჩვრების კრეფა?

— არა გიშავს-რა!—ეუბნებოდა ტერენტი, თან თავზედ ხელს გადუსვამდა და სახეს მიიბრუნებდა, რომ ბავშვის გაკვირვებულ თვალებს მოჰრიდებოდა:—ეგენი ისე... ეშმაკობენ... არა უშავსრა! შენ მოითმინე!... თან-და-თან შეგეჩვევიან...

— წაღებზედაც დამცინიან, პალტოზედაც!.. სხვისია, სანაგვიდან ამოთრეულიო!...

პაპა ერემეიც სცდილობდა ბავშვი დაეშოშმანებინა:

— მოითმინე, მოითმინე! ის ჩაგითვლის!.. ის... ჩემო კარგო, იმის მეტი არაფერია ქვეყნიერობაზე!

მოხუცი ღმერთზედ და მის სამართალზე ისეთის სიხარულით და რწმენით ლაპარაკობდა, თითქოს კარგათ იცის ღვთის აზრი და ყოველი მისი განძრახვაო. და ერემეის სიტყვებმა თითქოს ბავშვს გულში წყენის გრძნობა ჩაუქრეს, მაგრამ მეორე დღეს უფრო ძლიერად იფეთქა იმან. ილო მიჩვეული იყო კიდევ იმ აზრს, რომ მუშა კაცი იყო და მაშასადამე ქვეყანაზე რასმეს წარმოადგენდა; საველიც კი მეგობრულად ელაპარაკებოდა ხოლმე. ამხანაგებმა კი აბუჩად აიგდეს და მოსვენებას აღარ აძლევდნენ. ის ვერ შეჰრიგებოდა ამას: მწარე და გულის საკლავი სკოლის შთაბეჭდილებანი დღითი-დღე უფრო ეზრდებოდნენ და უფრო ღრმათ ისახებოდნენ მის ხსოვნას და პატარა გულში. მალე სკოლაში წასვლა მძიმე და უსიამოვნო მოვალეობად შეექმნა და როცა წავიდოდა, ამხანაგებისაგან მოშორებით იდგა ხოლმე. თავისი მიხედრილობით, გამჭრიახობით პირველ მისვლისთანავე მიიქცია მასწავლებლის ყურადღება; მასწავლებელი ილოს მაგალითად უსახავდა ხოლმე სხვა ამხანაგებს, და ამან უფრო გაამწვავა დამოკიდებულება მისდამი. ილო პირველ რიგში იჯდა და უკან ყოველთვის მტრის თვალს ჰგრძნობდა ხოლმე ისინი კიდევ თვალს ადევნებდნენ და ადვილად ჰპოულობდნენ მასში ისეთ რასმეს, რაზედაც დაცინვა და გაკიცხვა შესაძლებელი იქნებოდა. იაკობიც ამ სკოლაში სწავლობდა და არც თუ ის უყვარდათ ამხანაგებს; იმას „ცხვარი“ დაარქვეს. უნიჭო და უგულისყურო იაკობი ხშირად იყო ხოლმე დასჯილი, მაგრამ გულცივად იტანდა ამას. ყველა, რაც კი მის მახლობლად ჰხდებოდა, მისთვის უმნიშვნელო და უფერული იყო. სკოლაში და სახლშიაც ის თავის გონებით ცხოვრობდა. იმას თავისი ფიქრები ჰქონდა და თითქმის ყოველ დღე აკვირვებდა ილოს გაუგებარი კითხვებით. დრო-გამოშვებით ჩაფიქრებული, თვალების ბეუტვით დაეკითხებოდა ხოლმე ამხანაგს:

— ილო! ეს რისგან არის, რომ ადამიანს თვალები პატარა აქვს და ყველაფერს კი ჰხედავს! მთელი ქალაქს ხედავენ ხოლმე. აი მთელი ქუჩა, ამოდენა ქუჩა როგორ უნდა დაეტოვოს ამ პატარა თვალებში?

ან არა და ცაში დიდი ხნის ცქერის შემდეგ უცბად წამოიძახებდა:

— მზე!

— რა?—დაეკითხებოდა ილო.

— უყურე, როგორა სწევას!

— მერე რა იყო?

— არაფერი! იცი, მე რასა ვფიქრობ? იქნება მზე ქმარია და მთვარე ცოლი! ვარსკვლავებიც იმათგან იშვნენ!

პირველად ილოც ჩაუფიქრებოდა ხოლმე ამ საოცარ გაუგებარ სიტყვებს, მაგრამ ბავშვმა მალე შენიშნა, რომ ისინი ხელს უშლიდნენ მას—გაიტაცებდნენ და დააშორებდნენ ხოლმე იმ საგნებს და შემთხვევებს, რომლებიც მას უფრო მჭიდროდ ეხებოდნენ. ამისთანა შემთხვევა კი ცოტა არ იყო მის ცხოვრებაში და ილოც მიეჩვია მათ შენიშვნას.

ერთხელ ილო სკოლიდან დაბრუნდა და ღიმილით უთხრა პაპა ერემის:

— მასწავლებელი! ჰი! ჭკუის კოლოფი!... გუშინ მალაფევეის შვილმა შუშა გასტეხა ფანჯარაში, ცოტას გაუჯავრდა და დღეს კი თავის ხარჯზე ჩაასმევინა ახალი შუშა...

— ნახე, რა გულკეთილი კაცი ყოფილა?—უთხრა ნასიამოვნებმა ერემემ.

— კეთილი, დიად! ვანო კლიუჩაროვმა კი რომ გასტეხა, უსადილოთ დასტოვა, მერე იმის მამა დაიბარა და უთხრა: აბა ორი აბაზი ამოყაჭე!.. მამამ კარგა გააქრელა შვილი!... უყურე როგორები არიან?..

— შენ ეგენი როდი უნდა შენიშნო, ილო!—ურჩია პაპამ თვალების ხშირი ხამხამით:—შენ ისე უნდა უყურო მაგისთანა საქმეებს, ვითომც შენ არც კი შეგეხებიან ისინი. ხალხის უსამართლობის გარჩევა ღვთის საქმეა და არა ჩვენი. ჩვენ არ

შეგვიძლიან. უსამართლობას ყოველთვის ვხედავთ, მაგრამ მართალი კი ვერ გვიპოვნია. ის კი ყველაფერს გააჩვენებს, ასწავნავს!.. იმან ყველაფრის სამზღვარი იცის!.. აი მე, ვიცხოვრე ვიცხოვრე, ვუყურე, ვუყურე, იმდენი უსამართლობა ვნახე, რომ ვერც კი მოვსთვლი. სიმართლე კი ვერა ვნახე! აგერ ოთხმოცი წლის შევსრულდი და არ შეიძლება და არც დავიჯერებ, რომ ამოდენა ხნის განმავლობაში სიმართლე არ ყოფილიყოს ჩემ გვერდით... მე კი ვერა ვნახე... არც ვიცი...

— ოჰ!—ურწმუნოთ წამოიძახა ილომ, —ამას რაღა გაგება უნდა? თუ ერთს ორ აბაზს ახდევინებ, მეორესაც ორი უნდა გადაახდევინო: ეგეც შენი სიმართლე!..

მოხუცი ბავშვს არ დაეთანხმა; მან კიდევ ბევრი ილაპარაკა თავის თავზე, ხალხის სიბრძნეზე და იმაზე, რომ მათ არ ძალუძთ ერთმანეთის სამართლიანად გასამართლება და რომ ღვთის სამართალია მხოლოდ ჭეშმარიტი და სამართლიანი.

— მერე როდის გაასამართლებს ღმერთი?—უცბად დაეკითხა ილო.

— ეგ არ ვიცი, ჩემო კარგო!... დაჰკრავს საათი, როცა ჩამოვა ის ჩვენ გასასამართლებლად... იცი რა გითხრა—მოდის შაბათს წამომყე ეკკლესიაში...

— წავიდეთ!..

— ჰო და კარგი!..

შაბათს მართლა ილო და პაპა ერემეი საყდრის შესავალიში იდგნენ გლახებთან ერთად, ორ კარებ შუა. გაიღებოდა თუ არა პირველი შემოსავალი კარები, შემოუბერავდა ცივი ქარი, შემოიქრებოდა ყინვა და ილო ფეხების ბარტყუნს დაიწყებდა. მეორე კარების შუშებში კი ილო ჰხედავდა, რომ სანთლების შუქი და ოქრო-ვერცხლის ბრჭყვინვა სხვა-და-სხვა ფერად ანათებდნენ სამოსლებს, მლოცავების შავ თავებს, ხატებს და კანკელის მშვენიერ ჩუქურთმას.

ხალხი ეკკლესიაში უფრო კეთილად და მშვიდობიანად გამოიყურებოდა, ვიდრე ქუჩებში. ამ კრძალვით სიჩუმეში და სუსტ, მკრთალ სინათლეში ისინი უფრო ლამაზებიც მოჩანდ-

ნენ. ეკკლესიიდან გამოსავალი კარი რომ გაიღებოდა, მშვენიერ სუნნელოვანი საკმლის სუნი და გალობა-ღაღადების ტალღა მოზვირთდებოდა, ალერსით შემოეხვეოდა ბავშსა და ისიც სიამოვნებით ჰყნოსავდა მას. ძალიან მოსწონდა ჰაპა ერემეის მახლობლად დგომა, რომელიც ჩურჩულით რაღაც ლოცვებს ამბობდა. ის გაფაციცებით უგდებდა ყურს საგალობლების ლამაზ ხმებს და მოუთმენლად ელოდა იმ წუთს, როცა გაიღებოდა კარი, ეს სანეტარო ხმები მხიარულად და ძლიერად შემოიჭრებოდა დერეფანში და სუნნელოვანი სითბო სახეში ეცემოდა. ილომ კარგათ იცოდა, რომ მგალობელთა გუნდში გრიშა ბუბნოვიც იყო, ყველაზედ გესლიანი დამცინავი და ილოს დაუძინებელი მტერი, თედო დოლგანოვიც, ყველაზედ ღონიერი სკოლაში და პირველი მოჩხუბარი, რომელსაც არა ერთხელ ეცემნა ილოსთვისაც. მაგრამ ეხლა აღარც წყენას ჰგრძნობდა მათგან, არც მძულვარებას მათდამი; ეს იყო მხოლოდ, ცოტა არ იყოს, შურდა მათი იქ ყოფნა. ის თითონ სიამოვნებით ჩაერეოდა მათ გუნდში, იგალობებდა და იქიდან ჰსჭვრეტდა მლოცველთა გაბრწყინებულ სახეებს. უსათუოდ ძალიან კარგი უნდა იყოს იქ ყოფნა, ოქროთი მბრჭყვინავ კანდელთან ღაღადი, გალობა, იქ ყველაზე მალეა დგომა, რომ იქიდან მლოცველთა დამშვიდებულ სათნოიან სახეებს უცქერდე. ეკკლესიიდან ილო გულ-მოლობილი, კეთილი წავიდა სახლში. ის მზათ იყო იმ წუთში შეჭრიგებოდა ბუბნოვსაც, დოლგანოვსაც, ყველა თავის მტრებს—ამხანაგებსაც, მზათ იყო მისულიყო, გაეწოდა ხელი და გადაეკოცნა ყველანი. მაგრამ ორშაბათს კი ისევ ისე დაღვრემილი და ნაწყენი დაბრუნდა, როგორც წინათ ბრუნდებოდა ხოლმე.

ყოველ წრეში და ყველა ყრილობაში მოიძებნება ისეთი კაცი, რომელსაც ემიძიმება იქ ყოფნა, მათ შორის ცხოვრება, მაგრამ ამისთვის სრულიად არ არის საჭირო, რომ ამოთვალწუნებული წევრი ან ყველაზე უკეთესი იყოს, ან ცუდი. მისი სიძულვილის და გესლიანი ყურადღების დამსახურებისათვის საჭირო არ არის სრულიად ან დიდი, არაჩვეულებრივი ქკუა-

განვითარება, ან უშნო, დამახინჯებული ცხვირი: ის აზრად ასაგდებად ამოირჩევს ხოლმე ადამიანს მხოლოდ ერთი აზრით— გასართობათ. ამ შემთხვევაში არჩევანი იყო ლუნევს ერგო. შეიძლება დროს და ჟამთა ვითარებას დაევიწყებინა მისთვის ეს შევიწროება და შეერიგებია მისთვის, მაგრამ სწორედ იმ ხანებში ილოს ცხოვრებაში ისეთმა გარემოებებმა იჩინეს თავი, რომ სამუდამოთ შეაძულეს მას სკოლა, იქაური ცხოვრება; სამუდამოდ მოუკლეს მას სკოლისადმი ინტერესი და იმავე დროს აღამაღლეს ის უბრალო, წვრილმან კითხვებზე და ძირიანად ამოშალეს მასში სკოლის მოგონებანი და იქ მიღებული შთაბეჭდილებანი.

მთელი ეს ცვლილება იქიდან დაიწყო ჯერ, რომ ილომ და იაკობმა ერთხელ ქისკართან რაღაც ფაცი-ფუცი და არეულობა შეამჩნიეს.

— უყურე!—უთხრა ილომ ამხანაგს,—როგორც ეტყობა, კიდევ წაჩხუბულან!... გავიქცეთ!

ორთავემ მოჰკურცხლეს და ერთს წუთს იქ გაჩნდნენ, მაგრამ პირველ ხანებში ვერაფერი გაიგეს—ვიღაც უცხო ხალხი დარბოდა და იძახდა:

— ჩქარა პოლიციას დაუძახეთ! უნდა შეიკრას ამ საათში!

სამკედლოსთან მჭიდროდ შეჯგუფულიყო ხალხი და ხმა-ამოუღებლივ, გაუნძრევლად იდგნენ ერთ ადგილს. ბავშვები წინ გაძვრნენ, მაგრამ შეძრწუნებულნი შეჩერდნენ უცბათ და უკან დაიხიეს. იქვე, მათ ფეხთით, თოვლზედ პირქვე გაშხლართული დედაკაცი ეგდო; თავი სულ მთლად გასისხლიანებული რაღაც ცოშში ჰქონდა გახვეული და მის თავთან ირგვლივ თოვლი მუქ წითელ ფრად შეღებილიყო. იქვე, მის გვერდით თეთრი დაქმუქვნილი ხელსახოცი ეგდო და დიდი სამკედლო გაზი. სამკედლოს კარებში მოკუნტული იჯდა საველი და ქალს ხელებზედ დაჰყურებდა. მას ხელები გაეფართხა და თითებით მაგრა ჩაბლაუჭებოდა თოვლსა, თითქოს გახოხვას აპირებს წინაო. მკედელს წარბები მოედუშა და სახე გაჰფითებოდა; ეტყობოდა, კრიჭა მაგრა ჰქონდა მოჭერილი, რომ ლოყის თავებზე

კაცლებსავე წამოჰჯდომოდნენ დაქიმული ძარღვები. მარჯვენა ხელით კარის ჩარჩოს ებჯინებოდა; მისი შავი, დიდრონი თითები კატის კლანჭებივით ინძრეოდნენ და იმ თითების გარდა სამკედლოში ყველაფერი შეჩერებულ-გარინდებულიყო. მაგრამ ილოს ეგონა, აი ამ წუთას გაადებს მაგრა მოჭერილ კრიჭას და შეჰღრიალებს, რაც ძალი და ღონე აქვსო.

ხალხი გაჩუმებული შეჰყურებდა მკედელს; ყველას სასტიკი, არა სახუმარო გამომეტყველება მიეღო სახეზედ და თუმცა ეზოში დიდო ხმაურობა და მოძრაობა იყო, აქ, სამკედლოსთან არც მოძრაობა, არც ფრუტუნია... მხოლოდ ზოგიერთების სუნთქვა-და ისმოდა... უცებ ხალხის ხროვა გაიპო და გაბანჯგენილი, ოფლის ხვითქ-გადმოდენილი პაპა ერემეი წამოდგა წინა; მას მთრთოლვარე ხელში წყლით სავსე სურა ეჭირა, რომელიც მოსვლისათნავე მკედელს გაუწოდა და უთხრა:

— აჰა!... ცოტა მოსვი...

— წყალი კი არა, მაგას სახრჩობელა უნდა, — წაიბუტბუტა ვიღამაც. საველმა გამოართვა მარცხენა ხელით სურა და კაი ხანი სვამდა. სულ რომ გამოსცალა, დახედა ცარიელ სურას და მიყრუებულის, მიხრინწეულის ხმით დაიწყო:

— რამდენჯერ გავაფრთხილე... დაანებე თავი... ვეუბნებოდი — მოგკლავ მეთქი! რამდენჯერ ვაპატიე... აი ეხლა!... საცოდავი პაშკა ობლად დარჩება, პაპა... თვალყური ადევნე... შენ ღვთისნიერი ადამიანი ხარ... ღმერთსაც უყვარხარ... თვალი ადევნე...

— ეჰჰ, შე საბრალო! — ნაღვლიანად წარმოსთქვა მოხუცმა და აკანკანებული ხელი მხარზედ დაადო. ხალხში კი ვიღამაც შეჰნიშნა:

— სულის მტერი! ღმერთსაც რომ ახსენებს!!

ეს კი მეტის-მეტი იყო. მკედელმა გაფითრებული, გაშმაგებული თვალებით გადახედა ხალხსა და მხეცავით შეჰღრიალა:

— რა გინდათ? დამეკარგეთ ამ საათში ყველანი!

მისი მოულოდნელი შეკივლება მათარახსავით მოხვდა ნა-
ლხს; გაისმა ყრუ ხმაურობა და ხალხმა უცბათ უკან დაიწია.
მკედელი წამოდგა, გადასდგა რამდენიმე ნაბიჯი მიცვალებუ-
ლისკენ, მაგრამ მაშინვე მიბრუნდა და, წელში გაშლილმა, სამ-
კედლოსკენ გასწია. ყველამ დაინახა, შენიშნა, რომ სამკედლოში
გრდემლზედ წამოჯდა, ხელები თავში იტაცა, თითქო უცბათ
შემოჰფრინდა თავიო, და გაქან-გამოქანდა. ილოს ძალიან
შეეცოდა მკედელი! ის მოშორდა სამკედლოს და უაზროთ,
უსაგნოთ დაიწყო ეზოში ხეტიალი, ხან ერთს ჯგუფს მიუახ-
ლოვდებოდა, ხან მეორეს, ყურსაც დაუგდებდა იმათ ლაპა-
რაკს, მაგრამ არაფერი ესმოდა, თავში არაფერი შესდიოდა.
თვალწინ რაღაც დიდი წითელი ლაქა ედგა და სული ყელში
ებჯინებოდა.

პოლიციაც მოვიდა, რომელმაც ჯერ ხალხი მირეკ-მო-
რეკა და მერე მკვლელიც წაიყვანა.

— მშვიდობით .. მშვიდობით, პაპა! — დაიყვირა საველმა,
როცა ეზოლამ გაჰყავდათ.

— მშვიდობით, საველ ივანიჩ, მშვიდობით! — აჩქარებუ-
ლად წამოიყვირა წვრილის, მიკნავებული ხმით ერემეიმ და
საველისკენ გაიწია.

მკედელს მოხუცის მეტი არავინ გამოეთხოვა.

ეზოში თავ-მოყრილი აქა იქ შექუჩული ხალხი რაღაცაზედ
ლაპარაკობდა და დრო-გამოშვებით იმ მხარისკენ იხედებოდა,
სადაც ქილოფ-დაფარებული მიცვალებული ესვენა. სამკედ-
ლოს კარებში, იმ ადგილს, სადაც წელან საველი იჯდა, ვი-
ლაც ვაქარი დამჯდარიყო, ჩიბუხს ეწეოდა, გამწარებული
გვერდზედ იფურთხებოდა და პაპა ერემეის ლაპარაკს ყურს
უგდებდა.

— განა იმან მოჰკლა? — ნელის ხმით, საიდუმლოდ ეჩუ-
ჩულებოდა მოხუცი: — ეს ბოროტი სულის ბრალია... ადამიანი
ადამიანს როგორ მოჰკლავს?.. კაცი გაჩენითვე კეთილია, ღვთის
სახის მატარებელი... არა, კაცი თავის დღეში ვერ მოჰკლავს,
ეს ტყუილია!

ერემეი ხელების ქნევით და ხველებით უხსნიდა მომხდარ საიდუმლოებას.

— დიდი ხანია? — ამაყად დაეკითხა პოლიციელი.

— დიდი ხანია! ის ხომ შენიაო, რისა გეშინიანო. ისკი არა, ტყუილია ესა... ცხენი ჩემია... ძაღლიც ჩემია.. ცოლიც ღვთისაა!.. ცოლიც ადამიანია!.. მან ჩვენთან ერთად მიიღო სამოთხეში პირველი წყევლა-კრულვა და ჩვენთან ერთად სწევს ცხოვრების მძიმე უღელს... ავი სული-კი სულ ჩასჩიჩინებდა: მოჰკალ, შენია!.. თითონ ხომ მტერია და მტერი მისი, ადამიანებიც უნდა თანაშემწედ იზოვნოს...

— გაზი კი, მე მგონი, იმანა სდრუზა თავში და არა ავმა სულმა, — სთქვა პოლიციელმა და გადააფურთხა.

— მერე ვინ ჩააგონა? — შეჰყვირა პაპამ: — შენ იმას ჩაუკვირდი, ვინ ჩააგონა?

— დაიცა! — უთხრა პოლიციელმა: — შენი რა არის ის მჭედელი? შეილია?

— არა, შეილი ვინ მომცა!..

— დაიცა, მაშ ნათესავია?

— არა, მე ნათესავი არავინა მყავს....

— მაშ რა გაწუხებს, ერთი ეს მითხარ?

— მე? ღმერთო ჩემო...

— იცი რას გეტყვი, — სასტიკათ წარმოსთქვა პოლიციელმა: — დაბერებულხარ და ჭკუა გამოგლევია, აი რა გალაპარაკებს შენა... წადი, დაიკარგე აქედამა!

ვაქარმა ტუჩების ცალი მხრიდან გამოუშვა ბოლი და მოხუცს შეაბრუნა პირი. ერემემ ხელი გაიქნია და ისევ დაიწყო აჩქარებული ლაპარაკი.

გადაფითრებული და თვალეზ-დაჰყეტილი იღო მოშორდა სამჭედლოს და იმ ჯგუფს მიუახლოვდა, სადაც მეეტლე მაკარი, პერფიშკა, მატეცა და სხ. ზეით სართულში მცხოვრები ქალები იდგნენ.

— ეგა, ჩემო კარგო, ჯვრის წერამდინაც დაეხეტებოდა! — ამბობდა ერთი ქალთავანი: — მე კარგათ ვიცი! პაშკა შეი-

ძლება გიმნაზიის მასწავლებლისაგანაც იყოს, აი მაღაფევეთან რომ სცხოვრობდა, და იქნება საწყალი მჭედელი აქ არაფერ შუაშია...

— რომელი? თავი რომ მოიკლა მერე? — დაეკითხა პერფიშკა.

— ჰოო!... იმასთან დაიწყო მაგან პირველად...

— მაინც რაც გინდა იყვეს... დინჯათ დაიწყო მაკარმა, — ეგ მეტის მეტია... ეგ თავისს ცოლს მიაძალღებს, მე ჩემსას, ეგ სად წაგვიყვანს?..

— აკრეფას ვერც კი მოასწრობენ! — სთქვა მხიარულმა პერფიშკამ: — აგერ ჩემი ცოლი სრულიად უვარგისია, მაგრამ ვითმენ!..

— კარგა ითმენ, შე ტარტაროზო, შენა! — ნაღვლიანად წარმოსთქვა მათიცამ.

პერფიშკას დავარდნილი ცოლიც ამოხიხდა ზევით და ძონძებში გახვეული იჯდა ჩასავალ კარებთან. ხელები უნძრევლივ ეწყო მუხლებზედ, ტუჩები მაგრა მოეჭირა. ილომ ხან ქალს შეჰხედა თვალებში, ხან ზეცას და უცბათ გაუელვა თავში აზრმა, იქნება პერფიშკას ცოლი ეხლა ღმერთსა ჰხედავს და რაღასაცა სთხოვს, ემუდარებაო?

მაღე ბავშვებიც შეიკრიბნენ სარდაფის კარებთან. ისინი კიბეზედ ჩამჯდარიყვნენ, სკდილობდნენ, როგორმე მოეხურათ გახუნებულ-გაცვეთილი ტანთსაცმელი ტანზედ და ცნობის მოყვარეობით გატაცებულნი ყურს უგდებდნენ საველის შვილის ლაპარაკს: პაშკას სახე ჩამოსკიმოდა და ცბიერი თვალები მოუსვენრად ხან ერთს შეჰხედავდნენ და ხან მეორეს. ის გმირად ჰგრძნობდა თავს: მისთვის არასოდეს არ მიუტკევეიათ იმისთანა ყურადღება, როგორც დღეს. თითქმის მეთოდ მოჰყვებოდა ერთ და იმავე ამბავს და თითქოს გულ-გრილად ლაპარაკობდა.

— წავიდა თუ არა, ამ სამი დღის წინათ, იმ დღიდანვე გაშმაგდა მამა, სულ კბილებს აღრქიალებდა და მგელივით იღრინებოდა. წამ და უწუმ მე წამომწვდებოდა თმაში... მე იმ

საათში ვიფიქრე—აჰა! ჰო და მერე მოვიდა. სახლი დაკეტილი იყო და ჩვენ სამკედლოში ვიყავით. მე საბერველებთან ვიდექი. დავინახე, მოვიდა, გაჩერდა კარებში და გვითხრა: მომეცით გასაღებო! მამამ გაზს წამოავლო ხელი და გასწია... ისე ნელა მიდიოდა, თითქო ეპარებო... მე ისე შემეშინდა, თვალები დავხუჭე. მინდოდა დამეყვირა, გამეფრთხილებინა: გაიქე, დედა, მეთქი, მაგრამ არ დავიყვირე... გავახილე თვალები, მამა ისევ მიდიოდა. თვალები ისეთი ჰქონდა, გეგონებოდა ცეცხლი წაჰკიდებიაო! მაშინ კი დაიხია დედამ... და მერე მიბრუნდა. ეტყობოდა, გაქცევას აპირებდა...

სახე შეუკრთა პაშკას და გამხდარი ტანი მთლად შეუცახცახდა. რამდენიც კი შეიძლო, ჰაერი ღრმად შეისუნთქა, მერმე შეკავებით გამოისუნთქა და სთქვა:

— აქ კი დასცხო უცებ თავში!

აქამდის უნძრეკლად მჯდომი ბავშვები შეინძრნენ, შემფოთდნენ.

— იმან კი აიქნია ხელები და წაიქცა... თითქო წყალში ჩაიყურყუმელავაო...

ბავშვი გაჩუმდა, რალაცა ნაფოტას წაავლო ხელი, დაბეჯითებით გასინჯა, გადააბრუნ-გადმოაბრუნა და ბავშვების იქით გადაადგო.

— მაშ მოჰკლა?—დაეკითხა მაშო ათრთოლებულის, წვრილის ხმით.

— ტუტუცო!—თავ-აუღებლივ სთქვა პაშკამ.

იაკობმა მოჰხვია გოგოს ხელი და ახლო მიიზიდა თავისთან, ილო კი პაშკას მიეკრა და ნელის ხმით დაეკითხა:

— შენ გეცოდება დედა?

— რა შენი საქმეა?—გაბრაზებული წაეხმაურა პაშკა.

სუყველამ ერთად ხმა-ამოუღებლივ გადახედეს პაშკას.

— აი სულ რომ დასეირნობდა, — გაისმა მაშოს წვრილი ხმა, მაგრამ იაკობმა აჩქარებით, მოუთმენლად შეაწყვეტინა ლაპარაკი.

—მა რას იზამდა!.. აბა მოიგონე, რასა ჰგავდა მკედელი? შავი და სულ მუდამ ბრაზიანი, სულ იგინებოდა, იღრინებოდა!.. ის კი მხიარული იყო პერფიშკასავით... და ვერა ძლებდა იმასთან...

პაშკამ შეჰხედა მოლაპარაკეს და დინჯათ, მოზდილსავით, დაიწყო:

— მე ვეუბნებოდი ხოლმე: დედა, დაიმაღე! მოგკლავს-მეთქი!.. არ გაიგონა... ეს იყო მეხვეწებოდა ხოლმე—მამას ნურაფერს ეტყვიო... ტკბილეულობას მიყიდდა ხოლმე ამისთვის. ფელტფებელი კი სულ შაურიანებს მაძლევდა ხოლმე. მივუტანდი თუ არა ბარათს, ის, უეჭველად, შაურიანს მაჩუქებდა, ისეთი კეთილი იყო!.. ღონიერი იყო, აი ამოდენა უღვაშები ჰქონდა...

— ხმალიცა ჰქონდა?—დაეკითხა მაშო.

— მერე რა ხმალი ჰქონდა!—უბასუხა პაშკამ და ამაყურად დასძინა:—ერთხელ მე ამოვიღე ქარქაშიდან,—ისეთი მძიმე იყო, რომა...

იაკობმა დაფიქრებით წარმოსთქვა:

— აი, ეხლა შენც ილოსავით ობოლი ხარ...

— შენმა მზემ,—უკმაყოფილოდ მიუგო ობოლმა:—შენა გგონია, მეც სანაგვეებზედ დავიწყებ თრევასა? ვერ მოგართვეს, დიად!

— მე მაგას კი არ გეუბნები...

— მე ეხლა რასაც მინდა, იმას გავაკეთებ!...—იძახდა ამაყად პაშკა, თავი მაღლა აეღო და თვალები უბრწყინავდნენ.— მე ობოლი კი არა ვარ, ისე მარტოკა ვიცხოვრებ ეხლა. აი, მამას არ უნდოდა სკოლაში მივებარებინე და ეხლა სატუსალოში ჩასვამენ... მე კი სკოლაში წავალ და ვისწავლი... თქვენზეც კარგათ ვისწავლი!

— მერე, ტანისამოსს ვინ მოგართმევს?—ლიმილით დაეკითხა ილო:—სკოლაში დაგლეჯილებს როდი იღებენ!... ჰე, მიირთვი?..

— ტანისამოსი?... მე... სამჭედლოს გავყიდი, რა!.. სუყველამ პატრისცემით გადახედეს პაშკას და ილომ ცხადათ იგრძნო დამარცხება. პაშკამ დაინახა, რა შთაბეჭდილება მოახდინა და უფრო მალლა აღფრთოვანდა.

— მე ცხენსაც ვიყიდი... ცოცხალს განა, ნამდვილ ცხენსა! და სკოლაში ცხენით ვივლი ხოლმე!..

მას თითონ ისე მოეწონა თავისი ახალი აზრი, რომ სიამოვნებისაგან გაიღიმა კიდევც, თუმცა ეს ღიმილი ხან-მოკლე იყო, ოდნავ გამოეხატა ტუჩებზედ და გაჰქრა უცბათ.

— ეხლა აღარავინა გცემს ხოლმე, — უცბათ ჩაუმატა მაშომ, და შურით სავესე თვალებით გადაჰხედა პაშკას.

— კიდევ მოიძებნებიან ცემის მოყვარულნი! — დაბეჯითებით უპასუხა ილომ.

პაშკამ შეხედა, ყოჩაღათ გადაათურთხა გვერდზედ და ჰკითხა:

— ვინ? შენ ხომ არ აპირებ? აბა მობრძანდი!

იაკობი ისევ ჩაერია.

— რა საკვირველია, ძმებო!.. დღეს ცოცხალი იყო კაცი, დადიოდა, ლაპარაკობდა... როგორც ყველა, — ცოცხალი იყო, დაარტყეს თავში გაზი და წავიდა, აღარ არის!...

სამმავე ბავშვმა ყურადღებით შეხედა იაკობს; იმას კი თვალები გადმოეკარკლა და იყო ისე.

— მართლა! — სთქვა ილომ: — მეცა ვფიქრობდი მაგაზედ...

— იტყვიან ხოლმე, — მოკვდაო, — საიდუმლოდ, ჩუმის ხმით განაგრძო იაკობმა: — მერე რასა ნიშნავს ეს „მოკვდა“?

— სული გაფრინდა, — მოწყენილად აუხსნა პაშკამ.

— ცაში, — მიუმატა მაშომ, თან უფრო მიეკრა იაკობს და ზეცას შეჰხედა. იქ ვარსკვლავებს თან-და-თან ეკიდებოდათ უკვე ცეცხლი; ერთი იმათგანი, რომელიც უფრო დიდი და კაშკაში იყო და არა ბეუტავდა, სხვებზე უფრო ახლო იყო დედამიწასთან და ცივის გაშტერებულის თვალით უყურებდა მას. მაშოს მიბაძვით სუყველამ შეიხედეს ზევით. პაშკამ შეჰხედა და იმ წუთსვე სადღაც გაიქცა. ილო დაშტერებით და შიშით

დიდი ხანი უყურებდა ცაში, იაკობის დიდრონი თვალები კი მოუსვენრათ გადადიოდნენ ერთი ადგილიდან მეორეზედ, თითქოს ლურჯ ცის კამარაში რაღასაც დაეძებნო.

— იაშკა! — დაუძახა ამხანაგმა და თან თავი ჩაჰლუნა.

— ჰა?

— მე სულ იმაზედ ვფიქრობ... ილოს ხმა ჩაუწყდა.

— რაზედ? — იაშაკ ჩუმით დაეკითხა ამხანაგს.

— სუყველაზედ...

— რა?

— როგორ... როგორღაც ვერ არის კარგი... კაცი მოჰკლეს, სუყველანი დაფაცურობენ, დარბიან... ათას რასმეს ამბობენ... და ერთმა კი არავინ იტირა... ერთმა არ შეიცოდა...

— ჰოო... ერემეი სტიროდა...

— ის ყოველთვის სტირის... პაშკა, პაშკა? გეგონებოდა ზღაპარს უამბობს ამხანაგებსაო...

— ის ეხტიბარს არ იტებს... იმას ბარემ კარგათ ენანება, მაგრამ ჩვენი რცხვენოდა და ვერ იტირა... ეხლა გაიქცა და ვინ იცის, როგორა ღრიალებს...

ისინი ერთმანეთზე მიკრუნჩხულ-მიკრულნი კიდევ ისხდნენ რამდენიმე წუთი.

მაშოს მიეძინა იაკობის მუხლზედ და სახე ისე ზეცაში შემაცქირალი დარჩა.

— შენ გეშინიან? — ჩურჩულით დაეკითხა იაკობი..

— მეშინიან — ასევე მიუგო ილომ.

— ეხლა მიცვალებულის სული დაიწყებს აქ ხეტიალს...

— ჰო.. მაშოს კი სძინავს...

— შინ უნდა წავიყვანოთ... მე განძრევისაც კი მეშინიან...

— წამო ერთად წავიდეთ.

იაკობმა მოჰხვია მძინარა ბავშს ხელი, თავი მხარზე გადიგდო, ძლივს წამოდგა ფეხზე და ჩურჩულით უთხრა ილოს:

— დაიცა, ილო, წინ მე წავალ...

ის წინ წავიდა ქანაობით, ეტყობოდა, ძლივს გრეოდა გოგოს და უკან აჩქარებული მისდევდა ილო. მას ეგონა ვილაც უხილაგი მოგვდევს უკან, აგერ სუნთქავს კიდევ და საცაა ხელსა მტაცებსო. მან ხელი წაჰკრა ამხანაგს ზურგში და ძლივს გასაგონი ჩურჩულით უთხრა:

— გასწი, ჩქარა!...

ამ შემთხვევის შემდეგ ერემეიმ ავადმყოფობა დაიწყო. ის თან-და-თან იშვიათად გამოდიოდა თავისს ხელობის განსაგრძობად, უმეტეს ნაწილად შინ იყო და ან ეზოში დაფარფატობდა ნაღვლიანად, ან თავისს ბნელ სოროში იწვა ხოლმე. გაზაფხული მოახლოვდა და ნათელ, კაშკაშა დღეებში, როცა მზე მხიარულად ბრწყინავდა ზეცაზედ და ათბობდა ყველა არეს, მოხუცი სადმე შუაგულ მზეზე იჯდა და ტუჩების ცმაცუნით თითებზე რაღასაც სთვლიდა. ბავშვებს ან სულ აღარ უამბობდა ხოლმე ზღაპრებს და თუ უამბობდა—წინანდებურად კოხტად და მოხდენით ვერ ახერხებდა. დაიწყებდა და უცბათ ჩაბჟირდებოდა ხველით. გულში რაღაცა უქრითინებდა, თითქოს განთავისუფლებას ემუდარებო.

— კარგი, გეყოფა!—ურჩევდა ხოლმე მაშო, რომელსაც ყველაზე მეტად უყვარდა მოხუცის ზღაპრები.

— და...ი.ცა!...—ძლივს-და იტყოდა ხოლმე მოხუცი:— დაიცა ცოტა... ამ საათში...

მაგრამ ხველა არ ანებებდა თავსა და უფრო აუცახცახებდა გამხმარ სხეულს. ხანდახან ისე დაიშლებოდნენ ხოლმე ბავშვები, რომ ვეღარ მოისმენდნენ ზღაპრის ბოლოს. ამისთანა შემთხვევაში მოხუცი როგორღაც შებრალებით შეჰხედავდა ხოლმე მიმავალ ყმაწვილებს.

ილომ შენიშნა, რომ პაპას ავადმყოფობა მებუფეტე პეტრუსას და ბიძა ტერენტის ძალიან აწუხებდა და აშფოთებდა მათ. პეტრუსა დღეში რამდენჯერმე გამოჩნდებოდა ხოლმე დუქნის კარებში და რომ იპოვიდა მოხუცს, მხიარულის, მოცინარის თვალებით დაეკითხებოდა:

— როგორ მიდის შენი საქმე, პაპავ? ეხლა ხომ უკეთესაა ჰგრძნობ თავსა?

ახოვანის, ჩასხმული ტანის პეტრუხა, წითელი ჩითვის პერანგში გამოწყობილი ბრჭყვიალა წადებით და მაუდის განიერ შარვლის ჯიბეებში ხელებ ჩაწყობილი დადიოდა. ჯიბეებში ყოველთვის ფული უჩხრიალებდა. რგვალი თავი ეტელიპებოდა შუბლიდან მოყოლებული, მელოტდებოდა, მაგრამ ჯერ საკმაოდ ჰქონდა კიდევ ქერა ხუჭუჭი თმა თავზე და ყოველთვის კოხტად შეისწრებდა ხოლმე. ილოს წინადგე არ უყვარდა ისა, მაგრამ ეხლა თან და-თან უფრო სძაგდებოდა. ის კარგათა ჰგრძნობდა, რომ პეტრუხას არ უყვარდა პაპა ერემეი. ერთხელ მან ყური მოჰკრა პეტრუხასა და ბიძის ლაპარაკს—მებუფეტე კუზიანს არიგებდა:

— შენ კარგა ადევნე მაგას თვალი! ეგ ძუნწია და მე მგონი ბალიშში ცოტა ფული არ უნდა ჰქონდეს დამალული აბა, ნუ კი გამოყრუვდები. როგორც ვატყობ, ბებერ თხუნელას დიდი დღე აღარა აქვს. შენ მეგობრად ხარ მაგასთანა და მაგას კი ერთი სული ნათესავი არ მოეპოვება! მოისაზრე.. გაანძირე ცოტა ტვინი...

გუშინ პაპა ერემეი ძველებურად იჯდა ტერენტის გვერდით და ემუსაიფებოდა ღმერთზე, სიმართლეზე და კაცთა ცხოვრებაზე. კუზიანი ქალაქში უფრო დაუშნოვდა, უფრო დამახინჯდა, თითქო დაღბა თავის მუშაობაშიო; თვალები ჩაუცვივდა და აემღვრია, სხეული თითქო დაუდნა დუქნის მუდმივ დახშულ ჰაერში. მოსვრილ-მოთხვრილი პერანგი სულ კუზთან იხვეჭებოდა და წელი ტიტველი უჩანდა. როცა ვისმეს ელაპარაკებოდა, ტერენტის ხელები მუდამ ზურგთან ეჭირა, ხელის ჩქარი მოძრაობით „ბლუხას“ ისწორებდა, —კაცს ეგონებოდა თავის ვეებერთელა კუზში რაღაცის დამალვას აპირებსო.

როცა პაპა ერემეი კარში იყო, ტერენტიც გამოვიდოდა ხოლმე თვალების ბეუტვით, მზისგან ხელშეფარებული შეჭყუ-

რებდა მოხუცს. ყვითელი გახრიოკებული წვერი შეერხებოდა ხოლმე, როცა სუსტი, დამნაშავეს ხმით დაეკითხებოდა:

— პაპა ერემეი, ხომ არაფერი გინდა?

— გმადლობ!.. არა მინდა-რა!.. ეხლა აღარაფერი მინდა...

— მიუგებდა ხოლმე ერემეი.

ზღაზნით მიბრუნდებოდა კუზიანი თავის სუსტ, ჩხირებსავე წვრილი, ფეხებით და ღუქნისკენ გასწევდა. მოხუცი კი თან-და-თან უკან მიდიოდა.

— ეე, როგორც მეტყობა, ჩემი საქმე წასულია, — უთხრა მან ერთხელ ილოსა. — სიკვდილის დრო მოვიდა, როგორც ეტყობა! მხოლოდ... — აქ მოხუცმა ექვის თვალით მიიხედ-მოიხედა და ჩურჩულით განაგრძო:

— აღრეა ჯერ, ილო! ჯერ ჩემი საქმე არ გამითავებია! ეკრ მოვასწარი! ჩვიდმეტი წელიწადია ფულის ვაგროვებდი... ღვთის სახლისთვის მინდოდა.. ჩემ სოფელში ვაპირებდი ეკლესიის აშენებას... საჭიროა... ძალიან საჭიროა ეს ხალხისათვის. კაცს ერთი თავშესაფარი აქვს მხოლოდ — ღმერთთან... ცოტა მოვაგროვე... არ ეყოფა.. და რაცა მაქვს, ისიც არ ვიცი, სად წავიღო... ღმერთო, შენ ჩამაგონე!.. ყვავები კი დამჩხავიან დღესა, სუნი მაუვიდათ, მგონი... ილო, შენ იცოდე მხოლოდ!

ილომ მოუსმინა მოხუცს ლაპარაკი, თავი დიადი საიდუმლოების პატრონად იგრძნო და მიხედა ვინ იყვნენ ის ყვავები, რომლებზედაც შიშით და ნაღველით ეუბნებოდა მოხუცი.

რამდენიმე დღის შემდეგ, სკოლიდამ რომ დაბრუნდა ილო თავის კუნჭულში და ტანთ გახდა დაიწყო, ერემეის ჯურღმულიდამ რაღაც ხმაურობა მოესმა. ვიღაცა ჰბუტბუტებდა და ხრიალებდა, თითქო ვიღაცას არჩობენო. დრო-გამოშვებით ცხადათ ისმოდა სისინი.

— ქმ.-ქმმმ.. გამეცა!...

შეშინებული ილო კარებს მიაწვა, მაგრამ დაკეტილი დახედა. ეს რომ იგრძნო, ათრთოლებულის ხმით დაიყვირა:

— პაპაე!

კარებს იქიდან კი აჩქარებული ჩურჩულით წარმოთქმული სიტყვები მოესმა:

— კშშ!.. ღმერთო შემიწყალე... ღმერთო... ღმერთო... და უცბათ შესწყდა ხმაურობა. ილო გადმოხტა უკან, არ იცოდა რა ექნა, მაგრამ იმ წუთსვე მივარდა კარების ნაქვრეტს და ცახცახით მიაკვდა იმ ადგილს. მოხუცის პაწაწკინტელა ოთახში ბნელოდა. მისი პატარა, მოსვრილი სარკმლიდან სინათლე ძლივს შედიოდა ოთახში. ფანჯრიდგან გაზაფხულის სითბოთი დამდნარი თოვლის შხაპა-შხუპი ისმოდა. ეტყობოდა, ფანჯრიდგან შინაც ჩადიოდა წყალი. ილო ჩააკვირდა და დაინახა, რომ მოხუცი გულ-აღმა ეგდო ლოგინზედ და ხელებს ფართხავდა.

— პაპე! — დაუძახა გულ-მომკვდარმა ილომ.

მოხუცი შეკრთა, თავი ასწია ქვეშაგებიდგან და წაიბუტბუტა:

— კშ... პეტრუსა... შეჭხედე, ღმერთი! ეს იმისია!.. მისი სახლისთვის არის ეს გადადებული... კშ... ყორანო... ღმერთო... შენია... შენი!.. შენ დაჰფარე... იხსენ... ღმერთო!...

ილო შიშისაგან ცახცახებდა, მაგრამ კარებს ვერ მოშორებოდა. ის კარგათ ჰხედავდა, რომ მისი სუსტი და მთრთოლვარე მოკაკული თითით ვილასაც ემუქრებოდა.

— შეხე... ღვთისაა!.. არ გაჰბედო!..

აქ უცბათ შეჰკრთა მოხუცი, სულ მთლად მოიკუმშა და წამოჯდა ლოგინზე. მისი სპეტაკი თეთრი წვერი მჯრინავი მტრედის ფრთასავით ცახცახებდა. ხელები გაიწოდა წინ, ვილასაც ჰკრა ხელი და პირქვე დაეცა.

ილომ შეჰკივლა და გაიქცა. ყურებში რაღაც უწიოდა და კშ...კშ... სდევნიდა.

ბავშვმა დუქანში შეირბინა და ძლივს შეჰყვია—სულის ვერ ითქვამდა.

— პაპა... მოჰკვდა!..

ტერენტი შეკრთა, გულიდან ოხვრა ამოსკდა, დაიწყო ერთ ადგილას უაზროთ ფეხების ბარტყუნ და ცახცახით პე-

რანგის გასწორებით დახლის წინ მდგარ პეტრუსას შეჰყურებდა:

— ძია, ჩქარა წადი!..

— რა? რაღას გაჩერებულხარ?—მკაცრად შეჰყვირა პეტრუსამ.—წადი რაღა! ღმერთმა აცხონოს! კაცი კაცი იყო, სხვათა შორის... ეჰ, მეც წამოვალ... დავხედავ მაინც... ილო, შენ აქ დარჩი პატარა ხანს... თუ საჭირო ვიყო, დამიძახე,—გესმის? იაკობ, შენ ბუფეტში დარჩი... მე ამ საათში მოვალ.

აუჩქარებლივ, წაღების რაკა-რუკით პეტრუსამ გასწია დუქნიდან და ორთავე ბავშმა გაიგონეს, რომ კარებს იქით ერთი კიდევ უთხრა კუზიანს:

— წადი, წადი... შე სულელო...

თუმცა ილო ნანახით და გაგონილით მეტად იყო შეშინებული, მაგრამ გონებას მინც არა ჰკარგავდა და ყველაფერს ამჩნევდა, რაც კი ჰხდებოდა ირგვლივ.

— შენ თითონ ნახე, რომ ჰკვდებოდა?—დაეკითხა დახლიდან იაკობი.

ილომ შეხედა და კითხვითვე მიუგო:

— ისინი იქ რად წავიდნენ?

— სანახავად!.. შენ თითონ არ დაუძახე!...

ილო გაჩუმდა. მერე მაგრა მოკუმშა თვალები და სთქვა:

— ღმერთო, რა საზარელი იყო!... როგორ უძალოდ-დებოდა!...

— ვისა?—ყურადღებით შეჰხედა და დაეკითხა იაკობი.

— ეშმაკს!—მიუგო ილომ და ჩაფიქრდა.

— შენ დაინახე?

— ჰა?

— შენ დაინახე ეშმაკი?—მიიბრინა მასთან და თავდაქერით შეჰკივლა იაკობმა. მაგრამ ამხანაგმა ისევ თვალები დახუჭა და პასუხს არ აძლევდა.

— შეგეშინდა?—აჯანჯგარებდა და თან ეკითხებოდა იაკობი.

— დაიცა!—საიდუმლოებით წარმოსთქვა უცებ ილომ:—
 მე ერთი წუთით.. მივირბენ... კარგი? მამას კი ნუ ეტყვი,
 გესმის?

— კარგი, კარგი! მერე კი აქ მოირბინე ისევ...

ნახევარზედ მიმხვდარმა ილომ დაითიშა და წუთს შემდეგ
 აქვე სარდაფში იყო. თითის წვერებით, თავესავით უხმაუროთ
 მიძვრა კარებთან და ისევ ნაჭერეტს მიაკვდა. მოხუცი ჯერ ისევ
 ცოცხალი იყო,—ხრიალებდა... მაგრამ ილო მას ვერა ჰხედავ-
 და: მომაკვდაფი იატაკზედ ეგდო თრ ცოცხალ ადამიანთა
 ფეხ ქვეშ. ბურუსში ორთავენი ერთ რაღაც უშნო ფიგურას
 წარმოადგენდნენ. მერმე გაარჩია ილომ, რომ მის ბიძას მო-
 ხუცის საწოლთან წაეჩოქა და აჩქარებული ბალიშის პირს უკე-
 რავდა. აშკარად ისმოდა ძაფის შრიალი. პეტრუზა ტერენტის
 უკან იდგა, წაკუზულიყო და ისიც ბალიშს ჩასჩერებოდა. აგერ
 გაიქნია თავი და ნაწყენი კილოთი წაიჩურჩულა:

— ჩქარა .. შე უმსგავსო შენა... გეუბნებოდი—ნემსი და
 ძაფი მზათა გქონდეს მეთქი... ჰა, მაინც არ გამიგონე... აქ
 მოგინდა ნემსის აგება.. ეჰ, შე გამოყრუებულიო! კარგა ვერ
 უთვალ თვალე... მაგრამ ეჰ,—ღმერთმა უშველოს! ესეც საკმა-
 რისია!.. გესმის? გონს მოდი-მეთქი, შე ბრიყვო!

პეტრუსას დამშვიდებული ჩურჩული, მომაკვდავის ოხვრა,
 ძაფის შრიალი და ფანჯრიდან გუბეში ჩამონადენი წყლის ტყაპა-
 ტყუბი,—ყველა ეს ერთად შეზავებული რაღაც ყრუ ხმაღრო-
 ბად მოისმოდა, რომელმაც ილოს თავ-ბრუ დაჰხვია. ჩუმად
 მოშორდა კარებს და გასწია სარდაფიდან. დიდი, რაღაც გა-
 მოურკვეველი ლაქა ურმის თვალსავით ტრიალებდა მის თვალ-
 წინ, შიშინებდა და ეს თავს ბრუს ახვევდა და გულს ურევდა.
 დუქანში კიბეზედ მიმავალი ილო მაგრა ებლაუტებოდა მოაჯი-
 რებს და ფეხებს ძლივს მიათრევდა, კარებთან კი რომ მივიდა,
 ჩუმი ქვითინი წასკდა. მის წინ იაკობი ტრიალებდა და რაღა-
 საც ელაპარაკებოდა. მერე ხელი ვილამაც წაჰკრა ზურგში და
 პერფიშკას ხმა გაისმა...

— ვინ? რითი და რათა? რა? მოკვდა? ეხ.. დასწყევლოს ღმერთმა!..—და ისევ წაჰკრა ილოს ზურგში და ისეთი სიჩქარით ჩაეშვა მეჩქმე კიბეზედ, რომ ამ უკანასკმელმა ზანზარი მორთო. მაგრამ კიბის ძირში მწუხარეთ შესძახა:

— ეჰ, წავიდა...

ილოს ესმოდა, რომ კიბეზედ პეტრუსა და ტერენტი მოდიოდნენ, მას არ უნდოდა მათთან ტირილი, მაგრამ ცრემლებს ვეღარ იმაგრებდა.

— იაკობ!..—დაიძახა პეტრუსამ,—მიირბინე ერთი და მეეზოეს დაუძახე!.. უთხარი მოხუცი ერემეი ღვთის წინაშე წარსდგა-თქო... აბა მარდადი!..

— ეჰ!..—ერთი კიდეც ამოიოხრა პერფიშკამ:—თქვენ იყავით კიდეც იქა? ჰმმ...

ტერენტიმ ისე გაუარა დისწულს, რომ არც კი შეუხედნია იმისთვის. პეტრუსამ კი დაადო მხარზედ ხელი და უთხრა:

— სტირი? იტირე, იტირე, —ეგ კარგია... მაგითი ამტკიცებ, რომ გულკეთილი ყოფილხარ და სიკეთის დავიწყებ არა გცოდნია. ცხონებული მოხუცი დიდი კეთილის მყოფელი იყო შენთვის!..

პატარა ხანს გაჩუმდა, მერე გაიყვანა გვერდზედ და დაუმტა:

— მაგრამ კარებში ნუ ხარ გაჩერებული..

ილომ სახელოთი ცრემლები მოიწმინდა და ყველას შეჰხედა. პეტრუსა დახლს უკან იდგა უკვე და თმებს ისწორებდა. მის წინ პერფიშკა იდგა, სახეში უყურებდა და ეშმაკურად იღიმებოდა. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ იღიმებოდა, სახე ისეთი ჰქონდა, თითქო ეს არის ამ საათში წაუგია ყომარში უკანასკნელი შაურიო.

— ჰა, რა გინდა ახლა, პერფალ?—წარბების აწევით, მკაცრად დაეკითხა პეტრუსა.

— მე?.. ჰმმ... მაღარიჩი არ იქნება?—უცბათ წარმოთქვა პერფიშკამ.

— ეგ რა ამბავიაო, ვითომ რისთვისაო?—ზღაზნით დაეკითხა მედუქნე.

— ეჰჰ!—შეჰყვირა მეჩექმემ და ფეხით დაუტყაპუნა:—მეცა მაქვს პირი, მაგრამ მე არ მაძლევენ ქალს! ეჰ, რაც იყო, იყო! ერთი სიტყვით, გისურვებ, პეტრე იაკობიჩ, ყოველ კეთილს და ხანგრძლივ სიცოცხლეს!

— რაიო? რას არახუნებ?—ეხლა კი ღიმილით დაეკითხა პეტრუსა.

— ისე.. გულისა და სულის უბრყვილოებით გეუბნები!

— მაშასადამე, გადაგაკვრეინო? ეს გინდოდა რაღა? ხე, ხე, ხე.

— ხა, ხა, ხა! გადიხარხარა მხიარულად მეჩექმემ. ილომ გაიქნია თავი, თითქო რიდაცის მოშორება უნდაო, და გავიდა დუქნიდან.

ამ ღამეს ილო გვიან დაწვა დასაძინებლად და არც თავის ქახში—დუქანში, იმ მაგიდის ქვეშ, სადაც ტერენტი ჭურჭელსა რეცხდა ხოლმე.

დახლზე ლამპა იდგა და გაბერილ დიდ მუცელა ჩაიდნებს და ბოთლებს ანათებდა. დუქანში კი ბნელოდა, ფანჯრებში შავი, უკუმეთი სიბნელე იჭვრიტებოდა, ისმოდა წვრილი წვიმის შხაპა-შხუპი და ქარი ნელა ზუზუნებდა... ტერენტი დაძვრებოდა დიდ ვეებერთელა ზღარბსავით, მაგიდებს ასწორებდა და მძიმედ ოხრავდა. ლამპას რომ მიუახლოვდებოდა, იატაკზე ხშირი ჩრდილი გაიშხლართებოდა ხოლმე და ილოს ეგონა ეს ერემის სული მისდევს ბიძას და ხრიალებსო.

— კშ... კშშ...

ბავშვი შიშისა და სიცვივისაგან ძაგძაგებდა. მას სინესტე ახრჩობდა.—შაბათი იყო და ის იყო იატაკი გარეცხეს—ეს საშინელი ნესტიანი სიმყრალე დუქანში მით აიხსნებოდა. იმას უნდოდა ეთხოვნა ბიძისთვის, რომ მალე მისულიყო და დაწოლილიყო მის გვერდით, მაგრამ მძიმე და ცუდი გრძნობა ებას არ აძლევდა დალაპარაკებოდა ბიძას. ილოს თვალწინ წელში მოხრილი, თეთრ-წვერა ერემეი ეხატებოდა და ცხადათ

ესმოდა მისი ხრინწიანი, მაგრამ ალერსით და იმედით სავსე, ხმა:

— შეილო, შეილო! ღვთის მოთმინებასაცა აქვს საზღვარი... არა უშავს-რა!..

— დაწვებოდი ბარემ შენცა!.. ვერ მოითმინა და აკანკალებულის ხმით წაილაპარაკა ილომ.

კუზიანი შეკრა და მიყუჩდა. მერე გაუბედავით, ნელის ხმით იკითხა:

— ჰა? ვინ იყო ესა?

— მე; დაწეჟი მეთჟი ბარემ...

— ამწუთას! ამწუთას, ამწუთას!...—მიაყარა აჩქარებით კუზიანმა და ბზრიალასავით დატრიალდა მაგიდებთან. ილო მიხვდა, რომ ბიძაც იტანჯებოდა და სიამოვნებით გაიფიქრა:

„ახია შენზედ!...“

წვიმა განუწყვეტლივ ჩქრიალებდა და საიდლანაც ყრუდ მოისმოდა რახუნის ხმა. ლამპის სინათლე ჰკრთოდა, ცახცახებდა და ჩაიდნები-ბოთლები ჩუმად იღიმებოდნენ. ილომ ბიძის ქურქი თავზედაც წაიხურა და იწვა გატრუნული. მაგრამ აგერ, მის გვერდით რაღაცა შეინძრა. ერთ წამს ცივმა ოფლმა გადაჰკრა, წამოყო თავი და ტერენტი დაინახა, მას დაეჩოქნა, თავი ისე დაეჩინდრა, რომ ნიკაპი გულზე ედო, და ჩუმად ჩურჩულებდა:

— ღმერთო, დიდებულო... ღმერთო!

ეს ჩურჩული პაპა ერემეის ხრიალს მიემსგავსებოდა. დუქნის უკუმეთი სიბნელე თითქოს იძროდა, მოძრაობდა და მასთან ერთად იატაკიც ჰქანაობდა, ბუხრებში ქარს ზუზუნნი გაჰქონდა.

უ-უ-უ-უ!

— ნუ ლოცულობ!..—წვრილის, წკრიალა ხმით შეჰყვირა ილომ.

— უჰ, რა დაგემართა?—ჩაწყვეტილის ხმით უთხრა კუზიანმა:—დაიძინე, თუ ღმერთი გწამს!

— ნუ ლოცულობ!..—დაბეჯითებით გაიმეორა ბავშვმა.

— კარგი, კარგი... აღარ ვილოცავ...

სიბნელე და ნესტი თან-და-თან უფრო მძიმე ლოდით აწვებოდნენ ილოს გულზედ, ძლივს-და სუნთქავდა; გულში კი შიში, პაპა ერემეის სიბრალული და ბიძისადმი ზოროტი, სიძულვილის გრძნობა უღვიოდა.

— რა იყო? რა დაგემართა?... — შეშინებული ეჩურჩულებოდა ბიძა და თან სცდილობდა ხელით შეჰხებოდა მას, მაგრამ ილო ხელს ჰკრავდა და ამტირალეულის ხმით, შეშინებული ეუბნებოდა:

— ღმერთო! ნეტა შეიძლებოდეს სადმე დამაღწევა... რომ ვერაფერს ჰხედავდე და არც შენა გხედავდნენ... ღმერთო!

ყელში მოწოლილმა ცრემლებმა ჩაუწყვიტეს ხმა. მან ძალა დაატანა თავს, ჩაჰყლაპა დამძალი, აყროლებული ჰაერი და ბალიშში თავ-წაყოფილმა მორთო ქვითინი.

(შემდეგი იქნება)

მ ა კ ბ ე ტ

გეგზანუსისა

მაკბეტის შინაარსი შექსპირს აღებული აქვს გოლინშედი-
 საგან, რომელმაც თავის მხრით ისესხა იგი ჰექტორ ბოეციუ-
 სის ლათინურის ქრონიკის შოტლანდურ თარგმანიდან (1541).
 წინააღმდეგ ჰამლეტის მასალისა, აქ ჩვენს პოეტს შემუშავებუ-
 ლი საგანი ჰქონდა, რომელიც ვარგოდა სასცენოთ. აქ
 ყველაფერი იყო შინაარსში: საჭირო იყო მხოლოდ მისი ფსიხო-
 ლოგიური დამუშავება. ისტორიულ გადმოცემით, როგორც ეს
 შექსპირსაც აქვს, მაკბეტი, ნათესავი სუსტის მეფის დუნკანისა,
 დაბადებით სასტიკი ადამიანი, ბანქოსთან ერთად არის დამცვე-
 ლი ტახტისა შინაგან მემბოხეთა და გარეგან მტრებისაგან.
 როგორც შექსპირის პიესაში, ისე ქრონიკაში კუდიანები
 უწინასწარმეტყველებენ ორსავე სარდალს; მაკბეტის ამაყი ცოლი
 აქეზებს მას მეფის მოსაკლავად, რაიცა ბრალდებით გაქცეულს
 შვილებს. მიუნდობლობა და შური ბანკოსადმი, რომელსაც
 წინად, როგორც ეს შექსპირსაც აქვს გაკვრით აღნიშნული,
 ენდობოდა მაკბეტი, აიძულებენ მაკბეტს საიქიოს გაამგზავროს
 ბანქო, თუმცა მისი შვილი ფლენსი კი გაუსხლტება ხელი-
 დან. მაკბეტის იქვიანობას თან-და-თან განვითარება, მისი
 მტარვალობა, სისხლის წყურვილი, უნდობლობა მაკდუფისად-
 მი, მაკდუფის გაქცევა, მისი ცოლ-შვილის მოკვლა, შემდეგი
 ცრუ წინასწარმეტყველება კუდიანებისა, შოტლანდიის განთა-
 ვისუფლება—ყველაფერი ეს ისე მარტივად და დალაგებით არის

აწერილი ქრონიკაში, რომ შექსპირს შეეძლო ეს შინაარსი სავსებით შეეტანა თავის პიესაში, თითქმის წვრილმანებიც კი, მაგ. საუბარი შაკდუფსა და მალკოლმს შორის.

შექსპირის ნაწერებს შორის ამ ტრაგედიას განსაკუთრებული ყურადღება ჰქონდა მიქცეული მკითხველებისა და კრიტიკებისაგან. შილლერმა გადააკეთა იგი გერმანულ სცენისათვის; შლეგელი ლაპარაკობდა მის შესახებ გატაცებულის ენით; დრეკმა აღიარა ეს პიესა ჩვენის პოეტის უდიდეს ნაწარმოებათ, ყველაზედ უფრო მაღალ და შემადრწუნებელ დრამად მთელს ქვეყანაზედ. იმ უცხოელებსაც კი, რომელთაც არავითარი კავშირი არა აქვთ გერმანელთა ტომთან, შექსპირის პიესებში ყველაზედ უფრო მოსწონთ ეს დრამა იმიტომ, რომ იგი მიამსგავსეს ანტიკურ ტრაგედიას, ან თუ მოეწონათ მისი შინაარსის ერთიანობა და განვითარების სიმარტივე, თუ იმის გამო, რომ ხასიათები ამ პიესაში მეტად აშკარად არიან დახატულნი და მოკლებულნი ყოველგვარს გამოცანას; მაგრამ, უეჭველია, რომ ამ დრამაში უფრო მოსწონთ მხატვრობა და პოეტური კოლორიტი. თუ ჰამლეტს ვერ შეედრება ვერც ერთი პიესა შექსპირისა ღრმა-ფილოსოფიურის შეხედულებით ბუნებისა და ადამიანის სხვა-და-სხვა ძალების მნიშვნელობის შესახებ; ჰენრიხ IV-ს—ვერც ერთი პიესა იმ ცოცხალის მხიარულის გრძნობის მხრივ, რომელსაც გრძნობს ადამიანი მომქმედის, აქტიურის ცხოვრებისაგან; ოტელოს—გულის ხშიერ საფუძველით და ხასიათების წინდახედულათ დასურათებით; ლირს—ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ვნებათა შეტაკებით; ციმბელინს—ზნეობრივის პრინციპების სიდიადით,—მაკბეტი მუდამ იქნება ერთად-ერთი ნაწარმოები თავის ბრწყინვალე პოეტურის აღწერით და მხატვრობით, ადამიანების, დროთა და ადგილების ცოცხლათ განხორციელებით (დახატვით). ჯერ კიდევ შლეგელი ამბობდა, რომ მაკბეტში ნათლად არის დახატული მხნე გმირული დრო ჩრდილოეთისა, რკინის დროის თავობა, რომლის სათნოება იყო სიმამაცე. ყველაფერი აქ დევ-გმირულ გიგანტურ სახეს ღებულობს. როგორ სულ სხვა ნაირად წარმოგვიდგება აქ

მტარვალთ მაკბეტს და სხვა გმირები—მაკდუფი, ბანქო, სივარდ მახინჯ რიჩარდ III-თან შედარებით, რომელიც იმარჯვებს მას-სავით მახინჯ ადამიანებზე! ჩვენ შოტლანდიის მთაში ვართ, სადაც ყველაფერი ცრუ-მორწმუნეობით არის აღსავსე, სადაც ნამდვილი და ზესთაბუნებითი ერთმანერთშია არეული, სადაც უსულო ბუნების და პირუტყვების ნიშნებს რაღაც წინასწარ-მეტყველობითი მნიშვნელობა აქვს, სადაც ამისდა მიხედვით ადამიანებსაც უფრო ცოცხალი ფანტაზია აქვთ და ადვილად იჯერებენ ყველაფერს, სადაც ადამიანები ლაპარაკობენ ენერგიულის მაღალ-პოეტიურის და საკვირვლად მხატვრულის ენით, რასაც დღესაც ვამჩნევთ გალთა თემების სახალხო ორატორებს. ამ საერთო სურათზე ნაკლებ არ არის დახატული ცალკე წვრილმანები. ჯერ კიდევ რეინოლდმა აქო სრულიად სამართლიანად მერცხლების დაბრუნება მაკბეტის სახლში, როგორც საუცხოვო სურათი მშვიდობიანობისა, რომელიც თან მოსდევს ბრძოლის ცოცხალს სურათს. კიდევ უფრო სამართლიანად იყო ნაქები საშინელების დახატვა—ლედი მაკბეტის სომნამბულიზმში, ნადიმის სცენასა და კუდიანებში. და ყველას ამას თავს დასტრიალებს ნათლად დახატული და მართალი სცენა ღუნკანის მოკვლისა, რომელიც შემადრწუნებლათ მოქმედობს, რაც უნდა ცუდად იყოს წარმოდგენილი.

შესაზარი ჩურჩული, რომლითაც ამ საშინელ ნახევრად დაბნელებულ კარ-მიდამოში ესაუბრებიან ერთმანეთს ცოლქმარი ცათ მლაღადებელ განზრახვის აღსრულების შესახებ; გულის მომკვლელი სულის მდგომარეობა მაკბეტისა დანაშაულობის ჩადენის დროს; საშინელი ბურანი, რომელშიაც იმყოფებიან მსხვერპლათ შეწირულნი მოსამსახურენი, რომელთაგან ერთი საღამოს ლხინს ბოდავს, მეორე კი წინასწარ ჰგრძნობს შესაზარ ამბავს; დასასრულ გარეგანი სიბნელე ღამისა, რომელიც ეწინააღმდეგება გამართულ ნადიმს, იმ ნადიმს, რომლის დროს მზადდება საფლავები,—ყველაფერი ისე ბუნებრივად მოქმედობს და მასთან ისე უბრალოდ და მარტივად არის და-

ხატული, რომ ადამიანი ვერაფერს ვერ ჰპოვებს ამის მსგავსს მთელს პოეზიაში.

რაც შეეხება იმას, თუ როდის არის დაწერილი მაკბეტი, ჩვენ ვიცით დაბეჯითებით მხოლოდ ის, რომ ეს პიესა წარმოდგენილია 1610 წ. გლობის თეატრში; დოქტორ ფორმანის დღიური იხსენიებს, რომ იგი წარმოდგინეს იმ წლის 20 აპრილს, თუმცა ზოგიერთები ჰყიპრობენ, რომ ტრაგედია დაწერილია უფრო ადრე. იმ გადაკვრითს სიტყვებს (IV, 1), რომელიც შეეხება სამის სამეფოს შეერთებას—ინგლისის, შოტლანდიის და ირლანდიის („ზოგიერთ მათგანს ბურთი უპყრია ორეული და სამი სკიპტრა“)—მაშინ ექნებოდა მნიშვნელობა, თუ დაწერილი იყო მალე ამ ამბის შემდეგ: იაკობ I კი გამოცხადებული იყო დიდის ბრიტანიის და ირლანდიის მეფეთ 1604 წ. 10 დეკემბერს. თუ აგრეა, მაშინ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ მაკბეტი დაიწერა 1605 წლის ახლო. მაგრამ ჩვენ თუ ვარჩევთ მას პირდაპირ ჰამლეტის შემდეგ, იმიტომ, რომ იგი დაწერილია, როგორც სრული წინააღმდეგობა ჰამლეტისა.

ჰამლეტი წარმოგვიდგენს ტრაგიკულ მასალის ისეთს განვითარებას, რომელიც შეუძლებელი იყო ანტიკურ ტრაგედიისათვის. პიესაში ორესტის შინაარსია განმარტებული. ქმარი და მამა მოკლულ იქმნა ავხორც ცოლის საყვარელისაგან: შვილის მოვალეობაა შურისძიება. მაგრამ თავიდანვე ვხედავთ ქრისტიანულ გულ-ჩვილობას, ვხედავთ იმაში, რომ დედა არამც თუ მონაწილეობას არ ღებულობს ამ მკვლელობაში, არამედ არც-კი იცის არაფერი ამ მკვლელობის შესახებ; და აჩრდილი მოკლულისა ავალებს შვილს, ნურაფერს ავნებ დედასო. ანტიკურ დრამის ყოველ მოქმედებაში გამოიხატება სისასტიკე ძველებურ მითისა. ორესტმა მთელი ყმაწვილობა იმაში გაატარა, რომ შურისძიებას ივარჯიშებდა; დაც ენერგიულათ აქეზებს მას შურის საძიებლათ; აქ საჭიროა არა მარტო მკვლელის და ტახტის წამრთმევის მოკვლა, არამედ დედის მოკვლა; შურის მაძიებელს მარტო ეს საგანი უდგია თვალწინ და სრუ-

ლებით არ ყოყმანობს: სინილისი იღვიძებს მასში მხოლოდ საქმის შესრულების შემდეგ. ჰამლეტის მგრძნობიერ ქრისტიანულ სულში სინილისი იღვიძებს საქმემდის და აბრკოლებს გადაწყვეტილებას და სამოქმედო ძალას: პოეტმა დიდი ყურადღება მიაქცია ჰამლეტში მომქმედ პირების კათოლიკურ ქრისტიანობას და ხაზი გაუსვა ლეგენდებს, ლოცვებს და სარწმუნოებრივ ექვებს, რაც არ სჩვევია საზოგადოთ მას სხვა პიესებში. ძველად ტრაგიკულ პირებათ წარმოიდგენდნენ ისეთს ხასიათებს, რომლებიც შეეტაკებოდნენ ღვთის კანონს და უფლებას და ილუპებოდნენ თავის ძალების და გამბედაობის, თავის ძლიერის ნების და ადამიანურ თავისუფლების ნამეტნაობისაგან; ჰამლეტში კი ტრაგიკულს მდგომარეობას ჰქმნის მეტი სისუსტე, გაუბედაობა და გვიანობა. მაკბეტში, პირიქით, საქმის მდგომარეობა სულ სხვანაირია. მაკბეტი წარმოადგენს სრულს კონტრასტს ჰამლეტისას: იგი სავსებით ძველებური ტრაგიკული ხასიათია, რომელიც არა-ადამიანურ ძალასაც კი იჩენს და იმდენად მოუდრეკელი ადამიანია, რომ თვით ბედს, განგებასაც კი გამოიწვევს საბრძოლველათ. ისეთ საშუალო ადამიანისათვის, როგორიც არის პრინცი ჰენრიხი, რომლის მოღვაწეობას ხელს ვერ უშლის ვერც აღზრდა, ვერც ყმაწვილობა, ვერც კეთილმსახურება, რომელიც ვერც პატივმოყვარეობამ, ვერც ძლიერებამ, ვერც ბედნიერებამ ვერ გადაქმნა ამაყ და უსამართლო ადამიანათ,—ასეთს ადამიანისათვის მაკბეტი და ჰამლეტი ორი ერთმანეთის მოწინააღმდეგე უკიდურესობაა, რომლებიც ილუპებიან ნამეტნაობისაგან. ორივეში, როგორც ეს გამოთქმულია მაკბეტში, კეთილი და სათნო ბუნება ილუპება დიდებული საქმის შესრულების დროს, მაგრამ ორივეში ეს სხვა-და-სხვანაირათ ხდება. აქაც და იქაც ერთგვარათ საშინელია ტრაგიკული რეაქცია, თუმცა ერთის უმოქმედობა წარმოადგენს სრულს წინააღმდეგობას მეორეს მოუსვენარის მოქმედებისას.

ორისავე პიესის გარეგანი ხასიათი სრულიათ შეეთანხმება მათს შინაგანს ძირითად განსხვავებას. ნელი განვითარება

ჰამლეტის მოქმედებისა არის პირდაპირი კონტრასტი მაკბეტის სწრაფის მოქმედებისა; იქ ნახევრათ ბნელა, აქ კი სრული სინათლეა; იქ ნელა მოძრაობს ვნება, ამ პიესაში კი ჩქარა მიილტვის წინ და ვნება, ვნება უძლიერესის ადამიანისა განვითარებულია უკიდურესობამდის. მუდამ გაუბედავის ჰამლეტის ხასიათისა გამო თვითონ მოქმედებაც პიესისა რალაც დამდგარ, დაგუბებულ წყალს მოგვაგონებს, რომელიც ცხოველდება მხოლოდ აქა-იქ; ამ პიესაში კი მიჰქრის საშინელი ნაკადული, რომელშიაც მეტად გაბედულს და ხელოვან მცურავსაც ეკარგება ძალა და ღონე. ჰამლეტში, ჩვენის აზრით, პოეტმა განზრახ დაგვიხატა ორნაირის თვისების დრო, გარდამავალი ხანა განათლებისა და კულტურისა: იქ განათლებული ადამიანი სცხოვრობდა გმირულის დროის წრეში, სადაც სასტიკი ჩვეულებანი და ფიზიკური ძალა იყო გაბატონებული. აქ კი, პირიქით (როგორც ვფიქრობთ ჩვენ), ამ გვარსავე განზრახ დაპირდაპირებას წარმოადგენს ადამიანი, რომელიც აღჭურვილია ძველის გმირულის დროის ძალებით და ცხოვრობს კი ისეთ დროში, როდესაც ყველაფერი ქრისტიანულ გულ-ჩვილობისა და წყნარ თვისებებისაკენ მიისწრაფვის; ამასთანავე მაკბეტი თავის ბუნებით კი არ ეკუთვნის ველურს წარსულს, არამედ უახლოვდება ამ დროს თავის ბოროტის საქმეებით და მათის შედეგებით. პიესის შეხედულობა წმინდა ელუარდ ინგლისელისა და მის ღვთაებრივ გამკურნებელის ძალის შესახებ; წარმართის-ველურის მაკბეტის წინააღმდეგი ხასიათი—ღვთის მოყვარული სივარდი, ნამდვილი მოადგილე თავის წმინდა მეფისა, რომელიც თავგანწირულათ ხედავს, რომ მისი მოკლული შვილი უერთდება ზეციერ მეომართა რაზმს; შოტლანდიის კანონიერ მეფეების აღდგენა ინგლისელების შემწეობით, რომელთაც, ქრონიკის გადმოცემით, პირველათ შეიტანეს შოტლანდიაში გემოთმოყვარეობა, მდიდრულათ ცხოვრება და უფრო ნაზი ჩვეულებანი,—ყველაფერი, ეს მოასწავებს ახალის, უფრო მშვიდის დროის დასაწყისს. მაკბეტი არ არის მწყალობელი ამ დროის და მისის ნებივრობისა. ზიზღით უწოდებს ეპიკურე-

ლებს ამ ინგლისელ განმათავისუფლებელთ. როდესაც მას გამოეცხადება ბანქოს აჩრდილი, იგი, წარტაცებული თავის ბოროტ საქციელებით აშკარად მიმართავს ძველს დროს და ამბობს: „სისხლი უწინაც დაქცეულა, ძველს დროებაში, ვიდრე კანონმა მოარჯულა კაცთა ზნეობა. მასუკანაც კი ბევრი კაცთ-კვლა მომხდარა თურმე სმენათ საშიში. იყო დრო, რომ, რაკი ტვინს კეფით გადმოუნთხევდნენ, მოკვდებოდა და ყოველივე გათავდებოდა. ეხლა კი მკვდრეთით დგებიან ოცგან დაჭრილნი სასიკვდილოთ და სკამს გვართმევენ“, ე. ი.—ეხლა ასეთი საქმეები სტანჯავენ სინიდისს და წინათ-კი მათ არავინ არ აქცევდა ყურადღებასაო.

ყველაზედ უფრო არსებითათ უბირდაპირებს ჰამლეტის ბუნებას მაკბეტისას ის გრძნობათა სიმაგრე, რომელიც არაა ჰამლეტში და რომელიც საფსებით მოეპოვება მაკბეტს. მაკბეტი ნამდვილათ ისეთია, როგორაჲც გამოგვეცხადება პიესის დასაწყისში: იგი სარდალია, რომელსაც ყველანი გაკვირვებით შეჰყურებენ, მეტად ხელოვანი და უშიშარი მეომარი. როგორც საქმის კაცს განსაკუთრებით, მას არა აქვს გონებრივი განათლება, რომლითაც შეუძლია იამაყოს ჰამლეტს. თუმცა მაკბეტი არ ებრძვის, არაფერს ამბობს განათლების წინააღმდეგ. საუცხოვოთ შეეფერება მას სალდათურ ბუნებას, რომ მასში სრულებით არ მოიპოვება აქტიურობა, განგებ სხვანაირათ თავის მოჩვენების სურვილი, რაიც შეადგენდა ჰამლეტის უმთავრეს სულიერს თვისებას. იქაც-კი, სადაც ეს თვისება ძლიერ საჭირო იყო მის საგნისათვის, სადაც ამ თვისებაშია მისი ხსნა, იგი ვერ ახერხებს თავის თავის სხვანაირათ ჩვენებას წინააღმდეგ საკუთარის სურვილისა და ცოლის რჩევისა და ჩაგონებისა. როდესაც კუდიანები პირველად უწინასწარმეტყველებენ, იგი ვერ მალავს თავის გაოცებას ბანქოს წინაშე. თავის ცოლს შეხედება ჩაფიქრებულის სახით და ცოლი ურჩევს გამოიცვაღე ეგ სახეო; გაჭირვებით და მძიმე ფიქრებით აღგება სუფრიდან, სადაც მეფე ნადიმს შეექცევა. გარრიკი თამაშობდა ამ როლს იმნაირათ, რომ მაკბეტს უჭირდა თავის სულიერ მღელვარების

დაფარვა, როდესაც პირველათ შეხვდება ღუნკას და განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ლაპარაკი ჩამოვარდება კუმბერლანდის პრინცის დანიშვნის შესახებ. მაკბეტის — საქმის ადამიანის — ბუნებას ყველაზედ უფრო შეეფერება პატივ-მოყვარეობა, რითაც იგი სრულიათ ეწინააღმდეგება ჰამლეტს. ეს პატივმოყვარეობა გამოაშკარავდა მაშინათვე, როგორც-კი უწინასწარმეტყველეს გულთმისანმა დებმა, მის „დიდების მოწილეს“ — ცოლისადმი ზიწერილ წერილში. ამ წერილისა და ცოლთან მისი ლაპარაკიდან მიხვდება ადამიანი, რომ მაკბეტს და მის ცოლს ხშირათ მოსვლიათ პატივმოყვარეობის ფიქრები და განზრახვა, რადგან პატივმოყვარეობა, რომელიც აღძრა მაკბეტს, კიდევ უფრო ღრმათ ჩაუვარდა გულში მის ცოლს. დიდებულ საგნისათვის, ნამდვილ გამარჯვებისათვის მაკბეტი გასწირავს მომავალ ცხოვრებასაც (ამაში გამოიხატება მისი ვნების სიძლიერე), რომელიც ჰამლეტისათვის წარმოადგენდა საშიშარს და ეჭვებით საგს საგანს. და ჩვენ ვხედავთ, რომ მას შემდეგ, რაც ბედნიერებამ და შემთხვევამ ძლიერ გაუღვიძეს მაკბეტს პატივმოყვარეობა, იგი, ვასსალი, უკანონოთ, სისხლის დანთხევით ტახტს ართმევს თავის მეფეს და კეთილის მყოფელს; ჰამლეტი-კი, კანონიერი მემკვიდრე ტახტისა, ვერ იჩენს იმდენს სიმამაცეს და გამბედაობას, რომ სამართლიანათ და კანონიერათ დაიბრუნოს საკუთარი ტახტი.

რაც უნდა ძლიერი და ცხარი იყოს მაკბეტში ეს ვნება, იგი მაინც არ არის პირველი მისი თვისება; საჭიროა დიდი ცთუნება, რომ პატივმოყვარეობამ გაიღვიძოს მასში. ვიდრე მის პატივმოყვარეობას სძინავს, ჩვენ შემთხვევა გვაქვს დავინახოთ მაკბეტის უკეთესი თვისებები, რომლებიც არ დაუკარგავს მთლათ მერეც, და მათის შემწეობით მას კიდევ შერჩება ღირსება. ვიდრე დაებადება დამლუპველი განზრახვა მეფის მოკვლისა, მასში სრული თანასწორობაა კეთილისა და ბოროტისა. და როდესაც გულის სიღრმეში ჩაეწვეთება ცთუნება, იგი ყოყმანობს, არ იცის: მოუცადოს, რომ ბედმა თავისთავათ მოუტანოს პატივი და დიდება, თუ თვითონ ძალით

გაიკაფოს გზა დიდებისაკენ. ვიდრე ცოლის ჩაგონება და წაქეზება გადასწონიდეს, მაკბეტის კეთილი ბუნება თვალ წინ გვიდგია. ამ ჯვარედინ გზაზე მაკბეტიც ხასიათის იმნაირ ორგვარობას იჩენს, როგორც ჰამლეტი თავის მონოლოგებში, სადაც იგი გაყოფილია ორათ ძლიერ გადაწყვეტილებასა და თავის ფლეგმის (გულ გრილობის) ძალსა შორის. მას უნდა იყოს დიდებული, ამბობს ლედი მაკბეტი: არ არის მოკლებული პატივმოყვარეობას, მაგრამ უნდა, რომ ყველაფერი მიეცეს უბოროტოთ, რაც საზოგადოდ შეუძლებელია; რაც მას ყველაფერზე უფრო უნდა, უნდა რომ ყველაფერზე წმინდათ მოხედეს; არ უნდა იეშმაკოს თამაშში, მაგრამ-კი უნდა მოიგოს ის, რაც პატიოსანის საშუალებით არ მოიგების; უნდა ჰქონდეს, რაც ეუბნება მას: „ასე უნდა მოიქცე, თუ გინდა მოიპოვო!“ უნდა ჰქონდეს ის, რის მოქმედებაც ვერ გაუხედნია. ლედი მაკბეტი ამბობს მაკბეტის შესახებ, რომ მისი კეთილი ბუნება თითქმის რძით არის გაჟღენთილი და შეიძლება გზას აცდესო. ეს სიტყვები ძლიერ უახლოვებენ მაკბეტს (როდესაც იგი დამშვიდებულია) ჰამლეტის სულის მდგომარეობას; ეს სიტყვები შეიძლებოდა გვეთქვა ჰამლეტის შესახებაც. პოეტს უნდა გვითხრას, რომ მას არ მიაჩნია მოუთავსებლად ერთს ადამიანში განვითარებული სულისა და ძლიერის მომქმედის ხასიათისა. თავდაპირველად მან მიანიჭა მაკბეტს ჰამლეტის ნაზი გრძნობები: ეს გამოიხატება მის სინილისის სიფხიზლეში. მისი სინილისი ჰამლეტის სინილისზე ნაკლებ ხმა-მალა არ ღაღადებს, შეიძლება უფროც ღაღადებდეს, მხოლოდ შეიძლება ამ მუდამ საქმეებში გართულ ადამიანის სინილისს არა აქვს დრო და ადგილი თავის თავის გამოცხადებისა, როგორც ამას ვხედავთ ჰამლეტში. მაკბეტის სინილისმა არამც თუ უნდა მოიფიქროს და ექვები გამოსთქვას, არამედ კიდევ უნდა იმოქმედოს; საქმის წინაშე უნდა შეებრძოლოს პატივმოყვარეობას და თუმცა დამარცხებულია, მაგრამ მაინც ძლევა-მოსილია და საშინლათ სტანჯავს მაკბეტს საქმის შესრულების დროს; ამიტომაცაა, რომ ეს ადამიანი, რომლისაგან ჩვეულებრივ დროს

ვერავინ გაიგონებდა ღვთის სახელს, რომელიც კაცის მკვლელობათან ლაპარაკის დროს თითქმის ჰგმობს სარწმუნოებას და ადვილად სჯის საიქიო ცხოვრების შესახებ,—ეს ადამიანი დიდს წუხილს აცხადებს იმის გამო, რომ ღუქანის დარაჯების ლოცვაზე „ამინი“ ველარა ვსთქვიო. შემდეგ ერთხელ კიდევ ემორჩილება სინიდისი მის სიძლიერეს. ძლიერმა ხასიათმა და ნებამ დაახშო სინიდისი, მაგრამ იგი არ გამშრალა მთლად უკანასკნელ წუთამდის. თუ მაკბეტი ამ პირვანდელ თავის თვისებით ემსგავსება ჰამლეტს, კიდევ უფრო უახლოვდება მას თავის ცოცხალის ფანტაზიით. მაგრამ თუ ჰამლეტის გაუბედობის მიზეზი მისი კეთილსინდისიანობა და ფანტაზიაა, მაკბეტი ნათლათ გვიჩვენებს, თუ რამდენათ იმორჩილებს თანდაყოლილი მამაცური ძალა და სიმხნევე ძლიერის სინიდისის და ფანტაზიის გავლენას, რადგან თუ ერთის მხრივ მაკბეტის სინიდისი უფრო ხმა მალლა ღაღადებს, ვიდრე ჰამლეტისა, მეორეს მხრით ისიც უეჭველია, რომ მაკბეტის ფანტაზიის დამაბრკოლებელი ძალაც უფრო ძლიერია, ვიდრე ჰამლეტისა. საშინელი წარმოდგენა აშინებს მის მშვიდარ ბუნებას. თვითონ ამბობს მაკბეტი, რომ უბრალო, ჩვეულებრივ გარემოებაშიაც ფანტაზია მოჰგვრიდა შიშსა და მღელვარებას. უბრალო ყვირილი ღამე კანკალს აწყებინებდა და თმას ყალხზე უყენებდა. ცოლმა იცოდა მისი ასეთი თვისება, რომელსაც შეეძლო შეესუსტებინა მისი მოქმედება და გადაწყვეტილება; ამიტომ მუდამ აფრთხილებს ქმარს: მარტო არ დარჩე, ფიქრებს ნუ მიეცემიო, „მაგ საქმეებს ეგრე არ უნდა ჩაუკვირდე, თორემ ჭკუიდან შეგშლის ეგ ფიქრი“. ამავე დროს ეს თვისება, რომელიც ენერგიულ ადამიანში მოქმედობს ენერგიულათ, ე. ი. სხვანაირათ, ვიდრე ჰამლეტში, აქეზებს მაკბეტს საქმისათვის.

ნამდვილი საშინელება იმდენათ არ აშინებს ამ საქმის კაცს, რამდენათ აშინებს მოჩვენებული საშინელება: ბრძოლის ველზე იგი მხიარულია, მაგრამ სუსტია და უღონო ბოროტის მოჩვენებას წინაშე. სრულიათ წინააღმდეგ იმ ჰამლეტისა, რომელიც სტკება უმოქმედობით და მტანჯველის სულის მღო-

მარეობით, რომელსაც იწვევს მისი წინასწარ-გრძნობანი და წარმოდგენანი, წინააღმდეგ ამ ჰამლეტსა მაკბეტი იმნაირ შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს იმიტომ მიეშურება საქმისაკენ, რომ თავი დააღწიოს სულიერ ბრძოლას, და საშინელ მოჩვენებას. ამ შემთხვევაში მისი თვალი დამონებულია (თითქოს გამოსულიყებულია) სხვა გრძნობებით ისე, როგორც შემდეგ მოტყვილებულია მისი სმენა, როდესაც ესმის საკუთარი შინაგანი ხმა: „მაკბეტმა მოჰკლა ძილიო!“ მაგრამ ეს მოჩვენება ხელს არ უშლის, მოჰკლას დარაჯები, როგორც პირველმა მოჩვენებამ ხელი არ შეუშალა მოეკლა მეფე. აქაც ვხედავთ, რომ მისი ფანტაზია არ იკარგება ექვებსა და მონოლოგებში, არამედ იჩენს შემოქმედობითს ნიქს: ამ ფანტაზიის შემწეობით მას კარგათ აქვს წარმოდგენილი როგორც თვითონ საქმე, ისე მისი განსახორციელებელი საშუალება; ჰამლეტის მეხსიერებიდან-კი ჰქრება მამის აჩრდილი, ის აჩრდილი, რომელსაც ხედავდა იგი და რომლის სიტყვები ესმოდა. ჰამლეტსაც და მაკბეტსაც ეჩვენებათ სულები და ეს იმის ნიშანია, რომ ორთავეს დიდი ნიჭი აქვთ წარმოდგენისა. აქ უნდა დავუმატოთ, რომ სულნი და აჩრდილები, რომლებსაც გვიხატავს შექსპირი, არიან მხოლოდ ხილულნი გამომხატველნი ცოცხალის ფანტაზიის წარმოდგენებისა, და სულნი გამოეცხადებიან მარტო იმ პირებს, რომლებს ადვილათ შეუძლიათ ყველაფრის წარმოდგენა და მეტათ მგრძნობელი ნიჭი აქვთ. *) ფხიზელი გერტრუდა ვერ ხედავს აჩრდილს; ცივის ჰკუის პატრონი ლედი მაკბეტი ვერ ამჩნევს ბანქოს სულს; მშრალი, ირონიით აღსავსე ლენოქსი და მისი თანამგზავრნი ვერ ხედავენ ვერც ბანქოს აჩრდილს და ვერც კუდიანებს. თვითონ ბანქოს, რომელიც არ არის მოკლებული პატივმოყვარეობის ოცნებას, მაგრამ არ არის მისგან დამონებული, თუმცა გამოეცხადებიან კუდიანები, მაგრამ არ გამოელაპარაკებიან, ვიდრე თვითონ არ მიმართავს მათ კითხვით.

*) ამიტომ სრულებით არაა წინამდევობა, როდესაც ჰამლეტი, რომელსაც მოველინა აჩრდილი, ამბობს, რომ საიქიოდან არც ერთი მგზავრი არ დაბრუნებულა.

თავის კუდიანების შესაქმნელათ შექსპირმა ისარგებლა ხალხურის რწმუნებით ბოროტის სულების შესახებ, მაგრამ შექნა უფრო საშინელი არსებანი, ვიდრე ხალხს აქვს წარმოდგენილი; ამ გვარათვე ისარგებლა მან ხალხურის გადმოცემით ელფების შესაქმნელათ „ზაფხულის ღამის სიზმარში“. კუდიანები არ არიან ისე მიმზიდველნი და იმნაირათ სავსებით დახატულნი, როგორც ელფები, მაგრამ მათ შექმნაშიც დიდი ხელოვნება გამოიჩინა შექსპირმა. თვითონ პიესის ტექსტში ლანძღვით უწოდებენ ამ არსებათ კუდიანებს, თავათ-კი გრძნეულებს (weird sisters) ეძახიან თავის თავს; ამიტომ ზოგიერთი მთარგმნელები უწოდებდნენ მათ პარკებს, უფრო სწორი-კი იქნება, რომ დაეარქვათ ჩრდილოეთის ნორნების ან ვალკირიების სახელი. იგინი არიან ველური, გამხმარი არსებანი, უშვერის სიტყვებით მოლაპარაკენი, უმადური ნახევარი-ქმნილებანი, უმსგავსონი, როგორც ბოროტება და ბოროტებასავითვე მოხუცნი და მოკლებულნი სქესს. მათ მოქმედებას განაგებს უმაღლესი ძალნი; მოკლებულნი არიან ყოველგვარ ადამიანურს სიმპათიას და მუდამ ხელმძღვანელობენ მარტო ბოროტის განზრახვით. წინააღმდეგ ძველის დროის ევმენიდებისა ეს „გრძნეულები“ სრულიათ არ არიან შურის მაძიებელნი დანაშაულისათვის, პირიქით ესენი აქეზებენ ადამიანს ცოდვისა და ბოროტის საქმის ჩასადენათ. მაგრამ მათ არა აქვთ მინიჭებული მეხანიკური, ბატონური ძალა ადამიანების შესახებ, და ცდება ლემბი, როდესაც ამბობს, რომ მათის მიზეზით ინთხევა სისხლი და იბადება ყოველივე ბოროტი საქმეო. შლეგელიც ამბობს, რომ მაკბეტი იქანცება ჯოჯოხეთურ ცთუნებისა და არა ბუნებრივ წაქეზების გავლენითო, მაგრამ ეს უნდა გვესმოდეს მხოლოდ იმ აზრით, რომ თვითონ მაკბეტის პატივმოყვარეობას და წამქეზებელ ძალებს აქვთ მეტათ მაგარი და არა-ბუნებრივი სიძლიერე.

(დასასრული იქნება)

უცხოეთის მიმოხილვა

გერმანია.—სამთა კავშირის განახლება.—ვილჰელმ II პო-
ანში. — გერმანელების აღტაცება. — როგორ ჰქმნიან „აღტაცე-
ბას“. — პოლონელების სიჩუმე. — ლანდმარშალის სიტყვა. — იმპერა-
ტორის პასუხი. — რუსის აფიცრები პოზნანში.

საფრანგეთი.—დესენ-რემის საქმე. — ორგვარი დისციპლი-
ნა. — ვიქტორ-ჰიუგოს ძეგლი ბეზანსონში.

ევროპის გაზეთები, რომელნიც ზოგჯერ კარგა წინასწარ-
მეტყველო² ენ, ბევრს ლაპარაკობდნენ უკანასკნელ დროს „სამთა
კავშირის“ მომავალზე და ბევრნი მათგანი იმ აზრს ადგა, რომ,
შეიძლება, იტალია კავშირიდან გამოვიდესო. მეტადრე ფრან-
გული გაზეთები იმას ჰხედავდნენ, რის დანახვაც ენატრებო-
დათ, — იტალია საფრანგეთისკენ იწევსო. საფრანგეთისთვის დიად
სასურველი იყო, რომ იტალია მას დამეგობრებოდა, და არა
მარტო იმიტომ, რომ ამით გერმანიას მოკავშირე აკლდებოდა.
საფრანგეთის ლიბერალური პრესა ყოველი შემთხვევით სარგებ-
ლობს, რომ დაამტკიცოს ამ ორ ხალხთა მეგობრობისა და
კავშირის აუცილებლობა და ბუნებრივობა. იტალიასა და
საფრანგეთს შორის შეთანხმება მართლა მოხდა, მაგრამ ამით
გერმანიას არაფერი ჰვნებია, „სამთა კავშირი“ არ დარღვეულა,
— პირიქით იგი განახლდა და ერთ მოკავშირედ, როგორც წი-
ნად, იტალია დარჩა. „გერმანიასა და იტალიას შორის ხელ-
შეკრულობაში არავითარი ცვლილება არ მომხდარა, — ამბობს
ერთი გერმანელი ოფიცირი, — შინაარსით, როგორც ფორ-
მით, იგივე დარჩა. თუ რამ ცვლილებაა, — დასძენს იგივე გა-

ზეთი,—სამთა კავშირის სახელმწიფოებში და მათ ხელშეკრუ-
ლობაში კი არ უნდა ვეძებოთ, არამედ საზოგადო მდგომა-
რეობაში, რომლის განვითარებამ შეასუსტა ანტაგონიზმი და
ხიდი გასდო განცალკევებულთა შორის“. უკანასკნელ ფრაზაში
იგულისხმება, სხვათა შორის, ისიც რომ ალზას-ლორენის კით-
ხვამ დაჰკარგა მწვავე ხასიათი და რევანშის იდეიას საფრან-
გეთში მხოლოდ ნაციონალისტები, იგივე მონარხისტები, თუ
იცავენ. თვით გერმანიას იმდენად შეეცვალა შეხედულობა ამ
კითხვაზე, რომ ესრედ წოდებული „დიქტატურა“, ანუ განსა-
კუთრებული წესი, რომელნიც ალზასში არსებობდა, გააუქმა.
როგორც პოლიტიკური ფაქტი, საყურადღებოა აგრეთ-
ვე რუსეთის და გერმანიის „დაახლოვება“. ვილჰელმ მე-II
რეველში საზღვაო აღლუმზე დასწრებას დიპლომატიური
პრესსა იმით ხსნის, რომ გერმანიის იმპერატორმა მხოლოდ
აუცილებელი ვიზიტი გადაუხადა რუსეთის იმპერატორს, რო-
მელმაც შარშან დანციგში ნახა იგიო. მართლაც, გერმა-
ნიის იმპერატორის ზისელას არაფერ აწერდა ისეთ მნი-
შვნელობას, რომ მას შესძლებოდა ევროპის სასწორი შეერ-
ყია, მაგრამ გერმანიის კანცლერის ბიულოვის და რუსეთის
უცხოეთის მინისტრის რეველში დასწრება ამტკიცებს, რომ
მარტო „ვიზიტის“ გადახდა არა ყოფილა; ასეა თუ ისე, რის
შესახებაც უნდა ჰქონოდეთ საუბარი ამ მინისტრებს, უცი-
ლობელია ის ფაქტი, რომ სამთა და ორთა კავშირი ერთმა-
ნეთს „უახლოვდებიან“ და, მიუხედავად განუწყვეტელი შეიარ-
აღებისა, ერიდებიან ყოველ კონფლიქტს, პირდაპირ შებმას.
ეს არის პოლიტიკა ყოყმანობისა, რომელიც აიხსნება არა მა-
რტო ერთმანეთის შიშით. ყოველ სახელმწიფოს შინ მეტად
ბევრი საქმე აქვს გასაკეთებელი, ბევრი შინაური მტერი ჰყავს,
რომელზედაც მუდამ თვალ-ყური უნდა ექიროს. ზოგისთვის ეს
მტერი იქნება უფრო საშიშიც იყოს, ვიდრე გარეშე. პოლი-
ტიკურმა კავშირებმა ისეთი ფაქტიური მდგომარეობა შეჰქმნეს
რომ სახელმწიფოებს თავისუფლად შეუძლიანთ შინაურ მტრებს
ებრძოლონ. თუ ზოგიერთი სახელმწიფო მშვიდობიანობას

შინაგან განვითარებას და წინსვლას ანდომებს, სამაგიეროდ სხვებისთვის ეს არის საუკეთესო საშუალება დაქვეითებისა. ამიტომ „კავშირთა“ არსებობას, სოციალური მხრით, იგივე გავლენა აქვს ცხოვრებაზე, როგორც ოდესმე ჰქონდა ეგრედ წოდებულ „წმინდა“ კავშირს, ე. ი. კავშირთა წყალობით გამეფდა უკიდურესი რეაქცია. იმას გარდა, რომ სამთა კავშირმა სამუდამოდ დააქვეითა იტალია, რომ საზოგადოთ მთელ ევროპაში შეჰქმნა „შეიარაღებული მშვიდობიანობა“, რაც უფრო მეტ ხარჯს თხოულობს და მეტი ვნება მოაქვს, ვიდრე თვით ომს. ცუდი მხარე „კავშირებისა“ კიდევ ის არის, რომ მათ არა აქვთ არავის თვალში არავითარი ზნეობრივი კრედიტი და იურიდიული ძალა. ბისმარკი, რომელიც დიდი ოსტატი იყო ამ საქმეში და ზოგჯერ თავის მოკავშირეთა წინააღმდეგ სხვა საიდუმლო კავშირებს ჰკრავდა ხოლმე, ამბობდა, რომ ხელშეკრულობის აღსრულება დიდ სახელმწიფოთა შორის მხოლოდ პირობითიაო, ესე იგი, იმაზეა დამოკიდებული, თუ რას მოითხოვს „ცხოვრებისთვის ბრძოლა“, ასრულებას თუ აუსრულებლობასო. ქვეყანაზე არ არის ისეთი სახელმწიფო, რომელმაც ხელშეკრულობის ერთგულებას თავისი არსებობა შესწიროს, თუ კი არჩევნის შეძლება ექნებაო. ერთი სიტყვით, ჯერ სარგებლობა, მერე ხელშეკრულობის პატიოსნური აღსრულება,—აი დევიზი, რომელსაც ალიარებენ ყველა სახელმწიფოები პრაქტიკულ ცხოვრებაში. ჯერ-ჯერობით დღევანდელი სამთა და ორთა კავშირი საჭიროდ ჰხედავს არსებულ პოლიტიკური მდგომარეობის დაცვას. იმპერატორების ნახვამ უფრო განამტკიცა ეს მდგომარეობა.

მშვიდობიანობა და სათნოება სუფევს გერმანიის საგარეო პოლიტიკაში. მაგრამ რამდენადაც იმპერატორი ვილჰელმი სულ მშვიდობიანობაზე ლაპარაკობს, როცა უცხოეთთან აქვს საქმე, იმდენადვე მოუხრიდებლად ირჯება საკუთარ სახელმწიფოში. იმპერატორს მეტად ცოცხალი, დაუდგრომელი ტემპერამენტი აქვს და, უფრო შორს წავიდოდა, გერმანიას რომ კონსტიტუცია არა ჰქონდეს. ამას წინაღ მარიენბურგში ვილჰელმმა

გასაოცარი რისხვითა და გულისწყრომით ილაპარაკა პოლონელების „თავგასულობაზე“, დამუქრა არა თუ პოლონელებს, საზოგადოდ სლოვიანებს. ამ სიტყვამ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია, მეტადრე ავსტრიელ პოლონელთან შორის. მერე იყო და გასაოცარი დეპეშით მიმართა ბავარიის პრინცს ლეოტპოლდს, რომელსაც ადგილობრივმა სეიმმა უარი უთხრა ასი ათას მარკაზე. ეს კრედიტი ხელოვნების საქმეს უნდა მოხმარებულიყო, მაგრამ ლანდტაგის კათოლიკეთა უმრავლესობამ, ცენტრმა, რომელსაც უსიამოვნება ჰქონდა მთავრობასთან, უარი უთხრა. ვილჰელმ II ლეოტპოლდს მისწერა დეპეშა, რომელიც გულის-წყრომით იყო სავსე და ენერგიულად ჰკიცხავდა ბავარიის ხალხის წარმომადგენელთა საქციელს.*) ამასთანავე იმპერატორი უძღვნიდა იმ ასი ათას მარკას, რომელიც ლანდტაგმა არ გაიმეტა. ლეოტპოლდის პასუხი, რომელიც მადლობას უცხადებდა იმპერატორს, ისეთი კილოთი იყო დაწერილი, რომელსაც უნდა ეგრძნობინებინა იმპერატორისთვის მისი საქციელის უადგილობა: ლეოტპოლდი მადლობას უძღვნიდა იმპერატორს და აუწყებდა, რომ ასი ათასი მარკა უკვე შემოსილია ერთმა პირმაო. ბავარიის გაზეთებმა აღძრეს კითხვა, რა ნება ჰქონდა იმპერატორს, რომ ჩვენს შინაურ საქმეში ერეოდაო. თუ ჩვენს წარმომადგენლებს ამა თუ იმ მიზეზით არ უნდათ მთავრობის სურვილის ასრულება, ეს ჩვენი შინაური საქმეა და არა პრუსიის კოროლისაო. თვით პრუსიელმა მოწინავე პრესამ სასაცილოდ აიგდო იმპერატორის საქციელი და ერთმა სოციალისტურმა გაზეთმა კიდევ ურჩია იმპერატორს, შენი ჯიბიდან მიეცი ჯავშნიანი გემებისთვის ფული, თუ რეიხსტაგმა უარი გითხრასო. ამ გვარმა უტაქტობამ შექმნა „ბავარიის ინციდენტი“.

ავგისტოს შუა რიცხვებში ვილჰელმ მე-II პოზნანში მივიდა. პოზნანი სატახტო ქალაქია პრუსიის პოლონეთისა. იმპე-

*) ცენტრი ბავარიის ლანდტაგშიაც დედლებისაგან და კლერიკალები-სივან შესდგება და როგორც საიმპერიო რეიხსტაგში რევოლუციურ პარტიას წარმომადგენენ.

რატორის მისვლას წინ-უძღვოდა ფრიად გამწვავებული აგიტაცია პოლონურ პრესაში და საზოგადოებაში. მარიენბურგის სიტყვამ, რომელშიც იმპერატორმა საოცარი სიმკაცრით მოიხსენია პოლონელი ერი, მეტად გააბრაზა და მოთმინებიდან გამოიყვანა პოზნანელი პოლონელები. თვით ის პოლონელი არისტოკრატია, რომლისთვისაც სულ უკანასკნელი მნიშვნელობა ჰქონდა ნაციონალურ კითხვას, ჩაერია ამ საქმეში და სხვა-და-სხვა გვარად ცდილობდა გამოეცხადებინა იმპერატორისთვის თავისი უკიდურესი უკმაყოფილება. მაგალითად, გადასწყვეტეს ბერლინის და გერმანიის საუკეთესო კურორტების მიტოვება. გამოჩენილმა სასახლის მხატვარმა, პოლონელმა, გამოუცხადა იმპერატორს, რომ ბერლინში დადგომა აღარ შემძლია პოლიტიკურ პირობების გამო, და პარიზში გადასახლდა. ამ გვარი მაგალითები მრავალი იყო. მაგრამ, რასაკვირველია, ასეთ ფრონდას პოლონელების მხრივ არ შეეძლო და არ შეუძლია საზოგადო პოლიტიკის შეცვლა, რომელსაც ადგიან გერმანელები პოზნანში და რომლის უზენაესი ბელადი არის თვით იმპერატორი. „გაგერმანელება პოზნანისა“—აი ეს პოლიტიკა. მაგრამ პოლონელები მეტად მაგარი ხალხია და მტკიცედ ებრძვიან მტერს. ჯერ-ჯერობით პოზნანში გაპოლონელება უფრო ადვილია.

პოზნანელმა გერმანელებმა და ადმინისტრაციამ ყოველი ღონისძიება იხმარეს, რომ რაც შეიძლება დიდებულად დახვდროდნენ იმპერატორს. თვით ბერლინიდან მრავალი ჯარი მიჰყვა იმპერატორს. ქალაქი სამხედრო ბანაკად გადაიქცა. ამის გარდა, ახლო-მახლოდან მრავალი ხალხი მოაწყდა პოზნანს, ზოგი ნებით და ზოგი ძალით. საჭირო იყო ქვევანისთვის და თვით იმპერატორისთვის ეჩვენებინათ, რომ პოზნანის პროვინცია „გაგერმანელებულია“. პოლონელებმა თავის მხრივ უარი სთქვეს დღესასწაულში მონაწილეობის მიღებაზე; მათი გაზეთები ურჩევდნენ, შინ დარჩით, ქუჩებში ნუ გამოხვალთო. გერმანელების სახლები განათებული იყვნენ და ორ-ფეროვანი (თეთრი და შავი) დროშებით მორთულნი. პოლონელების სახლები კი ჩაბნელებუ-

ლნი გამოიყურებოდნენ და ზოგან ფანჯრის დარბებიც კი და-
 ეხურათ და სტორები ჩამოეშვათ. ქალაქმა თავისი ელექტრო-
 ნი შესთავაზა პოლონელებს სახლების უფასოდ გასანათებად,
 მაგრამ მათ არც ეს ინდომეს. თქმა არ უნდა, პირდაპირ ძალას
 ვერ დაატანდნენ პოლონელებს, და სწორედ ამიტომ სხვა და სხვა
 საშუალებებს მიმართეს. საყურადღებოა, რომ გერმანელი ქა-
 ლები დიდ როლსა თამაშობდნენ ამ საქმეში. გერმანელ მო-
 ხელეთა ცოლებს, მოსილისათანავე სიას წარუდგენენ ხოლმე
 გერმანელ ვაჭრებისას, და ისინიც მუდამ ყოველიფერს მათგან
 ყიდულობენ. მაგრამ ბევრნი გერმანელი მანდილოსნები პო-
 ლონელებთანაც ვაჭრობენ. აი ამ მანდილოსნებმა თურმე რა
 ხერხს მიმართეს. დღესასწაულის წინა დღით შედიოდნენ მაღა-
 ზიებში, ყიდულობენ რასმე, და შემდეგ ეუბნებოდნენ: „რადგან
 თქვენ არ გინდათ მონაწილეობა მიიღოთ ნაციონალურ დღე-
 სასწაულში, ეს არის და ეს, მე თქვენთან აღარ ვივაჭრებ.“ აი
 მეორე ფაქტი, რომელიც უფრო საყურადღებოა. ერთ პოლონელ
 რესტორანში თურმე დიდი ხანია სადილობდნენ გერმანელი
 აფიცრები და მოხელეები. რასაკვირველია, მათ კარგად იცოდ-
 ნენ თავისი მასპინძლების პოლიტიკური შეხედულება, მაგრამ
 აღბად სასარგებლოდ ხედავდნენ იქ სადილობას. უკანასკნელ
 დროს ბრძანება მოუვიდათ, რომელმაც ამ რესტორანში სადი-
 ლობა აუკრძალა. გერმანელებმა სახლების მორთვაში ყოველ
 ზომას გადააჭარბეს. დროშები რამდენიმე ერთად იყო შეკრული
 და მრავალი გირლიანდები უხვად ჰფარავდნენ სახლების ფასა-
 დებს. ერთ მაღაზიის პატრონს შოკოლადისგან გაეკეთებინა ვილ-
 ჰელმის ბიუსტი, რომლის წინ ჯარი იდგა. თუმცა იმპერატორი
 ნეგრს უფრო მოგაგონებდათ, მაგრამ პოზნანელმა პრესსამ სე-
 რიოზულად აღნიშნა ეს უქვეშევრდომესი გრძნობის გამოხა-
 ტვა.

ახლა თვალი გადავაგლოთ იმპერატორის სიტყვას, რო-
 მელსაც მოუთმენლად მოელოდნენ როგორც გერმანელი, ისე
 პოლონელები. მორიენბურგის სიტყვის შემდეგ მოსალოდნე-
 ლი იყო, რომ ვილჰელმ II ისეთივე საომარ სიტყვას იტყოდა.

პოლონელებს ეს გადაწყვეტილი ჰქონდათ წინაღვე და აკი სწორედ ამიტომ მიმართეს იმ „ჩემ პროტესტს“, მომელიც ზემოდ აღვნიშნეთ.

ლანდმარშალის სიტყვა თვით იმპერატორის მიერ იყო წინდაწინვე ბერლინში გასწორებული. რასაკვირველია, პასუხიც მოფიქრებული ჰქონდა. გაზეთების სიტყვით, მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ და გერმანელებმა ბევრი ეცადეს, მაინც „ურას“ ძახილი სრულებით არა ჰგავდა გრგვინვას და იმპერატორი სახე-მოღუშული იჯდა ცხენზე, და, თქმა არ უნდა, კარგად ამჩნევდა, რომ პოზნანის გაგერმანელება ჯერ კიდევ შორს არისო. აი რამდენიმე ადგილი იმპერატორის სიტყვისა: „პატრიოტული სიტყვები, რომელშიც თქვენ გამოგვიცხადეთ, მე და იმპერატრიცას, პოზნანის პროვინციის სულიერი განწყობილება, სიხარულით და მადლობით ავსებენ ჩვენს გულს. ამ სიტყვებს ამტკიცებენ პატრიოტული მოგებება აქაურ მცხოვრებთა. ჩვენ აქ ვიმყოფებით ერთგულ გერმანელ მკვიდრთა შორის, ჩვენ ვიმყოფებით ერთგულ გერმანულ ქალაქში, და ეს ერთგულება სჩანს იმ საქმეში, რომელსაც ემსახურებიან გერმანელები აქაურობის წარმატებისთვის“. შემდეგ იმპერატორმა აღნიშნა, რომ საჭიროა თანხმობა სუფევდეს გერმანელ პარტიათა შორის, რომ უკეთ განვრცელდეს გერმანული კულტურაო. „ამის გარდა, ცხადია, ჩემმა მოხელეებმა აუცილებლად ჩემი განმარტების და ჩემი ბრძანების თანხმად, მორჩილად უნდა ემსახურონ იმ პოლიტიკას, რომელიც მე ვბოვე საჭიროდ პროვინციისათვის“.

„მე ღრმად ვწუხარ, რომ ჩემ ქვეშევრდომთა ერთ ნაწილს, ტომით არა გერმანელთ, როგორც სჩანს, უჭირს მონარხიის პირობებთან შეთანხმება. ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ ორ შეცდომაში. ჯერ ერთი, რომ შიში აქვთ, რომ არ შეეხონ მათ სარწმუნოებას... მეორე შეცდომა ისაა, რომ ეშინიანთ ტომობრივი თავისებურობის და ტრადიციების შემუშვრისა. ესეც უსაფუძვლო შიშია. პრუსიის საკაროლო შესდგება მრავალ ტომთაგან, რომელნიც ამაყოვენ თავისი ისტორიით და თავისებუ-

რობით. მაგრამ ეს მათ მაინც არ უშლით, რომ უპირველეს ყოვლისა ნამდვილი პრუსიელები იყვნენ. ასე უნდა იყოს აქაც. გადმოცემები და მოგონებანი უნდა დარჩნენ, მაგრამ ისინი ისტორიას და წარსულს ეკუთვნიან. ახლა მე მხოლოდ პრუსიას ვიცნობ, და მე მოვალე ვარ ჩემ წინაპართა წინაშე, რომელთაც აქ უშრომიათ, რომ ეს პროვინცია განუყრელად შეერთებული იყოს პრუსიასთან და სამუდამოდ დარჩეს ნამდვილ პრუსიელ და გერმანელ პროვინციად. ამ ჭიქას, სავსეს ვაზის წვენივით, რომელიც ხარობს მშვენიერი რეინის ნაპირზე, მე ვცლი პოზნანის პროვინციის წარმატების და მდინარე ვარტაზე მდებარე მის სატახტო ქალაქის სადღეგრძელოდ“.

ეს არის უმთავრესი ადგილები იმპერატორის 'სიტყვისა, რომელსაც ასე მოუთმენლად მოელოდნენ. ერთი თვალის გადავლებაა საჭირო, რომ ვიგრძნოთ ამ სიტყვის მშვიდობიანი და მეტად თავდაპირილი კილო. მაგრამ თუ გარეგანი მხრივ ეს სიტყვა არა ჰგავს მარიენბურგში წამოთქმულს, სამაგიეროდ შინაარსით სრულებით არ განსხვავდება. სერიოზული ტონი პირ-იქით უფრო მეტ სიმტკიცეს და სიმაგრეს აძლევს დედა აზრს....

პოზნანის დღესასწაულს დაესწრნენ აგრეთვე რუსის აფიცრები და ვარშავის გუბერნატორი ჩერეტკოვი. იმპერატორმა მათ ყველას ხელი ჩამოართვა.

საფრანგეთი კვლავ ებრძვის ბერების „შავ არმიას“. რაც დასახური სკოლები იყო, დახურეს; ბერებია და მონაზვნები ბევრი პრანკვა-გრეხის შემდეგ სკოლებიდან გამოვიდნენ. ზოგი მონასტრებს შეეფარა და ზოგმა სამუდამოდ დასტოვა უმადური სამშობლოს მიწა-წყალი და მოედნენ მთელ ქვეყანას, წავიდნენ იქ, სადაც მათ კაპიტალებს უფრო ნაკლები შიში მოეღოს.

წარსულ მიმოხილვაში მოხსენებული გვქონდა აფიცერი სენ-რემის საქციელი: მან უარი შეუთვალა თავის უფროსს, შენ

ბრძანებას ვერ ავასრულებ და „დების“ წინააღმდეგ ვერ ვიმოქმედებ, სარწმუნოება ნებას არ მაძლევსო.

ამისთვის სენ-რემი სამხედრო სამართალში მისცეს, მაგრამ მსაჯულებათ მისებრივ კლერიკალი აფიცრები ბძანდებოდნენ და ბრალდებული გაამართლეს. ამ გამართლებამ დიდი ალიაქოთი ასტეხა საზოგადოებაში და პრესაში. ყველამ კარგათ იცის, რომ ნაციონალისტების მუდმივი გოდება და ჩივილი რესპუბლიკის წინააღმდეგ იმას შეეხება, რომ რესპუბლიკელებმა, სოციალისტების გავლენით, ჯარი გარყვნეს, სამხედრო დისციპლინა, რომელიც ალფა და ომეგაა ჯარის არსებობისა, შეარყიეს და ამით უმაღლეს ინტერესს სამშობლოს დაცვისას უღალატეს, უღალატეს თვით სამშობლოს. ნაციონალისტები მუდამ ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ პატრიოტობა მხოლოდ მათი მონაპოვიაა და სხვები სამშობლოს გამყიდველები და მოღლილატენი არიან. ეს სიყალბე და ორპირობა ნაციონალისტებისა ერთხელ კიდევ გამოქვეყნდა სენ-რემის პროცესის დროს. მათ არა თუ აპატიეს სენ-რემის უფროსის ურჩობა და დისციპლინის დარღვევა, მათ იგი რაღაც წამებულის პიედესტალზე აიყვანეს. თითქმის მთელი ზომიერი პრესა ჰკიცხავს სენ-რემის მსაჯულებს და სამართლიანად ამტკიცებს, რომ იმ გვარი მიდგომითი განჩინება მართლა ძირს უთხრის სამხედრო დისციპლინასო....

ზომიერი „ტან“-ი, რომელიც სასტიკად სჯიდა კომბის დეკრეტებს და „სწავლის თავისუფლების“ პრინციპით აღქურვილი, კლერიკალებს ხელს აფარებდა, ახლა სწერს: „სამხედრო სასამართლომ მეტად მცირე, თითქმის სამსხარო სასჯელი მიუსაჯა სენ-რემის. ეს განაჩენი ხეირს არ დააყრის არც სამხედრო დისციპლინას, არც ჯარს. რეაქციონური და ნაციონალისტური გაზეთები კი დიდს სიხარულს მიეცნენ. მაგრამ ეს სიხარული უგონო სიხარულია“.

სენ-რემის პროცესი, რასაკვირველია, საუკეთესო იარაღს მისცემს ხელში მოწინავე ჯგუფებს მუდმივი არმიის და სამხედრო სასამართლოების წინააღმდეგ.

დიდი ხანი არ გასულა მას აქეთ, რაც პარიზში მშვენიერი ძეგლი აუგეს ვიქტორ ჰიუგოს მისივე სახელის მოედანზე. ეს ძეგლი ეკუთვნის გამოჩენელ სკულპტორ ბარრიასს, რომელმაც წარმოადგინა იგი (შავად) წარსულ მსოფლიო გამოფენაზე. წელს თებერვალში პარიზშივე გადაიხადეს აგრეთ წოდებული „ჰიუგოს დღესასწაული“, რომლის მსგავსი არავის უნახავს, და ი ბოლოს დროს, წარსულ თვეში, ბეზანსონის ქალაქმა, პოეტის სამშობლომ, კვლავ მოიგონა მისი სახელი და ახალი ძეგლი დაუდგა.

საფრანგეთში არ არის მეორე მწერალი, რომლის თხზულებანი ისე გავრცელებული იყოს, როგორც ვიქტორ ჰიუგოსი, რომლის ნაწერები ისე უყვარდეთ, როგორც „საბრალონი“-ს ავტორისა. გარდა ნიჭისა, ამ საერთო თაყვანისცემის მიზეზი ის არის, რომ ჰიუგო მუდამ ემსახურებოდა მაღალი დეალს თავისუფლებისას, ადამიანის სიყვარულისას, რომელიც ძალა-უნებურად იმონებს, განუზრგველად იმისა, თუ რა პოლიტიკურ ბანაკს ეკუთვნის მკითხველი.

ძეგლის კურთხევას დაესწრნენ ვაქრობის მინისტრი ტრუიო, რომელიც თავმჯდომარეობდა ცერემონიას, მეურნეობის მინისტრი, მუჟო, ედუარდ ლოკრუა, ჰიუგოს ოჯახის წარმომადგენელი, ჟიულ კლარესი, ბეზანსონის მერი, ადგილობრივი დეპუტატები და სენატორები, უმთავრესი მოხელენი ბეზანსონისა, მრავალი დელეგატები პარიზიდან, რომიდან, ბრიუსელიდან, მილანიდან და სხ.

ლიტერატურის ფაკულტეტის დეკანმა კოლსენემ, ვიცე-პრეზიდენტმა ძეგლის კომიტეტისამ, გადასცა მონუმენტი მუნიციპალიტეტს: „რამდენიმე დღის განმავლობაში ფრანშ-კონტე (პოვინციის სახლი) ეს მეორედ აღიდებს თავის სახელოვან შვილებს: ჯერ იყო პასტერი, ახლა ვიქტორ ჰიუგო! მთელი საუკუნეა ამ ორ სახელში“. ამის შემდეგ მან განაცხადა: „ის (ჰიუგო) იყო ძლიერი ხმა, რომელმაც ქვეყნიერებას გააგონა სიმართლე, და ეს ხმა გადასცილდა საფრანგეთის საზღვრებს; მის მრავალ გვაროვან ნაწარმოებში იხატება ჩვენი ტანჯვა,

ჩვენი გულის წყრომა, ჩვენი იმედები. ყოველგვარი ტირანია მან გაჰკიცხა. უსამართლობა—მან გამოამჟღავნა. მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში იგი იყო სინიდის ქვეყნიერებისა. და თქვენ, — მოუბრუნდა შემდეგ სოციალისტური უნივერსიტეტების სტუდენტებს, — თქვენ, რომელნიც მოსულხართ აქ დიდებული სახელის სადიდებლად, აგრეთვე თქვენ, საფრანგეთის უნივერსიტეტების სტუდენტო, ნუ დაივიწყებთ, რომ ვ. ჰიუგოს ჟღერდა ახალგაზდობა, მაგრამ უნდოდა, რომ იგი კეილშობილი ყოფილიყო, იდეალის მოყვარული, მცირეთა მიმართ შებრალებით აღსავსე და მტერი ძმთა-შორის ბრძოლისა. შეერთდით და მოუშაღეთ ჩვენ მოადგილეებს ამ ქვეყნად უფრო ტკბილი მომავალი უფრო მზიარულ ცის ქვეშ“.

ბეზანსონის მერმა, რომელმაც შემდეგ ილაპარაკა, მოიყვანა თვით ვიქტორ ჰიუგოს სიტყვები შექსპირის შესახებ: „ძველი შექსპირი? რად უნდა? ის სტატუია, რომელიც მან თავის თავს დაუდგა უკეთესია. პიედესტალად შექსპირს მთელი ინგლისი აქვს. იგი არა საჭიროებს პირამიდას: მას დარჩა თავისი ნაწარმოები. რის მაქნისია მისთვის მარმარილო? რა შეუძლია ბრინჯაოს იქ, სადაც არის სახელი?“ მან ასე დაასრულა თავისი სიტყვა: „ეს პატივისცემით სავსე აღტაცება აქაურ მცხოვრებთა, რომელნიც ნამდვილნი რესპუბლიკელნი არან, შეეხება არა მარტო აღფრთოვანებულ ჰუტს, დრამატურგს, ფილოსოფოსს, მეცნიერს, იგი შეეხება აგრეთვე და უმეტესად ყოვლისა დიდებულ დემოკრატს, რომელსაც ასე სამართლიანად უწოდეს მომავალი მშვიდობიანობის და სოციალური ჰარმონიის პოეტი.“

ფრიად საინტერესო სიტყვა წარმოსთქვა მინისტრმა ტრუიომ. ამ სიტყვას უფრო პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს და არა მარტო იმიტომ, რომ მინისტრმა უმთავრესად ხაზი გაუსვა ვიქტორ ჰიუგოს პოლიტიკურ მოღვაწეობას. დღეს ს. ფრანგეთში გაცხარებული ომია თავისუფალ მოაზრეთა და რეაქციონერ კლერიკალთა შორის და აი სწორედ ამიტომ აქვს მინისტრის სიტყვას მეტი მნიშვნელობა. „ახალი თაობანი,—

სთქვა მინისტრმა, — რომელიც მზა-მზარეულს ჰპოვებენ ყოველ გვარ თავისუფლებას, რომელსაც ასე დიდხანს მოკლებულნი იყვნენ მათი უფროსნი: ფიქრის, კრებების და ბოლოს საერო ასოციაციების თავისუფლებას, რომელიც დიდ შიშს ჰგვრიდა წარსულ რეჟიმს და რომლის მოპოვებას ში წელიწადი მოა-ნდომა რესპუბლიკამ, — ეს თაობა, რომელსაც არ გამოუცდია ჩვენი აღშფოთება და ტანჯვა, იქნება საკმაოდ ვერ მიხვდეს რა დიდია ჩვენი მადლობის ვალი პოეტისადმი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს იყო საუცხოვო მოღვაწე და რომლის გავლენა ისე ღრმა იყო მის დროის პოლიტიკურ საქმეთა ვითარებაზე. ვიქტორ ჰიუგო იყო ნამდვილი აღმზრდელი იმ ახალგაზდობის, რომელიც გამოვიდა ასპარეზზე იმპერიის დასასრულს. ვიქტორ ჰიუგო იყო, რომ გააღვიძა ჩვენი პატრიოტიზმი; მისმა საუცხოვო ლექსებმა გაახურეს ჩვენი ენტუზიზმი. თუ დღევანდელ თაობას გულში აქვს ღრმა სიძულვილი იმპერიისა და სიყვარული თავისუფლებისა, მან კარგად იცის, თუ რამდენად მადლობელი უნდა ვიყოთ იმ პატარა შურის-მძიებელ ლექსებისა, რომელსაც ჰიუგო გვიგზავნიდა განძეგების ადგილიდან... ვიქტორ ჰიუგო იყო ერთი უძლიერესი მუშა რესპუბლიკისა, რომელიც სამუდამოდ დამკვიდრდა და რომელიც დღეს მის სახელს უძღვნის გვირგვინს და აღმერთებს.“

მინისტრის შემდეგ ილაპარაკა ჟულ კლარესიმ საფრანგეთის აკადემიის სახელით. თუ ჩვენ აღვნიშნეთ ეს დღესასწაული, სწორედ იმიტომ, რომ მისი პოლიტიკური მნიშვნელობა საკმაოდ დიდია, გაცილებით მეტი, ვიდრე რომელიმე ფანატიკოს სოფლის კიურეს, თუნდ ფრანსუა კოპპეს კლერიკალური მანიფესტაციისა.

ათინის მოციქულები სახლში აღარ მიდიოდნენ, სანამ ცოცხალი უფრო საიმედო პასუხს არ მიიღებდნენ მისნისაგან. აპოლონმა მეორეთ ასე ილაპარაკა პითიის პირით: „ტყუილად ემუდარა ათინა თავის მამას: ძვესი ყურს არ უგდებს მის თხოვნას. აი რა სურს ათინისათვის მის გააფთრებულ გულს: ღვთაებრივ კითერონიდან ეგვის ზღვამდე კეკროპსის ქვეყანა უნდა განადგურდეს. შენი და შენი შვილების მტრისგან დამხსნელი ერთად ერთი ხის კედელია. ნუ ელოდები ქსერქსეს, აჩქარდი, გაიქეც, აიცილე მისი მხურვალე დევნა; როცა დრო მოვა, სხვა ადგილს იბრძოლებ. ღვთაებრივო სალამინო! რა საშინელი უბედურება დაუშვადებია ბედისწერას შენთან შებრძოლებისათვის! დემეტრა იქნება მანდა, თუ არა, სულ ერთია“.

პითიის პასუხში რაღაც იმედის ნასახი იყო, მაგრამ რას ნიშნავდა ეს „ხის კედლები?“ ბევრი, განსაკუთრებით ხნიერები იმ აზრის იყვნენ, რომ ღმერთი გულისხმობდა აკროპოლისს, რომელსაც ძველი დროიდანვე შემოვლებული ჰქონდა მესერი; სხვებისთვის კი „ხის კედელი“ გემებს ნიშნავდა: ღმერთი ათინის მიტოვებას და გემებზე თავის შეფარვას გვიჩვენებდა. თემისტოკლეც ამ აზრის იყო და დიდის ენერგიით სცდილობდა, ყველა დაეჯერებინა; ქალები და მოხუცებულები ტიროდნენ, არ უნდოდათ ქალაქის მიტოვება, და, რომ ერთი ხერხი არა, ხალხი ქალაქს არ მიატოვებდა: გამოცხადდა, რომ აკროპოლისის წმინდა გველი გაჰქრა; გულუბრყვილო ხალხმა დაიჯერა ეს ხმა და გადასწყვიტა ქალაქის მიტოვება, რადგანაც, მისი აზრით, ქალაქის მფარველი ღმერთი ათინაც ამავე აზრის იყო. ვისაც იარაღის ტარება შეძლო, გემებზე ავიდა; სხვებმა კი ქალებითა და ბავშვებით მეზობელ ქალაქებს შეაფარეს თავი. ყველაზედ მეტი პელოპონესში, სახელდობრ ტრეძენაში წავიდნენ. აქ მასპინძლებმა გამოიჩინეს ისეთი გრძნობის სიფაქიზე, რომელიც იშვიათი არ არის ბერძენთა შორის და რომელიც ძალა უნებურად გაყვარებთ მათ: ტრეძენელებმა თავის ხარჯზე დაუქირავეს მასწავლებლები ათინელ ბავშვებს და ნება მისცეს მათ ბაღებში ხილის კრეფისა.

23. სპარსელები და ათინა. ყველაზედ უწინ ქსერქსესი ათინის ხელში ჩაგდებას ეშურებოდა: ათინა იყო მიზანი სპარსელების პირველ გამოლაშქრებისა; იგა დარჩა მეორე გამოლაშქრების უმთავრეს საგნადაც. ეს აზრი კარგად არის აღნიშნული „სპარსელებში“, ესხილის ტრაგედიაში. ატოსა ქსერქსესის დედა, ეკითხება ხოროს:

ატოსა.—სად უნდა მდებარეობდეს, მეგობრებო, ქალაქი ათინა?

ხოროს.—შორს, ძალიან შორს, დასავლეთისაკენ, იქ, სადაც იმალება მზე, ჩვენი ძლიერი მეუფე.

ატოსა.—მიუხედავად ამისა, ჩემ შვილს ცეცხლს უკიდებს ამ ქალაქის ხელში ჩაგდების სურვილი.

ხოროს.—ეს იმიტომ, რომ თუ ათინა მისი იქნებოდა, მთელი საბერძნეთი მისი ქვეშევრდომი გახდებოდა.

ატოსა.—მაშ ათინელებს დიდძალი ჯარი ჰყოლიათ.

ხოროს.—იმდენი მაინც, რომ სპარსელებს ათასი ჭირი ანახვეს.

ატოსა.—ჯართან სიმდიდრეც საკმარისი აქვთ?

ხოროს.—მათ აქვთ ვერცხლის წყარო, საუნჯე, რომელსაც მათ მიწა აძლევს.

ატოსა.—იარაღი, რომელიც მათ ხელში ბრწყინავს, მშვილდ-ისარია?

ხოროს.—არა, ისინი ახლო მოდიან მტერზე შუბებით და ფარი უჭირავთ ხელში.

ატოსა.—რომელი მეფე მოუძღვის და სარდლობს მათ ჯარს?

ხოროს.—არც ერთ მომავლადეს არ ჰყავს ისინი არც მონებად და არც ქვეშევრდომებად.

24. უთანხმოება ბერძნების საზღვართა შორის. თემისტოკლეს დიდი რწმუნება. როცა სპარსელები ათინასთან მოვიდნენ, ქალაქი თითქმის სრულებით ცარიელი დახვდათ; ქსერქსესი მივიდა ნაპირზე და თათბირი გამართა გემების უფროსებთან ზღვაზე ბერძნებთან შებრძოლების შესახებ. ყველა, გარდა გონიერ და შორს გამჭვრეტ ჰალიკარნასის დედოფლისა, იმ

აზრის იყო, დაუყოვნებლივ შებმოდნენ ბერძნებს. მაგრამ ტა დააკლდა, რომ მათი სურვილი არ შესრულებულიყო; ბერძენთა შორის დიდი უთანხმოება იყო: პელოპონეზელნი, განსაკუთრებით კორინთელნი, კორინთის ყელისაკენ იცქირებოდნენ და იქ რჩეობდნენ მტრის შებმას. ათინელები კი, რომელთაც ეხლა გემების მეტი არა მოეძევებოდათრა, რასაკვირველია, წინააღმდეგი აზრის იყვნენ. მთავარ-სარდალმა ევრიბიდესმა, რომელსაც ენერგიაც აკლდა და მიხედრის ნიჭიც, არ იცოდა, ვის მხარეზე გადასულიყო. პირველი ბჭობა ამ კითხვის შესახებ უნაყოფოდ გათავდა; მეორე ბჭობა მძაფრი და შფოთიანი იყო. თემისტოკლეს მხურვალე სიტყვაში იხატებოდა ის გულისთქმანი, რომელნიც მის გულის აღელვებდნენ: მამულის სიყვარული, პატივმოყვარეობა და სასოწარკვეთილება, რომ ამისთანა მშვენიერი შემთხვევა იკარგებოდა. ამისთანა მხურვალე გატაცებამ გამწარებული წინააღმდეგობა გამოიწვია: შური, ეს ბერძენთა ტომის განუშორებელი სენი, ზიფათის წინაშეც კი არ ჩამქრალა. „თემისტოკლე, წამოიძახა ადიმანტეს კორინთელმა, მას, ვინც დანიშნულ დროზე აღრე გაიქცევა, ჯოხი მოხვდება“. — „მეგრე იყოს, უპასუხა თემისტოკლემ, მაგრამ უკან ჩამორჩენილი გვირგვინს ვერ მიიღებს“. მერე იგი მოუბრუნდა ევრიბიდესს და უმტკიცებდა, რომ სალამინთან შებრძოლება წაართმევს სპარსელებს იმ უპირატესობას, რომელსაც მათ გემების რიცხვი აძლევს; თუ ბრძოლა გაშლილ ზღვაზე იქნება, მაშინ სპარსელები მოიხმარებენ ამ უპირატესობას და ბერძნებს გარს შემოერთყმიან; გარდა ამისა სალამინთან შებრძოლება დაიხსნის განადგურებიდან სალამინს, მეგარას, ეგინას. — მხურვალედ და გატაცებით ლაპარაკობდა თემისტოკლე — ამ წინადადებაზედ იყო დამოკიდებული მისი სიკვდილ-სიცოცხლის საქმე. მწარე და შურიანმა ადიმანტესმა მეორეთ გააწყვეტინა ლაპარაკი თემისტოკლეს: „რათ უგდებ ყურს, ევრიბიდეს, ამ მკვეხარს! ჯერ მან თავისი ქალაქი გვიჩვენოს და აზრის გამოთქმის ნებას მერე მივცემთ.“ შეურაცხყოფისაგან გაბრაზებული თემისტოკლე

ფეხზე წამოვარდა და ადიმანტესს მოუბრუნდა: „საბრალო, თუ სახლები და კედლები მივატოვეთ, ეს იმიტომ, რომ არ გვინდოდა ჩვენი თავისუფლება უსულო საგნებისათვის გვემსხვერპლა; მაგრამ ჩვენ დაგვრჩა კიდევ საბერძნეთის უდიდესი ქალაქი; იგი იმყოფება აქ, ორას გეშზე, რომელნიც არიან აქ თქვენდა დასახმარებლად და დასახსნელად, თუ გინდათ, რომ დაიხსნათ თავი. მაგრამ თუ თქვენ წადით, თუ მეორეთაც მიგვატოვეთ, ბერძნები მალე გაიგონებენ, რომ ათინელებს შეუძენიათ თავისუფალი და ძველზედ ბევრად უკეთესი ქალაქი.“ შემდეგ იგი მიუბრუნდა ევრიბიადესს: „თუ დარჩები, სამართლიანი კაცი იქნები; თუ არა და, შენ დალუპავ საბერძნეთს, რადგანაც ომის ასე თუ ისე გათავება დამოკიდებულია ჩვენ გემებისაგან. კარგად გაიგონე, რასაც გეტყვი: თუ შენ არ იზამ, რასაც გირჩევ, ჩვენ ყველა, ჩვენის ბავშვებითა და ქალებით წავალთ იტალიაში—სირისში; სირისი ჩვენია ძველი დროიდანვე; მისნები ამბობენ, რომ იქ ჩვენები უნდა დასახლდნენ. პელოპონეზელები, ჩვენისთანა მოკავშირეების დამკარგველნი, მოიგონებენ ჩემ სიტყვებს“.

ამ სიტყვებმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინეს და გადასწყვიტეს აქვე შემბოლდნენ მტერს; მაგრამ შესაძლებელი იყო ერთხელ კიდევ გამოეცვალათ აზრი, იმდენად დაუდევარი იყო ბერძენი და იმდენად ეშინოდა მას სპარსეთის ფლოტისა. თემისტოკლე ჰხედავდა, რომ ძალდატანება იყო საჭირო და ამისათვის შემდეგ ხერხს მიმართა. ერთი სპარსელი ტყვის პირით შეუთვალა მტრის ფლოტის უფროსებს, რომ ბერძნები გასაქცევად ეშაადებიან და თუ არ უნდათ, რომ ისინი ხელიდან გაუსხლტნენ, უნდა აჩქარდნენ და მათ გარს შემოერტყან. ხერხმა თავისი გაქრა: სპარსელებს კკუაში არ მოსვლიათ, რომ მათ ხაფანგს უგებენ, და თემისტოკლეს რჩევისამებრ მოიქცნენ. ეგინაში მყოფი არისტიდეს, რომელმაც თავის თვალთ დაინახა სპარსელების მანევრები, მოვიდა ბერძნების ფლოტთან და ყველაფერი შეატყობინა ჯერ კიდევ რყევაში მყოფ სარდლებს.

უკან დახევა შეუძლებელი შეიქნა: ან უნდა გემარჯვნათ ან
თავი შეეკლათ მტრისათვის.

25. საღამანის ბრძოლა (480 წ.). განთიადზე ორივე მხარე
ემზადებოდა სასტიკ ბრძოლისათვის. ორივე მხარე მზად
იყო თავგანწირვისათვის, მაგრამ მოტივი ამ თავგანწირვისა
სხვა და სხვა იყო: ბერძნები, განსაკუთრებით ათინელები, ხედავ-
დნენ, რომ თუ დამარცხდებოდნენ, მათ ცოლშვილს, რომე-
ლიც საღამანის მალღობებიდან ბრძოლის ველს დასცქეროდა,
სამარცხვინო და დამამცირებელი მონობა მოელოდა. საღამი-
ნის პირდაპირ კი ნაპირის ერთ-ერთ გორაკზე ამართული იყო
ვერცხლის ფეხებიანი დიდი ტახტი, რომელზედაც იჯდა მეფეთა-
მეფე, გარშემორტყმული მხედრებით, კარის კაცებით და მწერ-
ლებით, რომელთაც ქსერქსესის შენიშვნები უნდა ჩაეწერათ;
მეფის თვალის წინ უნდა შებმოდნენ სპარსელები მტერს. აი
როგორ აგვიწერს ამ დაუფიქრებელ ბრძოლას ესხილოსი, რომელიც
თვითონ იღებდა მონაწილეობას ამ ბრძოლაში და, რასაკვირ-
ველია, საუცხოვოდ აგვიწერს მას. „დღემ მალე მოჰფინა ქვე-
ყანას თვისი ბრწყინვალე სინათლე; უცბად გაისმა ბერძენთა
რაზმებიდან ძლიერი ხმაურობა, მზგავსი წმინდა საგალობელისა,
და მას ხმა მისცეს კუნძულის კლდეებმა. ბარბაროსებს იმედები
გაუცრუვდათ და შეძრწუნდნენ, რადგანაც ბერძენების ძლიერი
გალობა გაქცევის ნიშანი არ ყოფილა; შეურყეველის მამაცო-
ბით აღსავსე ბერძნები საომრად დაიდრენ; ბუკისა და ნალარის
ხმა ცეცხლს უკიდებდა ამ მოძრაობას; ნიჩბების რიტმიულმა
მოძრაობამ შეახმაურა ზღვა, რომელიც კვნესოდა. ერთბაშად
ჩვენ თვალ წინ გამოჩნდა მტრის ფლოტიც. წინ მიდიოდა
მარჯვენა მხარე ლამაზად ჩამწყრივებული, სხვები მას მოსდევ-
დნენ; იმ დროს შორიდან მოისმა ხმა: „გასწით, საბერძნეთის
შვილნო, განათავისუფლეთ მამული, თქვენი შვილები და ცო-
ლები, განათავისუფლეთ თქვენ ქველთა ღმერთების ტაძრები
და მამაპაპის საფლავები. ერთის შებრძოლებისაგან არის დამო-
კიდებული თქვენი ბედი, თქვენი მომავალი.“ ბრძოლა იწყე-
ბოდა. გემების სპილენძის ცხვირები ერთმანერთს დაეტაკნენ;

პირველად ბერძნების გემმა ფინიკიელი გემი დაამსხვრია. შეიქმნა პირის პირი, ხელჩართული ბრძოლა; სპარსელთა უზარმაზარს ფლოტს უკან ვერ დააწევინა პირველმა დატაკებამ, მაგრამ ვიწრო სივრცეზე მომწყვდეულნი მათი გემები ერთი-ერთმანეროს დაეტაკნენ; ნიჩბები და ანძები დაიშხვრნენ. მაშინ ბერძენთა ფლოტი ხერხიანის მოძრაობით დაიშალა, წრედ შემოევლო მტერს და ყოველის მხრიდან სცემდა მას. სპარსელთა გემები ყირამალა გადადიოდნენ. ზღვა დაიფარა მოტივტივე ნამსხვრევთა და დახოცილთაგან, აგრეთვე ნაპირებიც. ბარბაროსების ფლოტი გზა-კვალ აბნეული გაზბოდა, მზგავსად ბადიდან გამომძვრალ თევზისა; ნიჩბის ტარით და ფიცრის ნახეთქებით ჟღეტდნენ და თავ-პირს ამტვრევდნენ ბერძნები სპარსელებს; ზღვა გულსაკლავად კვნესოდა და ოხრავდა. ბოლოს დაღამდა და დამარცხებული გამარჯვებულს სიბნელეში მიემალა.“

26. ქსერქსესის გაქცევა. სამარცხინოდ დამარცხდნენ სპარსელები, მაგრამ უფრო სამარცხინო იყო მეფეთა მეფის ყოფა-ქცევა დამარცხების შემდეგ. როცა მან დაინახა სპარსელთა დამსხვრეული გემები და გაჟღეტილ ზღვაოსანთაგან დაფარული ზღვა, იგი შეშინდა, ვაი თუ ჰელესპონტის ხიდი დაანგრიონ ბერძნებმა და მე ევროპაში დავრჩე მომწყვდეულიო. მარდონიოსი მიუხვდა მეფეს მის საიდუმლო სულის კვეთებას და შემდეგი სიტყვები შეხება: „მეფევ, ნუ სწუხარ, ნუ გახდი სპარსელებს ბერძნების სასაცილოდ: ისინი არ არიან დანაშაული მომხდარ უბედურობაში. და შენ არ შეგიძლია თქვა, რომ ჩვენ ვაჟაკობა გვაკლია. ფინიკიელები, ეგვიპტელები, კიპრელები, კილიკიელები რომ ლაჩრები იყვნენ, ჩვენ პასუხის მგებელნი არ ვართ; და რადგანაც ჩვენ შენ წინაშე დანაშაული არ მიგვიძღვის, გამიგონე: თუ არ გინდა აქ დარჩე, დაბრუნდი სახლში და თან წაიყვანე ჯარის უდიდესი ნაწილი. მე დამიტოვე სამასიათასი ჩემგან არჩეული ჯარის კაცი და მალე დამონებულ საბერძნეთს მოგართმევ.“

მეფე იდუმალის სიხარულით დასთანხმდა ამ წინადადებას მითუმეტეს, რომ ამ დროს მას მოუვიდა, როგორც ამბობენ, თემისტოკლედან მოციქული: თემისტოკლემ, ნეოკლესის შვილმა, ათინელების მთავარ სარდალმა, გამომგზავნა მე შენდა სათქმელად, რომ, რადგანაც მას სურდა შენთვის დახმარების აღმოჩენა, გააჩერა ბერძენთა ფლოტი, როდესაც იგი გამოუდგა შენ ფლოტს და განზრახვა ჰქონდა ჰელესპონტის ხიდი მოეშალა. ეხლა შეგიძლია უშიშრად დაბრუნდე სახლში.“

ამ გარემოებამ მას ფრთები შეასხა; მიატოვა ატიკა და ჩრდილოეთისაკენ გასწია. თესალიაში მან დასტოვა მარდონიოსი, რომელსაც დაუტოვა „უკვდავთა“ რაზმი და სხვა საუკეთესო ჯარები, თვითონ კი დანარჩენი ჯარით მეტის-მეტის სიჩქარით გაიარა მაკედონია და თრაკია, გავლო ჰელესპონტის ხიდი და მხოლოდ მაშინ მოვიდა გონს და შეიქნა ისევ მედიდური მეფეთა-მეფე.

27. ძაღდონიოსი საბერძნეთში. ძაღდონიოსი სცდილობს ათინასა და სპარტას შუა განხეთქილებას ჩამოგდებას. ომი ჯერ გათავებული არ იყო. ძლიერი მტერი ჯერ კიდევ საბერძნეთში იყო დაბანაკებული და ბერძენთა შორის ისევ იჩინა თავი ძველმა სენმა—უთანხმოებამ და განხეთქილებამ. ჯერ კიდევ არ დაბრუნებულ იყვნენ ათინელი მეომრები თავიანთ გადამწვარ ქალაქში, რომ მათ ექვის თვალთ დაუწყეს ყურება თანამემამულეებმა და განსაკუთრებით სპარტანელებმა; თვითონ ათინაში სცდილობდნენ დაემცირებიათ საბერძნეთის ნამდვილ მხსნელის, თემისტოკლეს, სახელი, რომელსაც სამაგიეროდ სპარტანელებმა, სამამაცო ზნეთა კარგათ მცოდნეებმა, არა ჩვეულებრივი პატივი სცეს. მარდონიოსი, რომელიც ქსერქსესზე უფრო მოხერხებული და გაქნილი იყო, და რომელსაც შავი დღე მოელოდა, რადგანაც მისი რჩევით იყო დაწყებული ეს ლაშქრობა, სცდილობდა გამოეყენებია თავის - და სასარგებლოდ ეს უთანხმოება და განხეთქილება. მაგრამ არისტიდე აქ იყო: მან მიახვედრა ათინელები, რომ არც მათი ღირსება, არც მათი ინტერესი არ მოითხოვდა დანარჩენ საბერძნეთის ჩამო-

შორებას წვრილმან და უღირს უსიამოვნებათა გამო. მისი შეგონებით, ათინელებმა გაისტუმრეს მარდონიოსის მოციქული ალექსანდრე მაკედონელი, და შეშინებულ სპარტანელებს მისცეს პასუხი, რომელიც სრულიად უნდა მოვიყვანოთ აქ, რადგან იგი ნამდვილ მამულიშვილურ გრძნობის გამოხატვაა, და მიუხედავად იმისა, რომ მას შემდეგ ორი ათასი წელიწადი გავიდა, ეხლაც იგი ჭკუის მასწავლებელია იმ ერისათვის და კერძო პირისთვის, რომელიც, რამე მიზეზის გამო, თავის მოვალეობას ივიწყებს:

„საკვირველი არ არის, რომ სპარტაში შეშინდნენ, როცა დაინახეს, რომ ჩვენ ბარბაროსთან გვქონდა მოლაპარაკება, მაგრამ თქვენ არ გეკადრებათ ამ გვარი შიში, რადგანაც იცნობთ ათინელებს, იცით, რომ არ არის ისეთი ოქრო, არ არის ისეთი მხარე, რაც უნდა ნაყოფიერი და მშვენიერი იყოს იგი, რომ მას შეეძლოს ჩვენი სპარსელების მხარეზე გადაყვანა, შეეძლოს ჩვენი მოლაპარაკებად გახდომა. მიზეზები, რომელნიც ჩვენ ნებას არ მოგვცემენ ისე მოვიქცეთ, როგორც თქვენ გეგონათ, ბევრია და მეტად ძლიერიც: უპირველესი და სხვაზე გავლენიანი არის ის, რომ იმ დროს, როცა ღმერთების ქანდაკებათ და ტაძრებს ჯერ კიდევ კვამლი ასდით და არ წამოგვიყენებია ისინი, ჩვენი მოვალეობაა შური და არა ვიძიოთ კავშირით შევეკრათ ამის ჩამდენ მტერს. მეორე გარემოება ის არის, რომ, რადგანაც ბერძნებს ერთი სისხლი და ენა აქვთ, ტაძრები და მსხვერპლეების შეწირვა საერთო გვაქვს, ზნე-ჩვეულებით ერთმანეთს ვგეგვართ, ათინელები საქვეყნოდ თავს შეირცხვენდნენ, რომ მათ ბერძენთა საქმეს უღალატონ და მტრის მხარე დაიჭირონ. იცოდეთ ამის შემდეგ, თუ აქამდე არ იცოდით, სანამ ერთი ათინელი მაინც ცოცხალია, ათინისა და ქსერქსესის კავშირი შეუძლებელია“.

28 ათინის ისევე სპარსელების ხელში ჩაგადაცა. მშვენიერი და კეთილშობილი გრძნობებია გამოთქმული ამ პასუხში; ძვირად კი დაუჯდათ იგი ათინელებს—ათინა მეორედ აღდეს სპარსელებმა. მარდონიოსი შემოვიდა ატიკაში; დაიკავა

ათინა და სულ ერთიან გადაბუგა; მცხოვრებლებმა წინ-და-წინვე მიატოვეს ქალაქი. სპარტანელები მოვალენი იყვნენ დაუყოვნებლივ დამხმარე ჯარები გაეგზავნათ ათინელებისათვის, მაგრამ საქმე იმდენად დააგვიანეს და გააქიანურეს, რომ ათინელები მოთმინებიდან გამოვიდნენ. ბოლოს, როცა გაიგეს, რომ ისტმის ყელის კედელი მზად იყო, გაგზავნეს სპარსელების წინააღმდეგ 5000 სპარტიაცი, თვითეულ სპარტიაცს თან ახლდა შვიდი ჰილოტი.

29. ზღატეას ბრძოლა (479). გაიგო თუ არა მარდონიოსმა სპარტანელების წამოსვლა, დანება თავი ატიკას, რადგანაც ამ ქვეყნის უსწორ-მასწორ ნიადაგზე მის ცხენოსან ჯარს თავისუფლად მოძრაობა გაუქირდებოდა, გადავიდა კითერონზე და გაჩერდა ბეოტიაში მდ. აზოპის ქალაში პლატეის საზღვარზე. აქ მოვიდნენ ბერძენთა შეერთებული ჯარებიც, რომელთა რიცხვი 110,000-მდე აღიოდა, მხოლოდ ბერძნებს არ ჰყოლიათ ცხენოსანი ჯარი; ამათი მთავარ-სარდალი იყო სპარტანელების მეფე პავზანიასი. ათი დღის განმავლობაში ბრძოლა არ მომხდარა, ბოლოს მარდონიოსმა გადასწყვიტა აზოპის მეორე ნაპირას გადასვლა და ბერძნებზე იერიშის მიტანა. პირველად ბერძნები ცოტა აირივნენ და უკან დაიხიეს. ლაკედემონელები არ იწყებდნენ ბრძოლას, რადგანაც კარგ ნიშნებს ვერ ხედავდნენ, და ამიტომ დიდათ დაზარალდნენ. პავზანიასმა რომ ეს დაინახა, მოუბრუნდა ჰრას ტაძარს პლატეის წინ და შეევედრა ღმერთს, რათა ბერძნებს გამართლებოდათ თავიანთი იმედები; ამასობაში კარგი ნიშნები გამოჩნდნენ და ლაკედემონელები დაეძგერნენ მტერს, რომელიც მამაცურად იბრძოდა. მაგრამ სპარსელებს საგერი იარაღი არ ჰქონდათ, ისინი არ იცნობდნენ ბერძნების სამხედრო ხელოვნებას და ამას თანავე არ იყვნენ ისე მარჯვე თავიანთ მოძრაობაში, როგორც ბერძნები. მარდონიოსი, რომელიც თეთრ ცხენზედ იჯდა, ამხნევებდა თავისიანებს ხმითა და მაგალითით; მაგრამ ისიც დაეცა და სპარსელებმაც მიაშურეს თავიანთ ბანაკს. ლაკედემონელებმა სცადეს ბანაკში შესვლა, მაგრამ ათინელების დაუხმარებლად

ვერ მოახერხეს. რა კი ბანაკში შეცვინდნენ, ბერძნებს მტრის ჟღერის მეტი არა სჭირდებოდათ რა, რადგანაც წინააღმდეგობას არავინ უწყევდა. სარდალთაგან მხოლოდ ერთი არტაბაზი გადურჩა სიკვდილს. 300,000 სპარსელთაგან 40,000-ლა დაბრუნდა სახლში. ბრძოლის გათაგებისათნავე თავი იჩინა ბერძნულმა შურიანობამ: ვის ერგოს ჯილდო მამაცობისათვის, ვინ იყო პირველი ბრძოლის ველზე? სპარტანელები და ათინელები მზად იყვნენ აქვე დატაკებოდნენ ერთმანერთს; როგორც იქნა, არისტიდემ მოახერხა მათი შეთანხმება; მისი წინადადებით, პირველობა და მამაცობის ჯილდო პლატეელებს არგუნეს. მაგრამ ამგვარი უთანხმოება, მერე ბრძოლის ველზე, საბერძნეთის დამლუპველ სენის მაჩვენებელი იყო და, საუბედუროთ, ყოველთვის არისტიდე არ ჰყავდათ.

30 თემისტოკლეს ოპერაციები ზღვაზე; მაკაღესთან ბრძოლა. თვით პლატეის ბრძოლის დღეს, თუ გადმოცემას დავუჯერებთ, ბერძნებმა დაამარცხეს სპარსელები ზღვაზედაც. ხმელეთის ჯარის ოპერაციების დროს, ფლოტი უსაქმოდ არ ყოფილა. ქსერქსის დამარცხების შემდეგ, თემისტოკლემ წაიყვანა იგი ეგეის ზღვაში და მოსთხოვა ანგარიში პატარა კუნძულებს, რომელთაც მხარი მისცეს სპარსელებს. პირველად ფლოტი მიადგა კუნძულ ანდროსს. „ათინელები მოვიდნენ თქვენთან და თან მოიყვანეს ორი ღვთაება—**ჰუციალუბლობა** და **შეგანება**; მიეცით მათ უხვად შემწეობა“, შეუთვალა თემისტოკლემ ანდროსელებს. ამათაც იმავე ირონიული კილოთი უბასუხეს: „ათინა მდიდარია, რადგანაც მას ბევრი მწყალობელი ღმერთები ჰყავს. ჩვენ მხოლოდ ორი ღვთაება გვყავს—**სიდაცაჲ** და **უღონობა**, რომელნიც ნებას არ გვაძლევენ, რომ რამე გავსცეთ“. თემისტოკლემ მათ დაუმტკიცა, რომ ქვეყანაზე ისეთი ღარიბი არ მოიპოვება, რომ მისი გაფცქვნა არ შეიძლებოდეს. ამის შემდეგ პაროსი და კარისტოსი თავისით დამორჩილდნენ ათინელ ფლოტს და გადაიხადეს დიდძალი ფულები, რომელთაც გაამდიდრეს ათინა და თვითონ თემისტოკლე, რომელსაც ცოდვით არ მიაჩნდა ამ ფულების ნაწილის

მითვისება. ზამთარმა შესწყვიტა ფლოტის მოქმედება, გაზაფხულზე ათინელი ფლოტი ისევ შეუდგა საქმეს, მაგრამ ეხლა მასთანვე მოქმედებდნენ მოკავშირეებიც, რომელნიც ექვის თვალთ უცქეროდნენ ათინის მოქმედებას. დელოსი და სამოსი უომრად დამორჩილდნენ შეერთებულ ფლოტს. სპარსელებს იმდენათ გაუტყდათ გული, რომ ზღვაზე შებმას ბერძნებთან ვეღარ ბედავდნენ; მათ გაიტანეს თავიანთი გემები ნაპირზე მიკალეს კონცხთან და შემოავლეს გამაგრებული დიდი თხრილი, მაგრამ შრომამ ტყვილა უბრალოდ ჩაუარათ. სპარსელს გული აღარ ერჩოდა და ბერძენმა კი, ამდენ გამარჯვებით წათამამებულმა და გამხნევებულმა, არ იცოდა წინააღმდეგობა რა იყო. ერთ წამს სპარსელთა ბანაკი ბერძნების ხელში იყო. მიკალეს ბრძოლის ამბავი მთელ აზიას მოედო და იონიის ქალაქები გამარჯვებულების მხარეზე გადმოვიდნენ.

31. ბერძენთა გამარჯვების მიზეზები. ბერძენმა გაიმარჯვეს სპარსელებზე და გადასწყვიტეს ბრძოლა თვით მტრის ტერიტორიაზე გადაეტანათ. რა იყო ამ გამარჯვების მიზეზები? პირველად ყოვლისა მტრის უნიჭობა: ქსერქსეს ფულიც ბევრი ჰქონდა, ფლოტიც და ჯარიც დიდი ჰყავდა, მაგრამ ვერ მოიხმარა. ქსერქსესი იყო, როგორც წინედ იყო ნათქვამი, ნამდვილი აღმოსავლეთელი მმართველი, სიმდიდრითა და გარყვნილებით გამოყუათებული, პირფერობით დაბრმავებული და დამთვრალი იმ რწმენით, რომ იგი სხვაზე მაღლა დგას. იგი ბევრად უფრო დანაშაული იყო თავის ჯარის წინაშე, ვიდრე ჯარი მის წინაშე. მართალია, ეს ჯარი იყო უფრო უწყს რიგო აღმოსავლეთელი ბრბო, რომელსაც ალექსანდრე მაკედონელი და მის შემდეგ ბევრი ევროპიელი სარდალი რამდენიმე ათასი კაცით ამარცხებდა, მაგრამ ნამდვილი სპარსელები ვაჟკაცობით ბერძნებზე დაბლა არ იდგნენ. მხოლოდ საომარი იარაღი შედარებით არ უვარგოდათ; სპარსელ-ბერძნების ომიანობა, როგორც სხვა ბევრი ომიანობა, თუნდ ჩვენი დროისაც, იყო გამარჯვება კარგი იარაღისა ცუდ იარაღზე, და მართლაც, რა უნდა გაეწყოთ სპარსელების ძეწნის ფარსა და ისრებს ჰოპლი-

ტების ჯავშნისა და გრძელ შუბების წინააღმდეგ? აქ ნაჩვენებია წმინდა სამხედრო მიზეზები, მაგრამ მათ მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვთ. გარდა ამისა, ბერძნების გამარჯვება უნდა მიეწეროს მათ მამულიშვილობას, სამშობლო მიწის სიყვარულს და თავისუფალ მამულიშვილის ღირსებას, რომელიც შედეგია აღზრდისა და პოლიტიკურ წესწყობილებისა. მაგრამ აქ არ შეიძლება არ ვთქვათ, რომ ეს თვისებები თავისუფალი მამულიშვილისა გამოიჩინეს სპარტისა და ათინის შვილებმა და აგრეთვე პლატეელებმა, თესპიელებმა და ტეგეატებმა. სხვა ყველა თემებმა კი, განსაკუთრებით იმათ, სადაც ოლიგარხები იყვნენ გაბატონებულნი, გამოიჩინეს სულ-მდაბალი მორჩილება მტრისა, შურიანობა, მტრობა და ლაჩრობაც კი, როგორც, მაგალითად, კორინთელებმა. თვითონ სპარტამ გამოიჩინა თავი უფრო თავის მეომრების ვაჟკაცობითა და მამაცობით, ვიდრე თავის გულწრფელ და ცხად პოლიტიკით. და თუ ჩვენ, ძველ ბერძენთა ჩვეულების მიხედვით, უნდა მივსცეთ ვისმე ჯილდო არა მარტო მამაცობისათვის, არამედ ღირსებისათვის, გაუტეხელობისათვის გაქივრების დროს, აზრთა მიმართულებისა და ფიცის სიმტკიცისათვის და ეროვნული საქმის ერთგულებისათვის, — პირველი ჯილდო უთუოდ ათინას ეკუთვნის; მართლაც, მარტო ათინა შეიქნა უფროსობის ღირსი გამარჯვების შემდეგ, რადგანაც თვითონ გამარჯვებაც მისი მეოხებით მოხდა. იმ დროსაც კი ამასვე ამბობდნენ. პინდაროს თებელიც კი უწოდებდა ათინას „ჰელლადის სვეტს“ და არტემიზიუმთან ბრძოლის შემდეგ ამბობდა, „რომ ათინელთა შვილებმა აქ ჩაჰყარეს თავისუფლების ბრწყინვალე საძირკველი“—ო.

მ2 ბერძენთა გამარჯვებას შედეგები. ბერძენთა გამარჯვება მეტად დიდ-მნიშვნელოვანი შეიქნა—მან დაიხსნა საბერძნეთი და ცივილიზაცია. სპარსელების გამარჯვებას, შეიძლება, არ დაეღუპა ბერძენთა ტომი, მაგრამ იგი შეხუთავდა და მოსპობდა მის განვითარების ნიქს, თავისუფალ აზროვნებას და მოქმედებას, რომელმაც შექმნა ამდენი უკვდავი ნაწარმოები და შეაგნებინა ადამიანის გონებას თავისი თავი. სარწმუნოება,

ხელოვნება, მეცნიერება, ყველაფერი გაჰქრებოდა აუტანელ დესპოტიზმის სიმძიმის ქვეშ. ამიტომ უსაბუთო როდია ის მოვლენა, რომ ბერძნების გამარჯვებას ჩვენ გამარჯვებად ვთვლით და დიდებულ ხსოვნას სალამინისა და პლატეისას ოცი საუკუნის შემდეგაც კი არა დაუკარგავს - რა არც სიძლიერისა და არც ბრწყინვალეობის მხრივ.

თ ა ვ ი მ-XIV-ი

ათინასა და სპარტას მეტოქეობა. დელოსის და ჰელოზონეზის ლიგა ზღატიკის ბრძოლიდან „30 წლის“ კარიკებად.

საჩუქევი. 1. ათინასა და სპარტას მეტოქეობის მიზეზები.—2. განხეთქილების პირველი ნიშნები.—3. ათინის ჰეგემონია (პირველობა) ეგეის ზღვაზე; მეფე პავზანიასის ლალატი.—4. დელოსის ლიგის ორგანიზაცია.—5. კიმონი.—6. გალაშქრება თრაკიაში.—7. თემისტოკლეს განდევნა.—8. თემისტოკლეს თავგადასავალი გადახვეწის შემდეგ.—9. თემისტოკლეს უკანასკნელი დღეები.—10. კიმონის გამარჯვებანი ბრძოლა ევრიმედონთან.—11. უთანხმოება დელოსის ლიგის წევრთა შორის.—12. კიმონი და დემოკრატიული პარტია.—13. ომი პელოპონეზელებსა და ათინელებ შუა. კიმონის დაბრუნება და სიკვდილი.—14. 30 წლის ზავი სპარტასთან. ზავი სპარსელებთან (449 ან 445).

1. ათინასა და სპარტას მეტოქეობის მიზეზები. სპარსელებთან ომიანობამ ყველაზედ უფრო სპარტა და ათინა დააწინაურა; ამ ორი თემის ერთობამ საბერძნეთი თავისუფალი და ძლიერი გახადა; მათმა ცილობამ კი მალე უბედურებათა უფსკრულში ჩააგდო იგი. რა იყო ამ ცილობის მიზეზები? უფრო სპარტასი, რომ ათინამ დიდი სახელი და დიდება შეიძინა სპარსელებთან ომიანობის დროს, ზღვაოსან თემების, განსაკუთრებით ეგინისა და კორინთის, შიში, რომელიც ჯერ კიდევ თემისტოკლეს მოქმედებამ გამოიწვია, და ის სრული კონტრასტი, რომელიც სპარტასა და ათინას შუა არსებობდა.

პოლიტიკური წეს-წყობილებით სპარტა ოლიგარხიას წარმოადგენდა, ათინაში კი დემოკრატია გაიმარჯვა; ცივილიზაციის მხრივ სპარტა იყო ტრადიციის, რუტინის ქვეყანა; ათინა კი გონებრივ განვითარებისა და საზოგადოდ წინ-მსვლელობის კერას წარმოადგენდა. დორიელი და იონიელი, ათინელი და სპარტანელი ნამდვილი ანტიპოდები იყვნენ, და სხვა მიზეზებიც რომ არ ყოფილიყო, მარტო ეს იყო საკმარისი, რომ მათ შორის შეტაკება მომხდარიყო.

2. განსეთქილების ზანგედი ნაშნები. სპარტასი და მის მოკავშირეთა ჯერ უჩინარი მტრობა ათინელებისადმი სპარსელებზე გამარჯვებისათანავე დაიწყო. ათინელები რომ სახლში დაბრუნდნენ, გადაბუგულ ნანგრევების მეტი არა დახვდათ-რა და დაუყოვნებლივ მხედ შეუდგნენ ახალ ქალაქის აშენებას. მაგრამ მარტო ქალაქის აშენება არ კმაროდა: საჭირო იყო ამ ქალაქის მტრის შემოსევისაგან უზრუნველ ყოფა. თემისტოკლეს ეს ესმოდა და ათინელებსაც შეასმინა. დაიწყეს ძველზე უფრო დიდი კედლების შენება ათინისა და პირეის ირგვლივ. ეს ამბავი მთელმა საბერძნეთმა შეიტყო. სპარტამ მაშინვე მოციქულები გამოგზავნა ათინაში: „რათ აშენებთ კედელს, რომელიც, თუ მტერი დაბრუნდა, სიმაგრე იქნება მისთვის. თავის ხსნა შესაძლებელია მხოლოდ პელოპონეზში, რომელიც თვით ბუნებას შეუქნია სიმაგრედ.“ თან წინადადება მისცნ ათინელებს, შესწყვიტონ მუშაობა. ძლიერ სპარტას წინადადება ბრძანებას უდრიდა. თემისტოკლემ ხერხს მიმართა. ურჩია ათინელებს, რაც შეიძლება, დაეჩქარებიათ მუშაობა; ათინელებიც დაემორჩილნენ და ყველა, ბავშვები და ქალებიც კი, დღე და ღამე მუშაობდნენ. თვითონ თემისტოკლე ზოზონით სპარტასაკენ გაემგზავრა. როგორც კი მოვიდა, კედლის ამბავი ჰკითხეს; თემისტოკლემ პირდაპირ უარყო კედლის აშენების ამბავი. მას არ დაუჯერეს: იგი მაინც თავისას ამბობდა წარბ-შეუხრელად და დინჯად და ბოლოს, ვითომ და მოთმინებიდან გამოსულმა, უთხრა სპარტანელებს: „თუ ჩემი არ გჯერათ, გაგზავნეთ საიმედო კაცები ათინაში და ისინი შეგატყობინებენ

ნამდვილ ამბავს. მათ დაბრუნებამდე მე აქ დავრჩები“. გაგზავნეს კაცები, მაგრამ ათინელებმა ისინი უკან არ გამოუშვეს—ვინიცობაა, თემისტოკლეს რამე მოსვლოდა, ესენი იქნებოდნენ პასუხის-მგებელი მძევლები. ეხლა კი თემისტოკლემ ნილაბი ჩამოიხსნა და წარბ-შეუხრელადვე გამოუცხადა ეფორებს, რომ ათინელებს არ სურთ მათი ქალაქი მესამედაც გადამწვარი დაინახონო. ვისაცა ასხენ ყურნი სმენად, ისმინენ. სპარტანელები გულში ბრაზობდნენ, მაგრამ იმდენი ძალა მაინც იხმარეს, რომ თემისტოკლეს გამოუცხადეს—ჩვენ კარგი რჩევის მოცემის მეტი აზრად არაფერი გვქონიაო. ორ წელზე ათინა და პირეა მაღალი კედელით იყო გარშემორტყმული. განსაკუთრებით პირეა იყო გამაგრებული. აქ იყო გემების სახელოსნოები, არსენალი და სხვა სამხედრო საწყობები: ათინის გული აქ სცემდა.

3. ათინის ქეგემონაჲ ეგეის ზღვაზე; მეფე პავზანიასის დაღატა. ამ ბრძნულ ღონისძიებათ შესაფერი ნაყოფი მოჰყვა. ათინელი ფლოტი ჩქარა გაბატონდა ეგეის ზღვაზე და ჰეგემონია ზღვაზე ათინის ხელში გადავიდა. ამ გარემოებას ხელს უწყობდნენ სპარტანელების შეცდომებიც. 476 წელს მოკავშირეთა ფლოტი სპარტანელ მეფის პავზანიასის მთავარ-სარდლობით იდგა ბიზანტიასთან: სესტოსი ბერძნების ხელში იყო და ბიზანტიაც რომ მათი გამხდარიყო, სპარსეთისთვის ევროპის კარები სამუდამოთ დაკეტილი იქნებოდა. ქალაქის აღებას დიდი ხანი არ დასჭირებია. პავზანიასი, ისედაც სუსტი გონების პატრონი, ამ გამარჯვებამ სრულებით გამოასულელა. ბიზანტიაში ნაშოენი დიდი სიმდიდრე, ნამდვილი აღმოსავლეთის განცხრომით ცხოვრება, რომელსაც იგი აქ ეძლეოდა, ძალაუნებურად აგონებდა მას იმ სასტიკ და სიამოვნებას მოკლებულ ცხოვრებას, რომელიც მას კანონის ძალით სპარტაში უნდა ეტარებინა. მას არ უნდოდა ერთხელ ნაგემი სიტკბოება ხელიდან გაეშვა და თავიც წააგო. უბედურმა ტყვეებთან ერთად შემდეგი წერილი გაუგზავნა სპარსეთის მეფეს: „პავზანიასმა, სპარტას მეფემ, ტყვედ წაიყვანა ეს ხალხი და გიგზავნის მათ, რათა გასიამოვნოს შენ. მე განზრახვა მაქვს, თუ შენც თანახმა

იქნები, შევირთო შენი ქალი და დაგიმორჩილო სპარტა და დანარჩენი საბერძნეთი. შენთან ერთად მე შევძლებ ეს განზრახვა სისრულეში მოვიყვანო. თუ შენც მოგწონს ეს აზრი, გამომიგზავნე სანდო კაცი, რომლის საშუალებით შეგვეძლებოდა მოლაპარაკების განგრძობა“. ქსერქსესი სიამოვნებით დასთანხმდა ამ წინადადებას. მაგრამ პავზანიასის გარეგანმა ქცევამ, მდიდრულმა სპარსულმა ტანისამოსმა, ეგვიპტელებისაგან და სპარსელებისაგან შემდგარ მცველ რაზმმა, რომელიც მას გარს ერტყა, ექვები გაუღვიძეს ბერძნებს; ესენი გრძნობდნენ, რომ აქ ლალატი მზადდებოდა. ეფორებმა იგი სპარტაში დაიბარეს. პავზანიასი თამამად დაბრუნდა სპარტაში და ფიცავდა, რომ იგი დამბეზღებლებს შეარცხვენს; ამ გაბედულებამ და გარდამეტებულმა სიფრთხილემ დაღუპეს იგი. ერთმა მისმა შიკრიკთაგანმა, რომელსაც პავზანიასი სპარსეთში ავზავნიდა, შეამჩნია, რომ არც ერთი იქით გაგზავნილი უკან აღარ დაბრუნებულა; მან გახსნა პავზანიასის წერილი, რომელიც მას უნდა წაეღო, და წაიკითხა, რომ იგი უნდა მოეკლათ, როგორც კი მინდობილ საქმეს შეასრულებდა. სიკვდილს გადარჩენილმა შიკრიკმა, რასაკვირველია, ყველაფერი ეფორებს აცნობა. ესენი მაშინვე პავზანიასის დასაქვრად წავიდნენ, მაგრამ მან მოასწრო ტაძარში დამალვა: ტაძრიდან მისი ძალით გამოყვანა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ეს, ბერძნების წარმოდგენით, ღვთის გმობის თანასწორი იყო; და რომ მას გაქცევა არ შესძლებოდა, ტაძრის კარები ამოაშენეს; ამბობენ, პავზანიასის დედამ პირველმა მოიტანა ქვა კედლის ამოსაშენებლად. მოღალატე შიმშილით მოკვდა ამ ტაძარში.

პავზანიასის ლალატის შედეგი იყო, რომ შეერთებულ ფლოტის უფროსობა ათინელების ხელში გადავიდა. იონიელების, რომელთა განაზებულობა ბუნება ვერ ეგუებოდა სპარტანელების სასტიკ და მოუდრეკელ ხასიათს, სიამოვნებით მიემხრნენ ათინელებს. ამათი წარმომადგენლები მცირე აზიაში იყვნენ არისტიდეს და მილტიადეს შიგნით კიმონი. ამ გვარად გაჩნდა საზღვაო ლიგა, რომლის წიაფეში ათინა ჩადგა და რომელიც სპარტას ძლიერებას სწორედ წინააღმდეგობას უწევდა.